

సోమేశ్వర క్షేత్ర మాహాత్మ్యం

(మరియు చరిత్ర)

‘పరిశోధక పంచానన’

కపిలవాయి లింగమూర్తి

ప్రథమ ముద్రణ :

బహుధాన్య మహాశివరాత్రి 14-2-1999

ప్రతులు : 1,000

వెల : రూ. 20/-

ప్రతులు లభించు చోటు :

అధ్యక్షులు

శ్రీ లలితా సోమేశ్వరస్వామి దేవాలయం

సోమశిల గ్రామం, కొల్లాపురం మండలం, మహబూబ్ నగర్ జిల్లా.

ముఖపత్ర రచన : శిలా వీరాజు

ఫోటోలు : 1. వి. గోపినాథ్

2. కె. రమేశ్

గోపినాథ్ స్వామి

లక్ష్మీ స్వామి

మెయిన్ రోడ్, నాగర్ కర్నూలు.

న్యూ బస్ స్టాండ్, కొల్లాపూర్.

ప్రాఫ్ రీడింగ్ :

మద్దూరి శ్రీకృష్ణశాస్త్రి

E.W.S - 17, బి.కె. గూడ

యస్. ఆర్. నగర్, హైదరాబాద్ - 38.

గ్రాఫిక్స్ :

యస్. రాజేందర్, ఏ. చంద్రమోహన్

ఇన్స్టంట్ గ్రాఫిక్స్, ప్రిట్ నెం. 10, హిమాయత్ నగర్

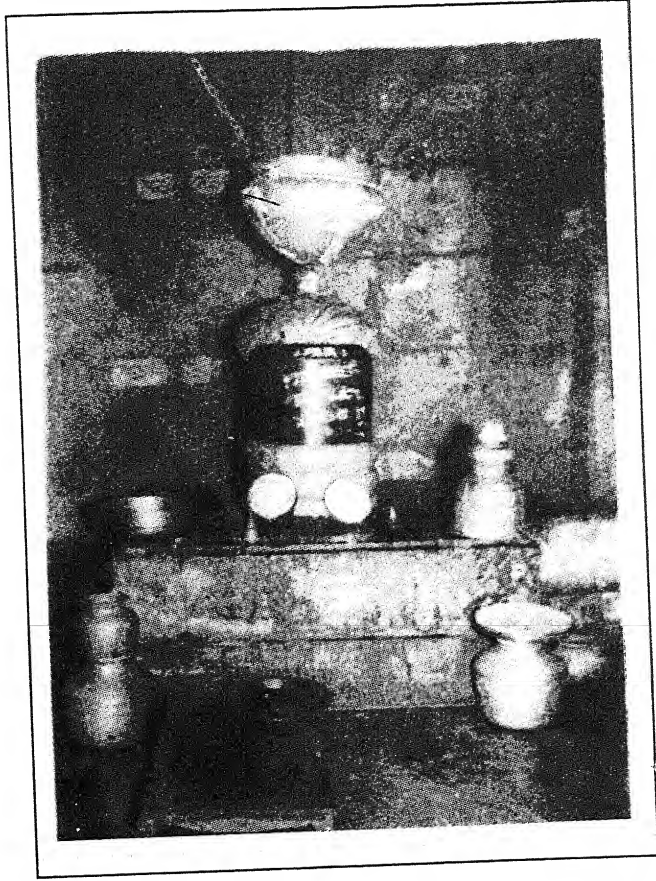
హైదరాబాద్ - 500 029, ఫోన్ : 7645863

ముద్రణ :

స్క్రీన్ క్రియేషన్స్

'పింకి నివాస్', 3-4-663/7,

నారాయణగూడ, హైదరాబాద్ - 500 029

సోమేశ్వరుడు

సోమశిల గ్రామం, కొల్లాపురం తాలూకా

(పైకప్పు) నటరాజు - సోమశిల గ్రామం,

కృతజ్ఞతలు

నేనీరచనలో అభినవ కాళిదాస బిరుదాంచితులైన కీ.శే. శ్రీ తెలకపల్లె రామచంద్ర శాస్త్రిగారి హయగ్రీవ శతకం నుండి కృష్ణవేణి స్తుతిని -

రాష్ట్ర పురావస్తుశాఖోద్యోగులైన శ్రీ బండారు సుబ్రహ్మణ్యం, ఈమని శివనాగిరెడ్డి గారల యొక్క "చరిత్రలో సోమశిల దేవాలయాలు" అనే వ్యాసాన్ని స్వీకరించినాను.

అంతేగాక యిక్కడి ప్రధాన దేవతలు శ్రీ లలితా సోమేశ్వరులు. శివస్తుతులెన్ని ఉన్నా నాకు సోమేశ్వర మకుటంతో ప్రాచీనమైన స్తుతియేది కనిపించకపోగా మిత్రులు శ్రీమాన్ నల్లీగ శ్రీనివాసాచార్యులను కోరగా వారు సరళమైన శైలిలో శ్రీ లలితా సోమేశ్వరసం స్తుతి రచించి యిచ్చినారు. ఇక లలితాదేవి స్తుతికి శ్రీ శంకరాచార్యుల లలితా పంచరత్నం స్వీకరించినాను.

ఈ క్షేత్రం సప్తనదీ సంగమం కనుక సప్తనదీస్తవం కూడ ఒకటి చేర్చితే మంచిదనే కోరికతో మిత్రులు శ్రీ వెల్లిండ కామేశ్వరరావుగారిని కోరగా వారు సప్తనదీస్తవం కూర్చి యిచ్చినారు. అందువలన పై కవులందరికీ నా హృదయపూర్వకమైన కృతజ్ఞతాంజలు లర్పిస్తున్నాను.

పుస్తకాన్ని మామూలుగా ప్రచురించటం ఒక యెత్తు, దేశ పటాలతో, చిత్రాలతో ప్రచురించటం మరొక యెత్తు. అది మళ్ళీ రచనా వ్యాసంగమంతటి పని. నాకు యిందులోని దేశపటాలు గీసి యిచ్చినవారు పాలెం నివాసి శ్రీ ఎస్. బాలకృష్ణయ్యగారు (డ్రాయింగ్ మాస్టర్) దీనిలోని ఫోటోలు తీయించి యిచ్చినవారు శ్రీ ఎమ్. శేఖర్ రెడ్డి, ఎమ్.డి. జహంగీర్ గారలు. దీన్ని అచ్చుకొరకు శుద్ధప్రతి చేసి యిచ్చినవారు శ్రీ పి. వీరయ్యగారు (విశ్రాంతి ఉపాధ్యాయుడు) సిటీలో ఉండి దీని ముద్రణా వ్యవహారాన్నంతా సొంత పనివలె చూచుకొన్నవాడు అభిమాన ఛాత్రుడు ఎమ్.డి. ఇమాముద్దీను. అచ్చులో దీనిలోని దోషాలన్ని నిర్దుష్టంగా దిద్దిన వారు శ్రీ కృష్ణమూర్తి గారు. కావున వీరందరిని ఆ లలితా సోమేశ్వరులు సర్వదా అనుగ్రహించవలెనని ప్రార్థిస్తున్నాను.

వాణీ సదనం

17-110, విద్యానగర్ కాలనీ

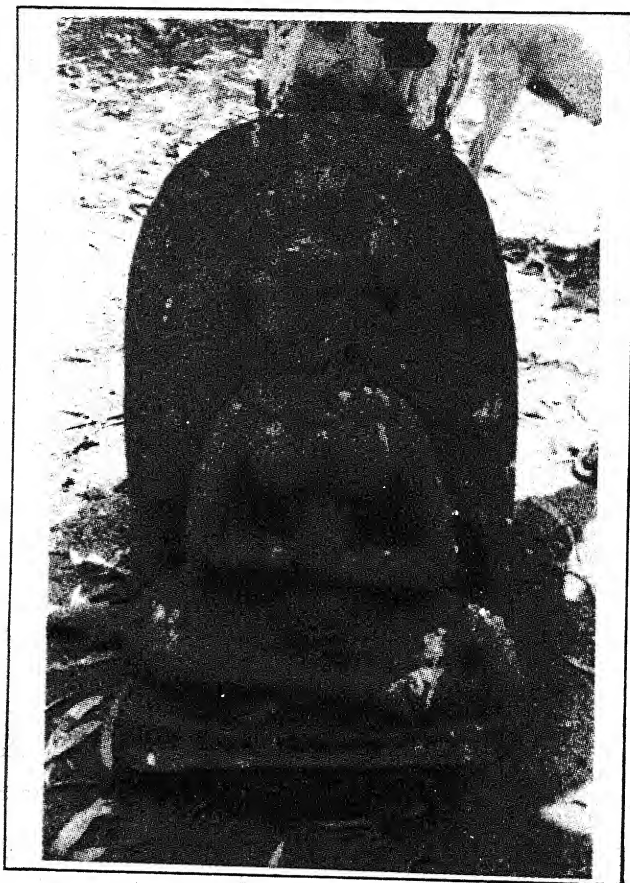
నాగర్ కర్నూలు - 509209

ఫోన్: 08540-26437

ఇట్లు

సాహిత్యరథకుడు

కపిలవాయి లింగమూర్తి

ప్రపత్తి, సోమశిల

ద్రవ్యదాత పరిచయం

నేను ఈ చరిత్రను క్రీ. శ. 1992లో రచించినాను. నాతో దీన్ని వ్రాయించినవాడు హోతరాజు పుల్లయ్య. రచన పూర్తికాగానే వెంటనే దీన్ని అచ్చులో తేవలెనని నాకంటే అతడే యెక్కువ ప్రయత్నం చేసి తాపత్రయపడినాడు కాని కాలం కలిసిరాలేదు.

ఈ లోపల ఈ సంవత్సరంలో నేనే దీన్ని స్వయంగా ముద్రించి సోమేశ్వరునికి సమర్పించుదామనుకున్నాను. ఈ కాలంలో అక్కడ స్వామివారికి శాశ్వత పూజలు చేయించే భక్తులు కూడ చేరసాగినారు. వారిలో శ్రీ జటమోని (జటాబోయని) నరసయ్యగారొకరు. ఆయన పూజలో చేరిన తర్వాత ఒకనాడు పుల్లయ్యగారు నా దగ్గరకు వచ్చి ఫలానా ఆయన నడిగితే మన ప్రయత్నం వృధాకాదు అన్నాడు. సరేనని యిద్దరం నరసయ్యగారింటికి వెళ్ళగా ఆయన అనాడు లేడు. పుల్లయ్యతో సరేలే నేనే కలిసి పలకరించి చూస్తానని చెప్పి వీలు చూచుకొని ఒకనాడు నేనే వెళ్ళి అతనిని కలిసి ఈ చరిత్ర విషయం ప్రస్తావించినాను.

ఆయన ఎంతపుటుంది అన్నాడు. నేను “యింత కావచ్చు” అని అంచనా చెప్పగా అయితే వేయించండి. మనకు క్షేత్ర చరిత్రలు చాలా తక్కువ గదా ! అన్నాడు. ఇట్లా నరసయ్యగారి వలె ఒకే ఒకమాటలో బదులు చెప్పకుండ సత్కార్యాలకు సహకరించేవారరుదు.

శ్రీనరసయ్యగారు మా తాలూకాలోని తాడూరునివాసి. ముతరాసి వంశానికి చెందినవాడు. జటమోని దేవమ్మ, నరసింహయ్య గారతని తల్లిదండ్రులు.

నరసయ్యగారు ప్రస్తుతం మా జిల్లాలోనే ఫార్వే రేంజ్ ఆఫీసర్ గా పని చేస్తున్నాడు. ఆయన పర్యవేక్షణలో మహబూబ్ నగర్, హన్వాడ, ధన్వాడ, కోయలకొండ, దేవరకదర, నారాయణపేట, నవాబ్ పేట, జడ్చర్ల, మక్తల్ మొదలైన ఇరువది మండలాలున్నవి. అటు కర్నాటక బార్దర్ లోని శక్తి నగర్ నుండి ఇటు మా జిల్లాలోని బాలానగర్ వరకుగల 66 వేల ఎకరాల పరిధిలో గల అరణ్య భాగమంతా ఆయన నిగ్రానిలో వర్తిల్లుతుంది.

శ్రీనరసయ్యగారు సౌమ్యుడు, సహృదయుడు, ధర్మకార్య చింతనాపరుడు. తన దారిని తాను పని చేసుకుంటు వెళ్ళే ఋజువర్తనడు. Work is worship ఉద్యోగమే

ఉపాసన అనే లక్ష్యంతో పడకపై నుండి లేవగానే ‘‘నమోవృక్షభ్యోహరికేశేభ్యః’’ అని స్మరించుకుంటు ఏదిక్కు చూడకుండా తన కార్యస్థానానికి వెళ్ళిపోతుంటాడు. ఇది ఆయనలోని ప్రత్యేకత.

సరసయ్యగారి శ్రీమతి తెలకపల్లె బొమ్మసాని లక్ష్మయ్యగారి కూతురు అలివేలమ్మగారు. ఆమె సరసింహునికి లక్ష్మీదేవి వంటిది. విభుని మనసెరిగి నడుచుకునే మానినీ శిరోమణి. ఈ దంపతుల కిద్దరు కూతుళ్ళు, యిద్దరు కుమారులు కలిగినారు. కూతుళ్ళ వివాహాలై కాపురాలకు వెళ్ళిపోయినారు. కుమారులు చదువుతున్నారు.

ఈయన యిప్పుడు నాగర్ కర్నూలులోనే విద్యానగర్ కాలనీలో యిల్లుకట్టుకొని స్థిరపడినాడు. సరసులు సహృదయులైన ఈ దంపతులను వీరి కుటుంబాన్ని శ్రీ అలితా సోమేశ్వరులు సర్వకాల సర్వావస్థలయందు ఆరోగ్యభాగ్యాలిచ్చి కాపాడుదురుగాక ! అని ప్రార్థించుచున్నాను.

ఇట్లు

(గంధకర్త

ఆముఖం

సోమేశ్వరం కృష్ణా తీర్థ తేత్రం. ఇక్కడ కృష్ణాతీరంలో అగస్త్యేశ్వరం, కపిలేశ్వరం, సంగమేశ్వరం, సిద్ధేశ్వరం, సోమేశ్వరం అని పంచేశ్వరాలున్నవి. వానిలో కపిలేశ్వరం సంగమేశ్వరం, సిద్ధేశ్వరం కర్నూలు జిల్లాకు చెందగా, అగస్త్యేశ్వర సోమేశ్వరాలు రెండూ మాజిల్లాకు చెందుతున్నవి.

ఆవలివైపున గల వానిలో ఒక్క సంగమేశ్వరం మాత్రమే మహాతేత్రంగా ఉంది. ఆసముదాయంలో ఆరు ప్రధానమైన ఆలయాలు మరోరెండు యితరమైనవి గూడ ఉన్నవి. దానికి అనుబంధంగా రూపాల సంగమేశ్వరం పేరుతో మరో ఆలయం కూడా ఉంది.

ఇక మిగిలిన రెండు చిన్న చిన్నవే, ఇవతలి గట్టున ఉన్న అగస్త్యేశ్వర సోమేశ్వరాలు- రెండు పెద్ద సముదాయాలే. ఇప్పుడు అగస్త్యేశ్వరంలో పదహారు ఆలయాలు, సోమేశ్వరంలో పద్దాలుగాలయాలు ఉన్నవి.

పూర్వం అగస్త్యేశ్వరం - అగస్త్యేశ్వరం, మల్లేశ్వరం అని రెండు భాగాలుగా ఉన్నదట. ఆ సముదాయంలో కొన్ని ఆలయాలు నేలలో పూడి ఉండగా సుమారుగా అరువదేండ్ల నాడు ఎవరో ఒక సాధువు వచ్చి అక్కడ కొంతకాలం నివసించి నేలలో పూడిన గుడులను త్రవ్వి పైకి తీయించినాడని ఆ ప్రాంతపు వృద్ధులు చెప్పినారు.

నదీ తీరాలలో ఉన్న ఆలయాలు ఆ విధంగా నేలలో పూడిపోవటం లేదా నదీ కోతకు కూలిపోవటం మామూలే. మా జిల్లాలో దుందుభీ తీరం వెంట ఆవంచ దగ్గర రెండు రాజభవనాలు, సదగోడు దగ్గర ఈవైపున రెండు ఆలయాలు ఈ శతాబ్దంలోనే దానిగర్భంలో కలిసి పోయినట్లు చూచిన వారు చెప్పగా విన్నాను. అంతవరకింకెన్ని కలిసినవో మరి.

ఇప్పుడీ అగస్త్యేశ్వర సోమేశ్వరాలయ సముదాయాలను సురక్షిత ప్రాంతాలకు తరలించినారు. ఇవి చక్కగా నడుస్తున్న కాలంలో సోమేశ్వరమే వీనిలో కన్నాకూగా ఉన్నట్లు తక్కినవన్ని అర్చనాదికంలో దీన్నే అనుసరిస్తున్నట్లుగూడ వృద్ధులు చెప్పినారు.

శ్రీశైలంలో పూర్వం రెండు పెద్ద భేరీలుండేవట. పూజావసరంలో వానిని మోగించేవారట. అటువంటి భేరీలు ప్రతాపగిరి సీమ అనగా అమరాబాదు పీఠభూమిలోని

చంద్రగుప్తిలో ఒకటి, ఉమామహేశ్వరంలో ఒకటి, దేవరకొండ దుర్గంలో కూడ ఒకటి ఉండేవట. శ్రీశైలంలోని భేరినినాదం విని చంద్రగుప్తి దానినినాదం విని ఉమామహేశ్వరం, అదివిని దేవరకొండ దుర్గంలోని భేరిలు మ్రోగింపబడుతూ అక్కడక్కడి ఆలయాలలో దాని సహాయంతో పూజానివేదనలు ఏక కాలంలో జరిగేవని వెనుకటివారి కథనం.

అక్కన్న మాదన్న అనే మంత్రులు మహంకాళీ మహేశ్వరంలో ఉండేవారు. వారు ఉమామహేశ్వర భక్తులు కనుక శ్రీశైలంలోని శివుని పూజా భేరిని విని భోజనం చేసే వారని ఈ భేరిల మ్రోత అంతవరకు వరుసగా అందుతూపోయేదని ఆ కాలం వారు చెప్పేవారు.

ఇటువంటి భేరిమ్రోత పద్ధతి పూర్వం ఈ సోమేశ్వరంలో గూడ ఉన్నదట. దానికి నిదర్శనంగా నృసింహాస్థాన సమీపంలోని గట్టు నిపుడు అక్కడివారు భేరిగట్టు ఆనియే చెబుతారు.

1995లో నన్ను శ్రీ పోతరాజు పుల్లయ్యగారు తీసుకు వెళ్లి పంచేశ్వరాల శిథిలాలన్ని చూపించినాడు. ఆ కాలంలో శ్రీశైలంలోని భేరినినాదం విని సోమేశ్వరంలో భేరి మ్రోగించిన పిమ్మటనే ఇక్కడి పంచేశ్వరాలన్నిటిలో ఏక కాలంలో పూజలు, హారతు లారంభ మయ్యేవట.

కాకతీయుల నాడిక్కడ ఒక గోళకీ మఠం గూడ ఉన్నట్లు తెలుస్తుంది. గోళకీ మఠం అంటే అది మరో రూపంలో విశ్వవిద్యాలయమే. అంతేగాదు అది విద్యా వైద్యా లేకత్రితమై వెలసిన ఈనాటి పుట్టపర్తి వంటి వ్యవస్థ. కాబట్టి అటువంటి వ్యవస్థ కలిగిన ఈ సోమేశ్వరం ఆనాడు తక్కిన వాని నన్నిటిని వెనకేసుకొని నడిపింది అన్నా అతిశయోక్తి కాదు. కాని కాకతీయుల అనంతరం దేశం తురుష్కాక్రాంతమై హిందూ ఆలయాలన్ని కలి పురుషుని కాలిదెబ్బతిన్న ధేనువులైపోయి కాలగర్భంలో మరుగున పడినవి. మరెన్న భూగర్భంలో తలదాచుకొన్నవి.

అటువంటి తరుణంలో మళ్ళీ ఆ మల్లికార్జునుని అనుగ్రహమా అన్నట్లు శ్రీశైలంలో కృష్ణానదికి ఆనకట్ట కట్టడం కాలగర్భంలో మరుగుపడిన ఆలయాల పాలిట ఒక సుదీనమయింది. ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం ఇక్కడి శిల్పసంపదను పరిశీలించి పరిరక్షించ బూనుకొని వానిని సురక్షిత ప్రాంతాలకు తరలించింది. కాని ఈసోమేశ్వరుని మాత్రం వారు అలాగే కృష్ణకే వదలినారట. అప్పుడా సోమేశ్వరుడప్పటి పురాతత్వశాఖాధికారియైన

కృష్ణశాస్త్రి గారికేం చెప్పినాడో ఆయన వచ్చి ఈ ఆలయ సముదాయాన్ని పరిశీలించి ఇవి కృష్ణాగర్భంలో కలిసి పోవటానికి వీల్లేదని మరో చోటికి తరలించవలెనన్నాడు.

అట్లా ఆసముదాయం తరలించే సంగతి వినగానే గ్రామానికి సర్పంచుగా ఉన్న హోతరాజు పుల్లయ్య మాస్వామి మా దగ్గరనే ఉండవలెకాని మరోచోటికి మేం వెళ్లనీయం అని గట్టిగా నిలిచినాడు. ఆయన వెనుక అప్పుడు గ్రామం కూడా నిలిచింది. అదిచూచి కృష్ణశాస్త్రిగారపుడు ఆ సోమశిల దగ్గరనే మరోస్థలం ఎన్నిక చేయించి ఆ సముదాయాన్ని అక్కడికి తరలించ చేసినాడు.

ఒకవేళ ఆనాడు ఈపుల్లయ్యగారే గట్టిగా నిలువకుంటే సంగమేశ్వరాలయం వలె ఈ సామేశ్వరం మరే గట్టుకు తరలేదో చెప్పలేం.

అట్లా అవతలి వైపున సంగమేశ్వరాని కెవరూ గట్టిగా నిలువ లేదు కాబట్టి అది చుట్టూ ఏజన సంచారం లేని జగన్నాథం గట్టైకింది.

కృష్ణశాస్త్రిగారు పుల్లయ్యగారి ఆవేదన నర్థం చేసికుని వారి దగ్గరనే నిలిపినాడు. అందుకాయనకు ఆ గ్రామస్థులు ఎంతో కృతజ్ఞతలు చెప్పుకుంటూ ఉంటారు.

అక్కడ ఆలయాలు పూర్తికాగానే పుల్లయ్యగారిక వాని చరిత్ర కొరకై నాదగ్గరకు వచ్చినాడు. ఈవిషయంలో అతడు నాదగ్గరకు ఎన్ని తడవలు తిరిగినాడో చెప్పలేను. ఆయన వంటివాడు మండలానికి ఒకడుంటే చాలు; ఈనాడు మన గ్రామాలలోని శిథిలాలయాల అట్లా ఉండక పోయేవి అంటే అబద్ధం కాదు. నేను వదిలినా ఆయన నన్ను వదిలేటట్లు కనిపించలేదు. కాని చరిత్ర వ్రాయటం అంటే విషయ మేదిలేకుండా వివరమేది తెలియకుండా వ్రాయలేం గదా ! అంతేకాక నేను చరిత్ర ఏది తలపెట్టినా ఏదో ఒక కోణంనుండి కొంతైనా ఈ జిల్లాను నలుగురికి తెలపటమేనా ఉద్దేశం కనుక ఇప్పటికి దీన్ని మీ ముందుంచుతున్నాను. ముందు ముందు ఈ క్షేత్రాన్ని గురించి యింకా ఏదైనా సమాచారం తెలిసివస్తే పునర్ముద్రణలో దీన్నింకా సమగ్రంగా మీ ముందుంచుతాను.

ఇట్లు

సాహిత్యరాధకుడు

కపిలవాయి లింగమూర్తి

సోమేశ్వరుని ఎదురుగా నంది, సోమశిల

విషయ సూచిక

సోమేశ్వరుడు	iii
ద్రవ్యదాత	vii
ద్రవ్యదాత పరిచయం	ix
1. సోమశిలమార్గం	1
2. క్షష్టవేణి స్తుతి:	- కీ.శే. తెలకపల్లె రామచంద్ర శాస్త్రిగారు 2
3. సప్త గంగాస్తవం	- శ్రీ వెల్లిండ రామేశ్వరరావుగారు 4
4. శ్రీ లలితా సోమేశ్వర సంస్తుతి	- శ్రీమాన్ నల్లీగ శ్రీనివాసాచార్యులు 5
5. లలితా పంచరత్నం	- శంకరాచార్య లలితాదేవి 9
6. లలితాదేవి పూజాగీతం	- శ్రీ మల్లాది రామకృష్ణ శాస్త్రి 11
7. పురాణ కృష్ణ	12
8. చారిత్రక కృష్ణ	15
9. బంధుబలగంతో కృష్ణ	18
10. క్షష్టవేణి ఉపనదుల వివరం	23
11. కృష్ణాతీర్థ ప్రసిద్ధ తేత్రాలు	24
12. తుంగభద్రా తీరస్థ స్థలాలు	31
13. జటప్రోలు - పురాణ ప్రశస్తి	32
14. జటప్రోలు చరిత్ర	36
15. పంచేశ్వరాలు	39
16. సోమేశ్వరావిర్భావ పురాణం	47
17. చక్రతీర్థ మాహాత్మ్యం	52
18. స్థానిక చరిత్రలో సోమేశ్వరం	54
19. చరిత్రలో సోమశిల దేవాలయాలు	- డా. శ్రీ. బి. సుబ్రహ్మణ్యం, ఇ. శివనాగిరెడ్డి 62
20. సోమేశ్వరంలోని శిల్ప సంపద	66
21. అష్టదిక్పాలకులు	77
22. సోమశిలా శాసనాలు	79
23. ద్వాదశ జ్యోతిర్లింగాలు	85
24. అష్టాదశ శక్తి పీఠాలు	86
25. సోమశిలలో జరుగవలసిన నిర్మాణాలు	87

సోమశిల మార్గం

సోమశిలకు వెళ్లదలచినవారు ఏవైపు నుండి వచ్చినా మొదట కొల్లాపురం చేరవలసి ఉంటుంది. అక్కడి నుండి దినం మూడు వేళలా రోకల్ బస్సులు నడుస్తవి.

హైదరాబాదు నుండి కొల్లాపురంకు డైరెక్టుగా బస్సులున్నవి. కర్నూలు నుండి వచ్చే వారికి పెట్టేరు నుండి డైరెక్టు బస్సులు దొరుకుతాయి. అక్కడి నుండి వీపనగండ్ల పై నుండి ఒక రూటు, వెల్లగొండ పై నుండి ఒక రూటు ఉన్నవి. ప్రస్తుతం వీపనగండ్ల రూటు అంత బాగాలేదు గాని వెల్లగొండ రూటులో సుఖంగా ప్రయాణం చేయవచ్చు. ఈ రూటులో చిన్నంబావి ఒక పెద్ద హాట్స్.

జిల్లాస్టేయిలో జిల్లానుండి, నాగర్ కర్నూలు నుండి నేరుగా కొల్లాపురం చేరటానికి బండ్లున్నవి. నాగర్ కర్నూలు నుండిగూడ కోడేరు, పెద్దకొత్తపల్లె అనే రెండు రూట్లలో బస్సులు నడుస్తవి. వానిలో పెద్దకొత్తపల్లె రూటులోనే బండ్లెక్కువ.

ఆంధ్ర ప్రాంతంవారు శ్రీశైలం మీదుగా కూడా సోమశిలకు రావచ్చు. శ్రీశైలం నుండి నేరుగా నాగర్ కర్నూలు, మహబూబునగర్ బస్సులుంటాయి. మహబూబునగర్ బండిలో వచ్చినపుడు నాగర్ కర్నూలులో దిగి కొల్లాపురం బండి ఎక్కివలసి ఉంటుంది.

ఇక్కడ ఏటా ఆషాఢశుద్ధ ఏకాదశికి, కార్తిక పూర్ణిమకు, శివరాత్రికి ఉత్సవాలు నడుస్తవి. శివరాత్రి ఉత్సవం అయిదు దినాల జాతర-అపుడు శివ పార్వతుల కల్యాణం రథోత్సవం గూడ నడుస్తవి. ఈ ఉత్సవానికి వేలాది మంది యాత్రికులు వచ్చి యిక్కడ పవిత్రమైన కృష్ణానదిలో స్నానం చేసి పునీతులౌతుంటారు. అపుడు రాత్రివేళల్లో యిక్కడ హరి కథలు, నాటకాలు గూడ నడుస్తుంటాయి.

ఉత్సవదినాలలో కొల్లాపురం డిపోవారు అదనపు బస్సులు నడుపుతారు. ప్రైవేటు బండ్లుగూడ బాగానే ఉంటవి.

బస్సు మార్గాలకోసం యాత్రికుల సౌకర్యార్థం దీనిలో కొల్లాపురం మండల పటాన్ని యిచ్చినాను. దారులు గమనించండి.

కృష్ణవేణీ స్తుతి:

(భుజంగ ప్రయాత)

- తెలకపల్లె రామచంద్రశాస్త్రి, రాజాపురం

శ్లో॥ చలద్రంగ దుత్తుంగ భంగాభిరామాం
పథస్సంభవాం పశ్చిమాద్ర్యం తరస్థాత్ ।
సరస్వీం ధ్వజస్వీం యథాసామగానం
దధానాం పవిత్రాం భజేక్ష్ణవేణీమ్ ॥

శ్లో॥ నమ ప్రాణినాం క్షుత్ప్రిసాసోపశాన్తిం
విధాతుం వతీర్థాం జగత్యాం పయోభిః ।
సమస్తాని నస్యాని మాతేవసాన్తిం
అమర్త్యాభి గమ్యాం భజేక్ష్ణవేణీమ్ ॥

ప్రపత్తి

శ్లో॥ జయారంభ భేరీ ధ్వనిం సాగరంస్వం
ప్రియం నత్వరం సానురాగం వ్రజస్వీం ।
స్వమార్గాంతర గ్రామ పల్లీర్గతాభిః
కృతస్నాన సంశుద్ధ హృద్భిస్సతిభిః ॥

శ్లో॥ హరిద్రాపరాగా క్షతైర్గస్త పుష్పైః
ఫలైర్నారి కేళైః కృతం భవ్యమర్ఘ్యం ।
గృహీత్వా విభాన్తిం భుజంగ ప్రయాతాం
ఖనిం మంగళానాం భజేక్ష్ణవేణీమ్ ॥

శ్లో॥ లసచ్చారద వ్యోమ్ని తారాస్తరోత్తాం
సితాం పద్మతిం వాల సస్వీం రసాయామ్ ।
మనీశ్చైవస్యా రత్నైః సేవ్య మానాం
మహిమ్నాం నిధానం భజేక్ష్ణవేణీమ్ ॥

శ్లో॥ క్వచిద్గం డశైలాధి రోహవరోహైః
స్కలన్తీం లురన్తీం క్వచిత్తైకతేషు ।
క్వచిత్కూల మున్మాలయన్తీం సలీలం
స్వయానావరోధం భజే క్షణ్వేణీమ్ ॥

శ్లో॥ క్వచిన్నమ్న గర్తేషు చావర్తయన్తీం
క్వచిద్భూరుహో హ్వైర ముత్పాటయన్తీం ।
వినస్మాన్స్వచిద్వేత సాన్పాలయన్తీం
సుధాప్పర్దినీ రాం భజే క్షణ్వేణీమ్ ॥

శ్లో॥ ముహూర్తకరాం స్తీరగోష్ఠాకిరన్తీం
జనేష్వన్వహం సుప్రభాతానుకూలైః ।
ప్రబోధం నయన్తీ మివహ్వైర్ని నాదైః
జగత్సర్వ మేతద్భజే క్షణ్వేణీమ్ ॥

శ్లో॥ క్వచిత్సృజతాం తుష్కభద్రాముఖాభి
ర్జునీభీ ర్మహాత్మాన్వగతం సంవదద్భిః ।
సఖీభిర్యదానన్త కల్లోల పూర్ణాం
నటన్తీం వదన్తీం భజే క్షణ్వేణీమ్ ॥

శ్లో॥ క్షణం దర్శనా త్పుర్ణనా న్మజ్జనాద్వా
మహాపాతకే భ్యో విముక్తించ మర్త్యాన్ ।
నయన్తీం ప్తిరాం తత్పుత్రాన్ముక్తి కాన్తాం
మనన్తీం సదాతాం భజే క్షణ్వేణీమ్ ॥

శ్లో॥ సమభ్యాగతాభి స్వనంగా సురక్త్యా
సమాలింగితాం సర్వకుల్యాభి రమ్యామ్ ।
క్షమాం జంగమ స్థావర ప్రాణిరక్షా
విధౌ జ్ఞానధాత్రిం భజే క్షణ్వేణీమ్ ॥

సప్త గంగాస్తవం

శ్రీ వెల్లండ రామేశ్వరరాజ్

మంగనూర

1. శ్రీశైలేశకృపాపూర్ణాం - పవిత్రామల తోయదాం
విధ్యస్తాఖిలపాపాఘ్నం - కృష్ణవేణీం నమామ్యహం
2. శ్రీరాఘవేంద్ర సంసేవ్యాం - కర్ణాటాంధ్ర జనప్రియాం
నదీద్వయ సమాకీర్ణాం - తుంగభద్రానమోస్తుతే
3. శ్రీపాండురంగ తీర్థంత్యాం - చంద్రభాగేతివిశ్రుతాం
మహారాష్ట్ర ప్రియాందివ్యాం - భీమరథీం నమామ్యహం
4. రంగాయమునయో స్తుల్యాం - మాన్యాం మలాపహారిణీం
ఆయురారోగ్యదాం దేవీం - మలప్రభాం నమామ్యహం
5. కృష్ణాగోదావరీతుల్యాం - బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకం
భక్తాభీష్ట ప్రదాంగంగాం - ఘటప్రభాం నమామ్యహం
6. కోటి జన్మకృతం పాపం - శ్రీఘ్ర మేనవినశ్యతి
యస్యాః సంస్పర్శమాత్రేణ - తానమామి కుముద్వతీం
7. సర్వసంపత్కరీం గంగాం - సర్వపాప ప్రణాశినీం
భవాశీతి విఖ్యాతాం - భక్త్యాత్వాం ప్రణమామ్యహం
8. సప్తగంగా స్తవంపుణ్యం - రామేశ్వర వినిర్మితం
ప్రభాతే స్నానకాలేవా - పఠేద్భక్త్యా సుఖార్థినః

శ్రీ లలితా సోమేశ్వర సంస్తోత్రః

రచయితా : శ్రీమాన్ నల్లదేగ శ్రీనివాసాచార్యః

1. శ్రీ గాంగికా లలిత సుస్మిత చంద్రమాడం
దివ్యత్పణింద్ర మణి భూషణ భూషితాంగం ।
సామ్యర్థ దేహాలలితా మదిరేక్షణా ధ్యం
సోమేశ్వరం మహిత సోమశిలాధి వాసమ్ ॥
2. భస్మాంగరమ్య మనలోజ్జ్వల ఫల భాగం
ఆనంద తాండవ మసన్య కళాస్వరూపం ।
స్థాణుం గిరీశ మహి భూషణ మష్టమూర్తిం
సా మిశ్వరంచ లలితా విభుసోమనాథమ్ ॥
3. భూజీవనాఽగ్ని మరుదంబర దివ్యరూపం
సూర్యేందు దివ్య జనయాజక కాలరూపం ।
యోగీశ్వరం రజిత దివ్యనగాధి వాసం
నామీప్రభుం లలిత సోమశిలాధి వాసమ్ ॥
4. నాగేంద్ర రత్న ఘటి తోరుజటా కలాపం
శృంగార వైభవ కళాకమనీయ నేత్రం ।
భాగీరథీ లలిత తుంగతరంగ రంగ
న్మాళిం నమామి లలితా ధవసోమనాథమ్ ॥
5. శ్రీవిష్ణుపాదజల జోద్భవ గాంగి కోరు
ప్రాచుర్య శీకర తరంగ నట త్రవంతీ ।
సంభూషితోన్నత మనోజ్ఞ జటాకటాహం
నామి ప్రసన్న లలితా ధవ సోమనాథమ్ ॥

6. పాయాన్మాం లలితా హృదబ్జ మధుప శ్రీసోమ నాదేశ్వరః
 దత్వాఽనంత విభూతి సౌఖ్య మనిశం
 కైవల్య సంప్రదం ।
 య త్సౌఖ్య ప్రద దివ్యనామ మననాత్
 యత్క్రీర్తి సంకీర్త నాత్
 యత్పాదద్వయ చింతనాత్ కలిభవో ద్భృతిర్వినష్టభవేత్ ॥
7. ఇదం త్రిభువ నేడితం
 (శీతహృదబ్జ సంపూజితం
 దిగీంద్ర విబుధాదిభి
 ర్విసుత భక్తకల్పద్రుమం ।
 మదీయహృది సోమశే
 ఖర మనోజ్ఞ పాదద్వయం
 చకాస్తురహసి హ్రీయా
 లలితయా సదా చుంబితమ్ ॥
8. నమామి దేవీ లలితాధి నాయకం
 దురంత దుఃఖాపహ నామరమ్యం ।
 సురాప గోద్బాషిత మౌళిమీశం
 సురేశ్వరం సోమశిలా మహేశ్వరమ్ ॥
9. జయతు జయతు దేవో సోమశైలాధినాథః
 విజయతు లలితా శ్రీచిత్త సత్కైరవేందుః ।
 జయతు జయతు గంగా స్మేర రమ్యోత్తమాంగః
 విజయతు సద్భక్తాభీష్టదో సోమనాథః ॥
10. సోమశైలమహేశ! సల్లలితాననాంబుజ షట్పద!
 శ్రీగిరీశ్వర! భక్తమానస హంస! భవ్యకృపానిధే!
 పన్నగేంద్ర విభూష! దుర్భవరోగ నాశక ధీమణే!
 త్వాం ప్రణామ్య హమీశ! సల్లలితాంబికాధవ! పాహిమామ్ !!

11. కాలకంధర ! దీనమందిర ! కామిత ప్రద సద్గణి !
 ఫాలలోచన ! భావయామి తవాంఘ్రిమాత్మని సంతతం !
 సోమశేఖర ! సోమభూధర సోమనాథ ! దయానిధే !
 దేవదేవ ! భవాబ్జిమగ్న మధీరమీశ్వర ! పశ్యమామ్ !!

12. శ్రీతజగత్పతిం - హితగుణాకృతిం
 వితత వైభవం - విశ్వనాయకం ।
 నిగమ సంస్తుతం - నిత్య సుందరం
 సోమసుందరం - దేవమాశ్రయే ॥

13. సులలితా ధవం - శుభకరా కృతిం
 శివ మనారతం - శ్రీతజన ప్రియం ।
 ఫణివిభూషణం - భక్తపోషణం
 సోమసుందరం - దేవమాశ్రయే ॥

14. సదానందవర్తిం - చిదానందమూర్తిం
 ఉమాచిత్త సౌందర్య సచ్చక్ర వర్తిం ।
 జితా నంగ కీర్తిం - హ తారాతి ధూర్తం
 శివం సోమశైలాధి దేవం భజేఽహమ్ ॥

15. తక్తతైత తైతైత - తద్దీంత ధింతై
 ర్త కత్తే, తి దీవ్యన్మహా త్తాండవోఽస్తుః ।
 నటంతం గిరీశం పరేశం సురేశం
 విభుం సోమశైలాధినాథం భజేఽహమ్ ॥

16. ఫలశ్రుతిః
 లలితాశ్రీ సోమనాథస్య
 స్తుతిమిత్రంచ యః పఠేత్
 సోఽపి శ్రియంసమాప్నోతి
 కైవల్య సుఖ సంతతిమ్.

సోమేశ్వరుడు, సోమశిల

శ్రీలలితా పంచరత్నమ్

(శ్రీ శంకరాచార్యకృతం)

1. ప్రాతస్మరామి లలితా వదనారవిందం
బింబాధరం మృదుల మౌక్తిక శోభినాసం
ఆకర్ణ దీర్ఘ నయనం మణి కుండలాఢ్యం
మందస్మితం మృగమదో జ్వలపాలదేశమ్.
2. ప్రాతర్బ్రజామి లలితా భుజ కల్పవల్లీం
రక్తాంగులీయలసదంగులి పల్లవాఢ్యం
మాణిక్య హేమవలయాంగద శోభ మానాం
పుండ్రేక్షు చాపకుసుమేషు నృణీర్దధానామ్
3. ప్రాతర్నమామి లలితా చరణార విందం
భక్తేష్ట దానవిరతం భవసింధు పోతం
పద్మాసనాది సుర నాయక పూజనీయం
పద్మాంకుశ ధ్వజ సుదర్శన లాంచనాఢ్యం
4. ప్రాతస్తువే పరశివాం లలితాం భవానీం
త్రయ్యంత వేద్య విభవాం కరుణానవద్యాం
విశ్వస్య సృష్టి విలయ స్థితి హేతుభూతాం
విద్యేశ్వరీం నిగమ వాఙ్మనసాతి దూరామ్
5. ప్రాతర్వదామి లలితే తవపుణ్యనామం
కామేశ్వరీతి కమలేతి మహేశ్వరీతి
శ్రీశాంభవితి జగతాం జననీపరేతి
వాగ్దేవ తేతి వచసాత్రి పురేశ్వరీతి
6. యః శ్లోక పంచక మిదం లలితాంబికాయః
సౌభాగ్యదం సులలితం పఠతి ప్రభాతే
తస్మైదదాతి లలితా రుటితి పసన్నా
విద్యాం శ్రియం విమల సౌఖ్య మనంతకీర్తిమ్

ఇతి శ్రీమచ్చంకర భగవత్పాద కృతం లలితా పంచరత్నం సంపూర్ణమ్

ఐలితాదేవి, సామశిల

లలితాదేవి పూజాగీతం

శ్రీ లలితా శివజ్యోతి సర్వకామదా
శ్రీగిరినిలయా గిరామయా సర్వమంగాళా

జగముల చిరునగవుల పరిపాలించే జననీ
అనునయము మము కనికరమున కాపాడే జననీ

మనసే నీవశమై స్మరణే జీవనమై
మాయని వరమీయవె పరమేశ్వరి మంగాళనాయకి

అందరికన్నా చక్కని తల్లికి సూర్య హారతి
అందాలేలే చల్లని తల్లికి చంద్రహారతి

నవ్వుల తళుకుల కళలా జ్యోతుల కప్పుర హారతి
సకల నిగమ వినుత చరణ శాశ్వత మంగాళ హారతి

రచన : కీ.శే. శ్రీమల్లాది రామకృష్ణ శాస్త్రి
రహస్యం చిత్రం

పురాణకృష్ణ

పురాణకృష్ణ

ప్రతికల్పంలోను ఈ సృష్టి అంతా మళ్ళి క్రొత్తగా ఏర్పడుతుంది. అప్పుడు దాన్ని బ్రహ్మ మొదటి కల్పంలో ఏ విధంగా ఉండేదో - అనగా భాగోళంపై మహాసముద్రాలు, పర్వతాలు, నదులు, దీప్తాలు, పుణ్యవనాలు అన్నీ మళ్ళి మొదటి వలెనే రచిస్తుంటాడు. విష్ణువుగూడా పూర్వకల్పాలలో వలెనే అవతారాలు ధరిస్తుంటాడు. లోకోద్ధరణకై కారణ జన్ములు మొదటివలెనే పుడుతూ ఉంటారు. రామాయణ మహాభారతాది ప్రసిద్ధితి వృత్తాలన్ని మరల మరల ప్రవృత్తమౌతూనే ఉంటవి అని బ్రహ్మాండ పురాణం చెబుతుంది. కాబట్టి కృష్ణానది ఇంతవరకెన్ని సార్లు పుట్టిందో ఎన్నితడవలు లుప్తమై పోయిందో చెప్పలేం.

ఈ నదిని గురించి అగ్ని - వాయు - స్కాంద - పద్మ పురాణాలలో వివిధమైన గాథలు లభిస్తున్నవి.

ఆదియుగంలో సహ్యాముని విష్ణువును గురించి తీవ్రమైన తపంచేసి లక్ష్మీనారాయణులు ప్రత్యక్షం కాగా వారిద్దరిని తన స్కంధాలపై వెలయవలసిందిగా కోరి తాను పర్వత రూపాన్ని పొందినాడు. అప్పుడా దంపతు లతని శిఖరాలపై నదీరూపాలు ధరించి ఉద్భవించినారు.

కలిపురుషుడు జనించిన పిమ్మట అతనిని చూచి వీనికాలంలో రోకం అధర్మం పెచ్చు పెరిగి పాపభూయిష్టమై పోతుందని తలచి దేవతలు బ్రహ్మ దగ్గరకు వెళ్లి దాని పరిహారం ఆలోచించమని మొరపెట్టినారు. అపుడాయన విష్ణువు దగ్గరకు వెళ్లి వారి మొరను తెల్పగా విష్ణువతనితో యిప్పుడు భూలోకంలో సహ్యాముని చాలా గొప్పతనం చేస్తున్నాడు కాబట్టి నీవతని భుజాల పైనుండి ఒక నదిని సృజించమని చెప్పినాడు. అంత బ్రహ్మ ఆముని దగ్గరకు వెళ్లి విష్ణ్వజ్ఞు వినిపించగా అంతకంటే మహద్భాగ్య మేముందని పొంగిపోయి సహ్యాముని పర్వతరూపం ధరించి నిలిచినాడు.

అప్పుడు బ్రహ్మ ఆ పర్వతం పైగల ఉత్తర శిఖరంపై తపంచేయగా విష్ణువు ప్రత్యక్షమై అక్కడ శ్వేతాశ్వత్థ రూపంలో వెలసినాడు. అపుడా వృక్షమూలం నుండి విష్ణుపాదం నుండి గంగపుట్టినట్లు ఒకనది ఉద్భవించింది.

అనంతరం కొంతకాలానికా పర్వతం యొక్క దక్షిణ శిఖరంపై నాలుగు వేదాలు శివుని గురించి తపంచేయగా అతడు వారికి ప్రత్యక్షమై అక్కడ కృష్ణమలక రూపంలో నిలిచినాడు. అప్పుడు దానినుండి మరో నది పుట్టింది.

బ్రహ్మ తపంచేసిన శిఖరాని కిప్పుడు బ్రహ్మగిరి. వేదాలు తపస్సు చేసిన శిఖరానికి వేదగిరి అని వ్యవహారాలు. ఆ రెండు గిరుల నుండి బయలుదేరిన పాయలు రెండూ కలిసి యిప్పుడు మనం చూస్తున్న కృష్ణానది రూపు కట్టింది.

పరమశివు డొకవరి తపం చేయటానికి సహ్య పర్వతశ్రేణి పైకి రాగా అపుడా శిఖరాలను ప్రక్షాళనం చేయటానికి దేవలోకం నుండి కుకుద్మతి, గాయత్రి, వేణి, సరస్వతి, సావిత్రి అనే దేవకాంతలంతా వచ్చి నదీ రూపాలు ధరించి ఆపర్వత శిఖరాలను కడిగి అనంతరం కృష్ణానదిలో కలిసి దానికి పవిత్రతను చేకూర్చి పెట్టినారు.

ఆదియుగంలో బ్రహ్మ సహ్యాగిరిపై ఒక యజ్ఞం ప్రారంభించగా సరస్వతి సకాలంలో యాగశాలకు చేరలేదు. ఆడవా రెచ్చడైనా ఆలస్యమే. అప్పుడక్కడికి చేరిన దేవతలంతా కాలాతీతమై పోతుందని బ్రహ్మను హెచ్చరించగా ఆయనరెండవ భార్యయైన గాయత్రిదేవితో కూర్చుని యజ్ఞం ప్రారంభించినాడు. అంత యజ్ఞం నడుస్తుండగా వాగ్దేవి వచ్చి అది చూచి అక్కడ చేరిన దేవతలందరిని ఉద్దేశించి ప్రధానమైన పత్నిని నేనుండగా బ్రహ్మ గాయత్రితో యాగానికి కూర్చుంటూ ఉంటే యిది చూస్తు మీరందరెల్లా అంగీకరించినారని కోపించి

వారందరిని ఆకొండపై నదులైపాండని శపించింది. అప్పుడా శాపానికి విష్ణువు కృష్ణగా, శివుడు వేణిగా, బ్రహ్మ కుకుద్మతిగా అయిపోయినారు.

ఒకపుడు రాధాదేవి గోపికలపై కినిసి వారందరిని భూలోకంలో నదులై పాండని శపించింది. అప్పుడు వారందరు ఈ సహ్యాద్రిపై నదులై పోయినారు.

కృష్ణావతారం చాలించిన పిమ్మట నారాయణుడు గోలోకానికి వెళ్ళి కొలువుదీరగా బ్రహ్మ అతనిని చూసి యిక ముందు కలియుగం ప్రారంభమై లోకమంతా పాపభూయిష్టమై పోతుంది కనుక దానికేదైనా పరిహారం చెప్పమని కోరగా కృష్ణుడవుడు తనయంశతో సహ్యాద్రిపైగల బ్రహ్మ శిఖరిపై కష్టానదిని పుట్టించినాడు. అప్పుడతని పరావ్రకృతి యైన రాధాదేవి వేదగిరిపై వేణీరూపంగా అవతరించింది. అప్పుడు రాధాదేవితో పాటు నదీ రూపాలు పొందిన గోపికలంతా క్రమంగా ఒక్కొక్కరు వచ్చి అతనితో కలిసినారు.

బ్రహ్మ నాలుగు యుగాలేర్పరిచి వాని ధర్మాలు నిర్ణయించే తరుణంలో అవి నిర్దేశించలేక శ్రీమహావిష్ణువును కోరగా ఆయన లోకధర్మాలను భూలోకంలో శాశ్వతంగా నిలిపేటందుకు తనస్వరూపం సకల తీర్థాలకు మాతృక వంటిదని చెబుతూ నదులన్నింటికంటే ముందు కృష్ణానదిని సృజించి దాన్ని బ్రహ్మగిరిపై నిలిపినాడని స్కాందపురాణోక్తి.

ఇవి మనకు కృష్ణానదిని గురించి వివిధ పురాణాలలో లభించే గాథలు.

ఆధునిక చరిత్రజ్ఞులు గూడ దక్షిణ భారతంలో కృష్ణయే నదులన్నిటికీ మొదటిదని అంగీకరిస్తున్నారు. అది పుట్టి యిప్పటికీ తొమ్మిది లక్షల నలభైవేల యేండ్లకు పైగా అయిందని పద్మపురాణంలో ఉత్తర ఖండంలో గల పదకొండవ అధ్యాయం వల్ల తెలుస్తుంది.

దేవతా సాకారంతో ఈనదీమ తల్లి శ్యామవర్ణ - కమలనేత్ర - చతుర్భుజ - శంఖచక్రాది విష్ణులాంచన విహిత. పీతాంబరధర - ప్రసన్నరూప అని స్కాంద పురాణ వచనం.

మన జీవనదులు దైవం, ఆర్థం, మానుషం, ఆసురం అని నాలుగు విధాలు. కేవలం దేవతలే నదీరూపాలు ధరించినవి దైవం. మహర్షులు తమ తపోబలంతో సృజించినవి లేదా భూలోకానికి రేప్పించినవి ఆర్థం. మహారాజులు లేదా చక్రవర్తుల చేత పుట్టినవి మానుషం. దానవుల చేత ఏర్పడినవి అసురం అనబడుతవి.

గంగానది విష్ణుపాదం నుండి పుట్టి దైవం అయిన భూలోకానికి భగీరథుడనే చక్రవర్తితో కొనిరాబడి, మార్గమధ్యంలో జహ్నుమునితో త్రాగి విడువబడి మానుషం, ఆర్షం అనే లక్షణాలుగూడ కలది అయింది.

భారతదేశంలోని యితర నదులలో ఆసిక్సీ-కుశావర్త - కృష్ణ - పుత్రవతి, పయస్వతి, మరుద్వతి, మరుద్వధ, వితస్త - విపాశ-శతద్రువు - శరావతి దేవనదులుగా ప్రసిద్ధిని పొందినవి.

చారిత్రక కృష్ణ

ఈ నది యొక్క జన్మస్థానం మహాబలేశ్వరానికి ఉత్తరంగా అరేబియా సముద్రానికి సుమారు 80 మైళ్ళ దూరాన 17°-59' ఉత్తర అక్షాంశ, 73°-28' తూర్పు రేఖాంశాల మీద పడమటి కనుమలలోని సహ్యాద్రిపై ఉంది. దీని యెత్తు సముద్రమట్టానికి 4714 అడుగులు అనగా 1336 కిలోమీటర్లు. అక్కడ యిది ఒక శిల నుండి పుట్టి తూర్పుగా ప్రవహిస్తుంది.

ఎక్కడ ఏ ప్రకృతి చిత్రం కనిపించినా దాన్ని దైవలీలగా ప్రకట పరచటం భారతీయుల యొక్క ఆధ్యాత్మిక చింతనా మార్గంలో ఒకటి కనుక, సహ్యాద్రిపై ఈనది పుట్టిన శిలను గోముఖాకారంగా మలిచి దానికి ఒక ఆలయం కట్టినారు.

ఈ పర్వత పాదంలో మహాబలేశ్వరం చాలా ప్రసిద్ధం. కనుక ఈ కొండల వరుసను మహాబలేశ్వరం కొండలన్నారు. ఈ పర్వత శిఖరాల నుండి చిన్నవి, పెద్దవి చాలానదులు పుట్టినవి.

ఇప్పుడు మహాబలేశ్వర క్షేత్రం ప్రాతది-క్రొత్తది అని రెండు భాగాలుగా ఉంది. క్రొత్తగ్రామం ప్రాతదానికి మూడు కి.మీ. దూరంలో ఏర్పడింది.

ప్రాత మహాబలేశ్వరంలో కృష్ణవేణి, సావిత్రి, గాయత్రి, కుకుద్వతి, సరస్వతి అనే అయిదు నదుల ఉద్గమ స్థానాలున్నవి. అవి చిన్నపాటి గుహలు; వానికి ఆలయాలు కూడ కట్టబడినవి.

మహాబలేశ్వరంలో మహాబలేశ్వర - అతిబలేశ్వర - కోటిశ్వరాలయాల ప్రసిద్ధి. మహాబలేశ్వర లింగం రుద్రాక్షవలె నొక్కులగా ఉండి ఎపుడూ దానినుండి నీరారుతుంది. అందువల్ల పై పంచనదులు దానినుండియే పుట్టినవని అక్కడివారి విశ్వాసం.

అక్కడ కృష్ణాబాయి ఆలయం కూడా ఉంది. దానిలోని బ్రహ్మకుండంలో సైనదీ పంచకం పంచగంగల పేర దూడకు పాలిస్తున్న ఒక ఆవు నోటినుండి ఉద్వేగమై ధారా దూకుతూ ఉంటుంది. ఆ జలం మిక్కిలి స్వచ్ఛం కనుక యాత్రికులు బ్రహ్మకుండంలో స్నానంచేసి దాన్ని తీర్థంగా పాత్రల్లో పట్టుకొని పోతుంటారు.

కృష్ణాతీరంవెంట తమరాజ్యాన్ని స్థాపించుకున్న ఏరువ చోళులు బహుశః ఇక్కడి కృష్ణాదేవి ఆలయంలోని సవత్సకమైన ఈ ధేనువును చూచియే ఆవుదూడను తమలాంఛనంగా స్వీకరించి ఉంటారు.

కృష్ణజన్మస్థానంనుండి ముప్పది మైళ్లు కొండలలో ప్రయాణంచేసి వాయి అనేష్టలంలో మైదానంలోనికి దిగుతుంది. అక్కడ అంత వరకు సహ్యాద్రి పైనే మరోశిఖరం పై పుట్టి తనవఱనే ప్రయాణం చేసి వస్తున్న వేణి "మాహాలీ" దగ్గర దానితో కలుస్తుంది. ఇది కృష్ణలో కలిసి మొదటి నది. వేణి కలిసిన పిమ్మటనే కృష్ణ 'కృష్ణవేణి' అయింది.

మాహాలీ క్షేత్రంలో ఏటా చైత్రం, ఆషాఢం, శ్రావణం కార్తికాలలో గొప్ప ఉత్సవాలు జరుగుతుంటుంది.

ఈ నది మహారాష్ట్రంలో పుట్టి ఆంధ్ర కర్ణాటకలను వేరు చేస్తు సాగి సాగరునితో సంగమిస్తుంది. మహారాష్ట్రలో 306, కర్ణాటకలో 482, ఆంధ్రప్రదేశ్ లో 612 కిలో మీటర్లు ఈ విధంగా మొత్తం 1400 కిలో మీటర్లు ప్రయాణం చేసి ఇది సాగరసంగమం చేస్తుంది.

ఇది కర్ణాటకలోని బెల్లర జిల్లాలో గల ఐనాపూర్ దగ్గర మహారాష్ట్రకు, రాయచూర్ జిల్లాలోని దేవనూర్ దగ్గర కర్నాటకకు వీడ్కొలుచెప్పి తంగెడ గ్రామం దగ్గర మహాబూబ్ నగర్ జిల్లాలో కాలుమోపుతుంది. అక్కడినుండి మొదల నల్లగొండ పాలమూరు ఆ తర్వాత కర్నూలు, పాలమూరు పిమ్మట గుంటూరు, నల్లగొండ, కృష్ణా జిల్లాలను వేరు చేస్తు సాగుతుంది. మహారాష్ట్ర, కర్ణాటక జిల్లాలో 350 మైళ్లు ప్రవహించి సతారా జిల్లాలోని "కరాడా" వద్ద 4714 అడుగుల నుండి 1900 అడుగులకు దిగిపోతుంది. ఆ తర్వాత మరో 300 మైళ్లు పయనించి రాయచూర్ జిల్లాలో ప్రవేశించి అంతర్వేది పోలాపూరులు

దాటిన పిమ్మట 1900 అడుగులనుండి 408 అడుగులకు దిగిపోయి అక్కడోక జలసాతం ఏర్పడింది. అక్కడివారు దాన్ని ‘జలదుర్గ’ మని పిలుస్తారు.

ఇంతవరకీనది రాతినేలపైనే ప్రవహిస్తుంది కాబట్టి వేగం ఎక్కువ. వర్షాకాలంలో జలదుర్గ గర్జనలతో ప్రళయ భయంకరంగా దర్శన పిస్తుంది.

ఆంధ్రప్రదేశ్‌లో ప్రవేశించడానికి ముందిది 315 అడుగుల యెత్తునమైదానం ద్వారా ప్రవహించి పులిచింతల దిగువన విజయవాడలో రెండు కొండల నడుమ 4000 అడుగుల ప్రవహించి విజయవాడను దాటి 40 మైళ్ళ వెళ్లి పులిగడ్డను చేరుతుంది.

అక్కడినుండి మరో పదిహేను మైళ్ళు వెళ్లి, ‘పెద్దపులివర్రు’ దగ్గర రెండు పాయలుగా చీలి ఒకటి మోర్లోలు దగ్గర మరొకటి హంసలదీవి దగ్గర సముద్రంలో కలిసినవి. ఈ పాయలనడివి భాగమే దివిసీమగా ప్రసిద్ధిని పొందింది.

ఇప్పటికీ నదిపై 30 ఆనకట్టలు, దీని తీరం వెంట 60 పుణ్య త్రేతాలున్నవి.

నదీ తీరం

బంధుబలగంతో కృష్ణ

కృష్ణగోదావరులు దక్షిణ భారతానికి గంగాయమునలు. కావేరి, కృష్ణ, గోదావరి ఈ మూడు గూడ దక్షిణ భారతంలో పెద్దనదులుగా పేరుపొందినవి. వీనిలో కావేరి ఏకాంఠి నదికాగా కృష్ణగోదావరులు రెండు నదీ సమూహాలు. ఉపనదులలో గోదావరికంటె కృష్ణమ్మ బలగమే ఎక్కువ. కాని సాహిత్య ప్రపంచంలో కావేరి గోదావరి కున్నంత ప్రాచుర్యం కృష్ణకు కలుగలేదు.

దీనికి కుడేవైపునుండి పదిహేను, ఎడమవైపు నుండి నాలుగు ప్రసిద్ధ నదులు చేరుతున్నవి. వానిలో మొదటిది వేణి. ఇది 'మాహాలీ' దగ్గర కృష్ణలో కలుస్తుంది. మాహాలీ గడిచిన పిమ్మట ఈ నదికి 'కోట్టి' దగ్గర మొదటి ఆనకట్ట పడింది. దానితో వేగం మందగించిన కృష్ణకు మహాబలేశ్వరానికి పశ్చిమాన సహ్యాశిఖరి నుండి బయలు దేరిన కకుద్మతి - కోయినా - వచ్చి 'కారద్' వద్ద కలిసి కొత్త ఊపు నిచ్చినవి. దాని పిమ్మట 'సాంగ్లీ' వద్ద వరుణా - ఎర్నా నదులు వచ్చి కలిసి దాని మోగిని పెంచినవి.

'సాంగ్లీ' గాణాపత్యక్షేత్రం, అక్కడ మాఘమాసంలో గొప్ప ఉత్సవం జరుగుతుంది. సాంగ్లీ పిమ్మట 'సౌందత్తి' అనేదోట రేణుకా జమదగ్నులున్నారు. అక్కడికి మలప్రభ నాలుగు మైళ్లు.

'సాంగ్లీ' దాటిన పిమ్మట కృష్ణలో కురుందవాడ వద్ద పంచగంగ - ఆ తర్వాత క్షీరగంగ - దూర్ధగంగ - వచ్చి కలుస్తవి. ఈ నదులన్ని మహాబలేశ్వరం కొండల్లోనే పుట్టినవి. మహాబలేశ్వరం పూనాకు 127 మైళ్లు.

ఈ నది మహారాష్ట్రను విడిచే ముందు గానూపురంలో భీమా నది వచ్చి కలుస్తుంది. దానికి భీమరధి - చంద్రభాగ అని గూడ పేర్లు. పండరీపురం ఈ నదీ తీరంలోనే ఉంది. భీమా నదిగూడ సహ్య పర్వతశ్రేణిలోనే పుట్టి ఆగ్నేయ దిశగా ప్రవహిస్తు షోలాపూర్, బీజాపూర్ల మీదుగా వస్తుంది.

పండరీనుండి 'కుర్లువాడి' వచ్చేదారిలో నరసింహపురం తగులుతుంది. అక్కడ భీమతో 'నీరా' నది కలుస్తుంది. మహారాష్ట్రలు ఈ నరసింహపురాన్ని నర్సీబావాడి అంటారు. వారు దీన్ని 'మహారాష్ట్ర ప్రయాగ' అని పండరీపురాన్ని మహారాష్ట్ర కాశి అని భావిస్తారు.

భీమానదీ తీరంలో అమరపురం మరో ప్రసిద్ధమైన తేత్రం. దానికి నరసింహవాడి అని నామాంతరం. అక్కడ భీమానదిలో కొంసారి, కుంభి, తులసి, భోగవతి, సరస్వతి అనే అయిదు నదులు కలుస్తవి. కనుక అక్కడ అది పంచనదీ సంగమ తేత్రంగా ప్రసిద్ధిని పొందింది. భీమానది ఈ నదులన్నిటిని కలుపుకొని పేరుకు తగినట్లుగా మహాభీమంగా వచ్చి కృష్ణలో కలుస్తుంది. అనంతరం అది బెల్లర జిల్లాలోని ఐవాపూర్ దగ్గర మహారాష్ట్రకు వీడ్కోలు చెబుతుంది.

కర్నాటకలో ప్రవేశించగానే కృష్ణకు బాగల్కోట తాలూకాలో ఘటప్రభ, మలప్రభ అనే నదులు కలుస్తవి. ఘటప్రభ బాగెవాడి దగ్గర కృష్ణలో కలుస్తుంది. అక్కడ వీరశైవాని కాద్యుడైన బసవేశ్వరుని సమాధి ఉంది. ఆయన వన్నెండవ శతాబ్ది వాడు. ఇప్పుడా సమాధి 'హిప్పరెగాడం' లో మునగగా చుట్టు ప్రకారం కట్టి రక్షిస్తున్నారు.

కర్నాటక దాటి ఆంధ్రప్రదేశ్ లో ప్రవేశించిన కృష్ణకు మొదట నల్లగొండ జిల్లా నుండి మూసీనది ముచికుంద - వాడపల్లి - వజీరాబాదు దగ్గర వచ్చి కలుస్తుంది.

మూసీ అనంతగిరి కొండల్లోని శివారెడ్డిపేట దగ్గర పుట్టింది. దాని పొడవు 152 మైళ్లు. అది జన్మస్థానం నుండి 112 మైళ్లు తూర్పుగా పయనించిన పిమ్మట ' ఆలేరు ' అనే ఉపనది వచ్చి కలుస్తుంది. ఆ స్థలాన్ని అక్కడివారు 'సంగం' అని పిలుస్తారు. అక్కడ భీమలింగాలయం ఉంది.

చరిత్ర ప్రసిద్ధమైన కొలనుపాక గ్రామం ఆలేరు తీరంలోనే ఉంది. ఈ నది తరువాత మూసీ ఆగ్నేయంగా తిరిగి కృష్ణలో కలుస్తుంది. ఈ సంగమ స్థానానికి బదరికాశ్రమమని మరో పేరు. అక్కడ అగస్త్యశ్వరాలయముంది.

పాలమూరు జిల్లాలో కృష్ణకు దెంది, తుంగభద్ర అనే రెండు నదులు కలుస్తవి. దెంది పూర్తిగా ఈ జిల్లాకే సంబంధించింది. అది ఈ జిల్లాలోనే షాబాదుకొండల్లో పుట్టి దొమ్మర్లగొందిలో కృష్ణతో కలుస్తుంది. దీని పొడవు 95 మైళ్లు. దీనికి దుందుభి అని మరో పేరు. ఈ నది తన పరివాహ ప్రదేశంలో అచ్చంపేట తాలూకాలోని ఎనిమిది వాగులనుండి తక్కిన తాలూకాలలో తొమ్మిది వాగులనుండి వర్షకాలపు నీటినంతా కృష్ణలోనికి చేరవేస్తుంది.

ఈ నదీతీరం వెంట ప్రస్తరికలనే ప్రాచీన సమాధులు గోవరెడ్ల నిర్మాణాలు చాలా ఉన్నవి.

దెందికి గల వాగులలో అచ్చంపేట తాలూకాలోని చంద్రవాగు, నాగర్ కర్నూలు తాలూకాలోని నల్లవాగు చెప్పదగినవి. నల్లవాగుకు కేసరి సముద్రం అనే నాగర్ కర్నూలు చెఱువు, చంద్రవాగుకు చంద్రసాగర్ అనే చెఱువు వేయబడినవి.

అచ్చంపేట తాలూకాలోని అప్పర్ ఫ్లాట్ పై మరో నల్లవాగుంది. అది మందవాగును కలుపుకొని బోకిలేటికయ్యలో కృష్ణతో కలుస్తుంది. ఈ మందవాగు తీరంవెంట ఆదిమమానవుల నివాసాలున్నవి.

ఈ జిల్లాలో కృష్ణానదిలో కలిసే వానిలో తుంగభద్ర చెప్ప దగింది.

శా. గంగాసంగమ మిచ్చగించునెమది కావేరి దేవేరిగా
నంగీకార మొనర్చు నేయమున తోనానందముం జెందునే
రంగత్తుంగ తరంగ భంగముల నా రత్నాకరేంద్రుండు నీ
యంగంబంటి సుఖించెనేని, గుణ భద్రా తుంగ భద్రానదీ !

అని తెనాలి రామకృష్ణయ్య ఈ నదీమ తల్లిని ప్రశంసించినాడు కాని పాపం ఆరత్నాకరేంద్రునికి ఈమె అంగాన్ని నేరుగా అంటి సుఖించే భాగ్యం కలుగనే లేదు. కృష్ణమ్మ కొంగుచాటుననే అంటవలసి వచ్చింది.

తుంగభద్రకు పురాణాలలో పంపానది అని వ్యవహారం. ఇది తుంగ - భద్ర అనేరెండు నదుల సమాహారం. అవి మైసూరు రాష్ట్రంలో నైఋతి దిక్కున గల కొండల్లో పుట్టి పుట్టినింటికి ఎనుమది మైళ్ల దూరంలో ఉన్న షిమోగా జిల్లాలోని కూడలి దగ్గర కూడి ఏకమైనవి.

ఇప్పుడు తుంగాతీరంలో శృంగేరి శారదాపీఠం, భద్రపై భద్రావతి ప్రాజెక్టు ఉన్నవి. పురాణాలలో గంగా స్నానం తుంగాపానం ప్రసిద్ధి.

తుంగభద్రకు ఆంధ్రలో ప్రవేశించిన పిమ్మట వార్తా, వేదవతి, హంద్రీ అనే ఉపనదులు కలుపువి. వార్తానది మల్లాపురానికి ఎగువన, హంద్రీ కర్నూలుకు దిగువన దానిలో చేరుతున్నవి.

ఈనదీ తీరంలో చరిత్ర ప్రసిద్ధమైన ఆనెగొంది, హంపి అనే పట్టణాలు, మంత్రాలయం అలంపురం అనే క్షేత్రాలున్నవి.

అలంపురానికి దక్షిణకాశాయని వ్యవహారం. ఆంధ్రదేశంలో యిక్కడ ఉన్నన్ని ఆలయాలు మరెక్కడాలేవు. అందుచేత దీన్ని అలంపురం అనే బదులు ఆలయాలపురం అనవచ్చు. భారత దేశంలో మరెక్కడాలేని నవబ్రహ్మలయాలు యిక్కడి ప్రత్యేకత.

పాలమూరు జిల్లాలోనికి ప్రవేశించిన పిమ్మట తుంగభద్ర ఆలంపూరు తాలూకాలోని కూడలి దగ్గర కృష్ణలో కలుస్తుంది. ఇక్కడికి దీని పొడవు 400 మైళ్లు. దీని తీరం వెంట గూడ పెక్కు త్రేత్రాలు, దీనిపై 18 ఆనకట్టలు ఉన్నవి.

కృష్ణలో కలిసే పెద్దనదులలో తుంగభద్రయే చివరిది. కృష్ణానది యిక్కడినుండి దాటిన పిమ్మట మహబూబ్ నగర్, కర్నూలు జిల్లాలను; పిమ్మట గుంటూరు, నల్లగొండ జిల్లాలను వేరుచేస్తూ ముందుకు సాగుతుంది.

కృష్ణానదిలో ఉత్తరాన బొంబాయి నుండి దక్షిణాన మంగళూరు వరకు పెద్దపెద్ద నదులే ఓడజను వరకు కలిసినవి. తుంగభద్రకలిసిన పిమ్మట అది యిక యేకాండీగా సాగిపోయింది. కృష్ణానది యొక్క ఈ దృశ్యాన్ని ఆకాశంనుండి విమానం ద్వారా తిలకించినపుడు వేల్పుజాలరి ఒక పెద్ద వలను పడమటిసముద్రంలో విసిరి లాగలానికి వీలుకాని ఆవలను పెద్దపులివ్రువరకు అలతో ఆలాగే ఈడ్చుకు వస్తున్నాడా అనిపిస్తుంది. అలంపురం నుండి పెద్దపులి వ్రువరకు గల యేకాండీభాగం ఆవలయొక్క ముగుడాడువలె భాసిస్తుంది అని భూగోళ శాస్త్రజ్ఞులు చెబుతున్నారు.

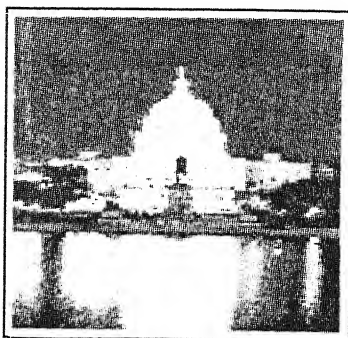

కృష్ణవేణి ఉపనదుల వివరం

క్ర. సం.	నది పేరు	ఉత్పత్తానం	పొడవు	సంగమస్థానం	ఏడాది కృష్ణలో కలిపే నీరు క్యూసెక్యులర్
1.	వేణి	మహాబలేశ్వరం బ్రహ్మగిరి-వేదగిరినడుమ	17 కి.మీ.	మాహులి	
2.	కోయిల	మహాబలేశ్వరం	130 కి.మీ.	కరడ	39640 లక్షలు
3.	ఎర్నా	మహాదేవ పర్వతాలు	115 కి.మీ.	బారామహల్	
4.	చంచంగ	పడమటి కనుమలు	69 కి.మీ.	కురుద్వాడి	
5.	వరుణ	పడమటి కనుమలు	150 కి.మీ.	సాంగ్లీ	5700 లక్షలు
6.	చూడంగ	సహ్యాద్రి, రత్నగిరి తాలూకా	124 కి.మీ.		
7.	ఘటప్రభ	సహ్యాద్రి, బెల్గాంకు పశ్చిమం	248 కి.మీ.	కూడలిసంగమం	53800 లక్షలు
8.	మలప్రభ	సహ్యాద్రి - బెల్గాంపడమట	306 కి.మీ.		19800 లక్షలు
9.	భీమరధి	పూనాజిల్లా	861 కి.మీ.	రాయచూరు	126900 లక్షలు
10.	తుంగభద్ర	మైసూరు కొండలు	531 కి.మీ.	కూడలి	<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 3em; margin-right: 10px;">{</div> <div> 19800 లక్షలు తుంగ 19800 లక్షలు భద్ర </div> </div>
11.	మూసి	అనంతగిరిగుట్టలు	268 కి.మీ.	వజీరాబాదు	14100 లక్షలు
12.	మునేరు	పాకాల సరస్సు	182 కి.మీ.	నందిగామ	19800 లక్షలు
13.	బోనాసి	భైరవగుండం, కంభంగిరి		నివృత్తి సంగమం	
14.	దెంది	షాబాదుకొండలు	90 కి.మీ.	దొమ్మర్లగొంది	2609 లక్షలు
15.	నాగులేరు	నల్లమల కొండలు కారెంపూడికి ఎగువ		కొట్రపాడు	
16.	చంద్రవంక	శివారు పల్లెగుట్టలు పల్నాడు	22 కి.మీ.	తూమురుకోట	
17.	ఊకెట్టువాగు	నందారం - దొర్లాబాదు నడుమ	116 కి.మీ.	రేజింతల	
18.	చిన్నవాగు	మద్దిగట్లగుట్టలు, కొత్తపల్లె దగ్గర పెద్దవాగులో కలుస్తుంది.			

కృష్ణా తీర్థ ప్రసిద్ధ క్షేత్రాలు

ఆలయం

1. కృష్ణా స్టేషన్:

ఇది మక్తల్ తాలూకాలోని మాగనూరు మండలంలో ఉంది. నల్లగొండ మహబూబునగర్ జిల్లాలను చీల్చుకుంటు ఆంధ్రప్రదేశ్ లో అడుగుపెట్టిన కృష్ణమ్మ తల్లికి యిక్కడ దత్తాత్రేయుడు నిల్చి స్వాగతం పలుకుతున్నాడు.

పాలమూరు జిల్లాలో యిది ప్రాచీనమయిందేకాక ప్రసిద్ధి చెందిన దత్తక్షేత్రం. ఇక్కడ దత్తాత్రేయుని ఆలయంతో పాటు యింకా చాలా ఆలయాలున్నవి. మొదటినుండి యిది పుష్కర స్నానాలకు శ్రాద్ధ విధులకు ప్రసిద్ధంగా ఉంది. అందుచేత యిక్కడ క్రీ. శ. 1992లో పుష్కరాల సందర్భంగా స్నాన ఘట్టం కూడ కట్టినారు.

ఇది షోలాపూరు నుండి బొంబాయి వెళ్లే రైల్వేలైనుపై ఉంది. ఇక్కడ నదిపై గల వంతెన అంతా యినుపదూలాలతో నడుమ యెక్కడా స్తంభం లేకుండా కట్టబడింది. ఇది దీని విశేషం. ఈ స్టేషన్ కు గ్రామం ఒక కిలోమీటరు దూరంలో ఉంటుంది.

2. కురుగడ్డ:

దీనికి కురువాపురం అని మరోపేరు. ఇది కృష్ణానదిలో ఏర్పడిన చిన్న దీవి. దత్తావతారమైన శ్రీపాద శ్రీవల్లభుడు సంచార వశంగా యిక్కడికి వచ్చి నదిలో బట్టలుదేశే ఒక చాకలికి మరుజన్మలో ప్లేవు ప్రభువై పుట్టే అట్లు-అంబిక అనే ఒక బ్రాహ్మణికి తాను

పుత్రుడై పుట్టే అమ్మల వరాలిచ్చి పిమ్మట భక్త ఆశ్వుయుజ బహుళ ద్వాదశినాడు కృష్ణానదిలో దేహ విసర్జన చేసి మరు జన్మలో తాను వరమిచ్చిన బ్రాహ్మణికి గానుగాపురంలో నృసింహసరస్వతియై జన్మించి ఆ జన్మలో కురుగడ్డకు వచ్చి యిపుడక్కడ ఉన్న ఆలయం కట్టించి తన యొక్క తొలిజన్మపాదుక లక్కడ ప్రతిష్ఠించినాడు. యిపుడిది నిత్యజాగృత తేత్రంగా ఉంది.

3. నారదగడ్డ :

దీన్ని నార్లగడ్డ అని సామాన్యులు పిలుస్తారు. కృష్ణానది మహబూబునగర్ జిల్లాలో ప్రవేశించిన పిమ్మట యిక్కడ రెండు పాదాలగా చీలగా ఆనడుమ కురుగడ్డ, గుర్రంగడ్డ, నారదగడ్డ అనే దీవులేర్పడినవి. ఈ గడ్డ పై 'చెన్నబసవేశ్వరుని ఆలయం ఉంది. దాన్ని నారదుడు ప్రతిష్ఠించినట్లు చెబుతారు. ఏటా ఫాల్గుణ శుద్ధ చవితినుండి పున్నమి వరకు ఉత్సవం నడుస్తుంది. ఈ ప్రాంతంలో యిది చాలా పెద్ద జాతర.

4. చింతరేవుల :

ఇది దరూరు మండలంలోని గ్రామంలోని గ్రామం. ప్రసిద్ధమైన ఆంజనేయ తేత్రం. ఈ స్వామిని చంద్రికాచార్యులనే వ్యాసరాయలు ప్రతిష్ఠించినాడు. ఇక్కడి స్వామి ఊర్లద్దుష్టిగలవాడు. అందుచేత ఆయన ఉగ్రత్వానికి పూజారులు నిలువలేకుండా ఉండగా దరూరు నివాసియైన శేషదాసుల వారు తపంచేసి స్వామివారి ఉగ్రత్వాన్ని తగ్గించినాడు. ఇప్పటికీ ఏట కొద్ది అపచారం జరిగినా స్వామి వారు పూజారులకు సర్పరూపంలో దర్శనమిస్తుంటాడు. యిది ప్రసిద్ధ తేత్రం కాబట్టి ప్రభుత్వం యిక్కడగూడ పుష్కర స్నానఘట్టం ఏర్పాటు చేసింది.

5. కృష్ణాగ్రహారం :

ఇది గద్వాలకు 4 కి. మీ. దూరంలో గల గ్రామం. యిక్కడ ప్రాచీనమైన ఆంజనేయ వేంకటేశ్వరాలయాలున్నవి. రెండువందల యేండ్ల నాడిక్కడ రామావధూత అనే యోగి తపంచేసికుంటూ ఉండగా అతనికి కృష్ణానదిలో సీతారామలక్ష్మణ మూర్తులు లభించినవి. ఆయన వానినిక్కడ ప్రతిష్ఠించి ఆలయం కట్టించినాడు. ప్రస్తుతం యిక్కడ ఉన్న మరాన్ని రాజా చిన్న సోమ భూపాలుడు కట్టించినాడు. ప్రభుత్వం యిపుడు స్నాన ఘట్టంకూడ ఏర్పాటు చేసింది.

6. గుర్రంగడ్డ :

ఇది కృష్ణాగ్రహారానికి 4 కి. మీ. దిగువన బీచుపల్లికి 5 కి. మీ. ఎగువన బీరవోలు దగ్గర కృష్ణానది మధ్యలో ఉంది. ఇక్కడ మడుగు లోతెక్కువ. ఎండ కాలంలో గూడ పడవ లేకుండు దాటలేరు. ఒకప్పుడు నిజాం సైన్య మీ ప్రాంతానికి రాగా అందులోని నవాబుగారి గుర్రాన్ని వనపర్తి నివాసి యొకడు దొంగిలించుకొని తెచ్చి ఇక్కడ ఉంచినాడు. అప్పుడు సైన్యం ఏలాగో ఆరాతీసి ఇక్కడికి వచ్చి అతన్ని పట్టుకున్నారు. అప్పుడతడు ఈ గడ్డపై పచ్చగడ్డి బాగా ఉంటుందని మీ గుర్రాన్ని యిక్కడికి తెచ్చినానని అన్నాడు. దానితో నాటినుండి ఈగడ్డకు గుర్రంగడ్డ అనిపేరు నిలిచింది.

7. బీచుపల్లి :

ఇది చాళుక్యుల నాటి గ్రామం. పూర్వం దీనికి కణ్వాశ్రమమని పేరు. ఇది అలంపూరు తాలూకాలోని గ్రామం; ప్రసిద్ధమైన హనుమత్ క్షేత్రం. ఇక్కడి స్వామిని వ్యాసరాయలు ప్రతిష్ఠించినట్లు చెబుతారు. కృష్ణదేవరాయల జీవితంలో ఒక పర్యాయం కుహూయోగం రాగా ఆయన అప్పుడు మూడేండ్లు తన రాజ్యాన్ని వ్యాసరాయలకు దానం చేసి అనంతరం దాన్ని మరల గ్రహించి అప్పుడు వారికి మదనపల్లి జిల్లాను దానం చేసినాడట. అప్పుడు వ్యాసరాయలు రాయలవారి కుహూయోగ ప్రభావాన్ని భరించినందుకు తత్పతీహారంగా 378 ప్రాణదేవతల ప్రతిష్ఠలు చేసినట్లు హరిదాసుల సేవతో చెప్పబడింది. కాబట్టి ఆప్రతిష్ఠలలో ఇది గూడ ఒకటి. ఇప్పుడీ స్వామిని బీచుపల్లి రాయడంటారు. ఈ స్వామి పూజారులు వాల్మీకులు కావటం యిక్కడి విశేషం. ప్రభుత్వం యిక్కడ జిల్లాలో అన్నిటి కంటే పెద్ద స్నానఘట్టం ఏర్పాటు చేసింది.

8. యాపర్ల :

ఇది వనపర్తి తాలూకా వారి గ్రామం. సంస్థానాల కాలంలో యిది వారి యొక్క దివాన్ జేయైన గోవింద నాయక్ గారి అగ్రహారం. ఆయన యిక్కడ క్రీ.శ. 1915 ఆనంద నామ సంవత్సరంలో పెద్ద సప్తాహం జరిపించినాడు. దాన్ని మించిన సప్తాహం యిప్పటి వరకు మా జిల్లాలో మళ్ళీ జరుగలేదు. అప్పుడా సప్తాహంలో ఈ జిల్లాలోని పండితులందరూ పారాయణ కర్తలుగా, ప్రవచన కర్తలుగా పాల్గొన్నారు. ఈ సందర్భంలో ఆయన కృష్ణాతీరంలో ఒక రామాలయం కట్టించి దానిముందు నదిలోనికి మెట్లుగూడ వేయించినాడు.

అపుడాయన ఆసప్తాహంలో దర్శించడానికి వచ్చిన యాత్రికులు పోగొట్టుకున్న నగలు కూడ మళ్ళీచేయించి నాడట. అయితే అది న్యాయం నాలుగు పాదాలతో నడుస్తున్న కాలం.

9. మారుముసుగాల :

ఇది అలంపూరు తాలూకాలోని గ్రామం. తాలూకాకు 15 మైళ్ల దూరంలో ఉంది. స్థానికులిది మార్కండేయ క్షేత్రమని, అతడక్కడనే పరమశివుని గురించి తపం చేసి దీర్ఘాయువును పొందెనని చెప్పుకుంటారు. ఈ గ్రామంలో తిమ్మగురుని మఠం, సిద్ధయ్య మఠం, గోవిందయ్యమఠం, కన్నయ్య మఠం, యాదవమఠం అని అయిదు మఠాలున్నవి. వానిలో తిమ్మగురుని మఠానికే ప్రాముఖ్యం ఎక్కువ. ఈ మఠం యొక్క నిర్వహణ ఒక వైశ్యుడు చూస్తుంటాడు. ఏటా చైత్రబహుళ దశమినుండి ద్వాదశి వరకు మూడు దినాలు ఆరాధన జరుగుతుంది.

ఇది ఏటిమునుక గ్రామం కాబట్టి గ్రామస్థు లూరుజరిగి కట్టుకున్నారు. అక్కడ కుళ్లాయప్ప స్వామి ఆలయం, బ్రహ్మంగారి ఆలయం, వీరభోగ వసంత రాయని ఆలయం కూడ ఉన్నవి.

10. కూడలి :

ఇది అలంపూరు తాలూకాలోని ప్రసిద్ధ గ్రామం. తుంగభద్రానది ఇక్కడనే కృష్ణలో కలుస్తుంది అందుచేత ప్రజలు దీన్ని 'సంగం' అని పిలుస్తారు. ఇక్కడ కృష్ణాతీరంలోనివృత్తి సంగమేశ్వరం, కూడలి సంగమేశ్వరం అని రెండు ప్రసిద్ధ సంగమ క్షేత్రాలున్నవి. నివృత్తి సంగమేశ్వరం దగ్గర కృష్ణానది పడమర నుండి వచ్చి ఉత్తరానికి తిరుగుతుంది. సరిగా ఈ మలుపు పైనే దానికి భవనాశి వచ్చి కలుస్తుంది.

కూడలి దగ్గర తుంగభద్ర కలుస్తుంది. నదీప్రకారంగా యిదే పెద్ద సంగమస్థానం కాని ప్రజలు దీన్ని చిన్న సంగం అని, నివృత్తి సంగమాన్ని పెద్ద సంగం అని అంటారు. ఇది గూడ ఏటిమునుక గ్రామం కాబట్టి యిక్కడి ఆలయాన్ని అలంపురానికి తరలించినారు.

11. గొందిమళ్ల :

ఇది గూడ అలంపురానికి చెందిన గ్రామమే. కేంద్రానికి అయిదు మైళ్ల దూరంలో ఉంది. కూడలి ఏటిలో మునిగి నప్పటినుండి యాత్రికులు పుష్కర స్నానాలిపుడు

యిక్కడ చేస్తున్నారు. ఇక్కడ గుట్టపై ఓంకారేశ్వర స్వామి ఆలయం ఉంది. యాత్రికులు నదీస్నానం చేసి కొండయెక్కి స్వామిని పూజిస్తుంటారు.

12. బెక్కం:

కన్నడంలో 'బెక్కు' అనగా పిల్లి కనుక ఈ గ్రామంలో మార్జాలముఖి దేవత ప్రసిద్ధి. ఇది యిపుడు కొల్లాపురం తాలూకాలోని గ్రామం. ఈ గ్రామాన్ని క్రీ. శ. 1111 లో త్రిభువన మల్లుని సామంతుడైన బిజ్జురుసు పాలించినాడు. అతడు జీమూతవాహన వంశీయుడు. శాతవాహనుల కాలంలో ఆంధ్రప్రదేశ్పై దండెత్తిన ఖారవేలుడు గూడ ఆ వంశీయుడే. బిజ్జురుసు యిక్కడ ఉదగార పోషణుడుగా ఉన్నాడు. పానుగంటినుండి పండితారాధ్యుడు బసవేశ్వరుని దర్శనానికి వెళ్ళతూ దారిలో వనిపురికి రాగా బసవేశ్వరుడు లింగైక్యం చెందినట్లు తెలిసింది. దానితో అతడిక ముందుకు వెళ్ళలేక వెల్లగొండలో నిలుమా అక్కడి నుండి రామయ్య అనే భక్తుడాయనను యిక్కడికి తీసుకుని వచ్చినాడు. అనంతరం ఆయన శివైక్యం యిక్కడే జరిగింది. ఆ సమాధి యిపుడు కృష్ణానది గర్భంలో ఉంది.

బెక్కం గూడ ఏటిముసుక గ్రామం కనుక గ్రామస్థులూరిని మరోచోట కట్టుకున్నారు. కుల్లాయప్పస్వామి మఠం రామయ్యగారి సమాధిని ఏటిలో నుండి కొత్త చోటికి తరలించినాడుకాని పండితారాధ్యుని సమాధిని ఎవరుగూడ తరలించలేదు.

11వ శతాబ్దంలో బెక్కం గ్రామాన్ని పాలించిన బిజ్జురుసు ఉదగార పోషణుడు - అనా నీటి న్యవహనం మూచినవాడు. అతని శాసనం ఉన్న చెరువు యిపుడు కృష్ణా నీటికి పెద్ద రిజర్వాయరుగా చేయబడింది.

13. వెల్లగొండ :

ఇదిగూడ కొల్లాపురం తాలూకా గ్రామమే. పండితారాధ్యుని శిష్యులలో వెల్లగొండ మహాదేవయ్య, వనిపురి శంకరయ్య, గంగాపురం బసవయ్య, మియ్యాపురం సత్తెక్క అనేవారు ఈ జిల్లాకు చెందిన వారు. వెల్లగొండ మహాదేవయ్య పండితునికి వాదసమయంలో శ్లోక పాదాలందిస్తుండే వాడట.

ఇప్పుడు వెల్లగొండ దగ్గరగల గుట్టను మయ్యన్న గుట్ట అంటారు. మయ్యన్న మహాదేవన్నకు సంక్షిప్త రూపం. ఇప్పుడా గుట్టపై ఆ దంపతుల వీరగల్లులున్నవి.

14. చెల్లెపాడు :

ఇది కూడా కొల్లాపురం తాలూకాకు చెందిన గ్రామం. ఈ గ్రామంలో బింగరాయి ఎక్కవ. అదిబురదలో కూరుకొని ఉంటుంది. ఇక్కడ ప్రాచీనమైన హనుమదాలయం ఉంది.

15. జటప్రోలు :

దీనికి జటాయువు ప్రోలని ప్రాచీన వ్యవహారం. రావణుడు సీతను కొనివెళ్లేటప్పుడు అతనితో పోరిన జటాయువు తొక్క ఒకటి తెగి యిక్కడ పడెనట. అదే విధంగా జటాయువు యొక్క కాళ్ళు తెగి పడిన స్థలం కాళ్ళూరని, కొప్పు తెగి పడిన స్థలం కొప్పుసూరని జానపదుల పురాణం.

ప్రస్తుతం జటప్రోలు అని పిలువబడే గ్రామం ఒకప్పుడు జటప్రోలు సీమకు రాజధాని. అక్కడి నుండి అది క్రమంగా పెంట్లవెల్లి, ఎల్లూరు గ్రామాల నుండి కొల్లాపురధానికి మారి నిలిచి పోయింది.

16. మంచాలకట్ట:

ఇది గూడ కొల్లాపురం తాలూకాకు చెందిన గ్రామమే. పూర్వం దీనికి మంత్రాలకట్ట, మంచాల అని వ్యవహారాలు. మంచాల జగన్నాథ రావుగారు సంగీత ప్రపంచంలో ప్రసిద్ధుడు. మొదటి సోమేశ్వరుని కాలంలో గంగపెర్మాడి విక్రమాదిత్యుడు, నొలంబ పెర్మాడి జయసింహుడు ఈ గ్రామాన్ని నేలవీడుగా చేసికుని చోళరాజైన వీరరాజేంద్రుని దాడిని తిప్పికొట్టినారు.

ఈ గ్రామంలో మాధవస్వామి ఆలయం ప్రసిద్ధం. ఇది చాళుక్యుల నాటిది. మంచాలకట్ట గూడ మునుకకు గురికాగా ప్రస్తుతం ఈ మాధవస్వామి ఆలయాన్ని కొల్లాపురం ఊరి వెలుపల 'వడిద్యాల' అనేచోట పునర్నిర్మించినారు.

17. రామతీర్థం :

ఇది పెంట్లవెల్లికి మూడు కిలోమీటర్ల దూరంలో గల గ్రామం. ఇక్కడ రామలింగేశ్వరాలయం ప్రసిద్ధి. దానితో పాటు యిక్కడ సోమనాథ సిద్ధుడు, చిదానంద

సిద్ధుడు అనే గురుశిష్యుల సమాధులున్నవి. వారు శిల్పివంశానికి చెందిన వారు. కృష్ణాతీరంలోని ఈ ప్రాంతంలో గల ఆలయాలన్ని వారు, వారి శిష్యులందరూ కట్టినట్లు చెబుతారు.

18. మల్లేశ్వరం :

ఇది పంచేశ్వరాలలో ఒకటి. దీని పిమ్మట సోమేశ్వరం అనబడే సోమశిల ఉంటుంది. ఈ క్షేత్రం పశ్చిమ చాళుక్య చక్రవర్తియైన మొదటి జగదేకమల్లుని పేర వెలసి ఉండవచ్చు. ఇప్పుడిదొక సముదాయం. ఈ సముదాయంలో మొత్తం పదహారు గుడులున్నవి. వీనినే అంగస్తేశ్వరాలయాల అని గూడ పిలుస్తారు. ఇప్పుడివి గోపాలపురం దగ్గర పునర్నిర్మించబడినవి.

తుంగభద్ర తీర్థ స్థలాలు

ఈ జిల్లాలో తుంగభద్ర వెంట వేణీసోంపురం, పెద్దధన్వాడ, మాన్దొడ్డి, పడమటి గార్లపాడు, రాజోలి, తూర్పుగార్లపాడు, మద్దూరు, కొరివిపాడు, పుల్లూరు, ఊటుకూరు, అనే పెద్ద గ్రామాలున్నవి. సుల్తానాపురం, జిల్లాపాడు, రేలపాడు, ఆవలివైపున ఉన్నా అవి ఈజిల్లాకే చెందుతున్నవి. దీని తీరంలో గల అలంపురం దక్షిణకాశీగా పేరంది పాలమూరు జిల్లాకే కన్నాకుగా ఉంది.

వేణీసోంపురానికి పూర్వం చ్యవనకాశ్రమమని పేరు. ప్రస్తుతం అక్కడున్న వేణుగోపాల స్వామిని వ్యాస తత్వజ్ఞులు ప్రతిష్ఠించినట్లు చెబుతారు. ధన్వాడలోకాయపల్లె సంస్థానికి కోశాగారంగా ఉండేదట. అక్కడినీరు మంచిది కనుక లోకాయపల్లె లక్ష్మమ్మ దొరసానిగారు దినదినం అక్కడి నీటినే తెప్పించుకుని త్రాగేదట.

మాన్దొడ్డికి మొదట మాదవనాయనిదొడ్డి అని వ్యవహారం. అది యీ జిల్లాలో మరో మందోటిగా ఉంది. అక్కడి విశ్వకర్మల యిండ్లు చూస్తే అవి ఆనాటి స్కాంత రాతికోటను తలపిస్తవి. వారు మంచి శిల్పులేగాక వీరులు. ఇప్పటికీ వారివద్ద బరువైన ఇనుప గదలు, ముగ్ధరాలు, ఆనాటి తుపాకులు ఉన్నవి. అక్కడి విశ్వకర్మలంతా ఒకే కుటుంబానికి చెంది పంచదాయిల పనులు చేస్తున్నారు.

రాజోలి గద్వాలకు ప్రతిరూపమైన పట్టణం. అక్కడి కోట గద్వాల కోటవలెనే ఉంటుంది. అక్కడ తుంగభద్రా నదీ తీరంలో గలవైకుంఠ ఆదినారాయణ స్వామి ఆలయం ప్రసిద్ధం. అదికాక కోటలో వీరనారాయణ, కేశవ, వేణుగోపాలాయాలు, శ్రీదేవి-భూదేవి గుడులన్నవి.

పుల్లూరికి పూర్వం పూల + ఊరు అని పేరు. అలంపురంలోని ఆలయాలకు కావలసిన పూలన్నీ అక్కడి నుండియే వెళ్లేవి. ఈ గ్రామంలో సూర్యనారాయణ - బదరీనారాయణ, శంకరనారాయణాలయాలది ఒక ప్రత్యేకత - ఇవిగాక ఈ గ్రామంలో చెన్నకేశవాలయం ఉంది. అక్కడ ఉట్ల తిరణాల ప్రసిద్ధి.

ఊటుకూరు ఒకపుడు పరగణాకేంద్రం. ఆదినారాయణపేట ప్రభువులకు చెంది ఉండేది.

Submitted to S.C.L.
R.O.P.

జటప్రోలు - పురాణ ప్రశస్తి

జటపురాణంలో నేటి జటప్రోలుకు జటాయుక్షేత్రమని వ్యవహారం. అది దండకారణ్యంలో కృష్ణానది తీరాన శ్రీశైలానికి పశ్చిమాన యోజనత్రయ పరిమితంగా వ్యాపించిన అగస్త్యేశ్వర క్షేత్రాంతర్గతమై ఉన్నట్లు చెప్పబడింది.

స్కాందంలోని ఉమామహేశ్వర సంవాదమనే శ్రీశైల ఖండంలోని నివృత్తి సంగమేశ్వరం, భవిష్యోత్తర పురాణంలోని విష్ణురహస్య ఖండంలోగల జటాయు క్షేత్రం అనే రెండు అగస్త్యేశ్వర క్షేత్రాంతర్గతంగానే ఉన్నట్లు ఆయా పురాణాలు చెబుతవి.

చరిత్రలో దక్షిణాపధానికి మిక్కిలి ప్రాచీనత ఉంది. పురాణ కథనానుసారం ఆర్యుల శాఖనుండి చీలిపోయి మొట్టమొదటగా వింధ్యను దాటివచ్చి యిక్కడ రాజ్య స్థాపన చేసినవాడు ఇక్ష్వాకు మహారాజు చివరికొడుకైన 'దండుడు'. అతడు దుర్మార్గుడై తండ్రితో వెళ్లగొట్టబడి యిక్కడికి వచ్చి 'మధుమంతం' అనే పట్టణాన్ని స్థాపించుకొని ఈ ప్రాంతంలోని ఆటవికులకు ప్రభువైనాడు.

అప్పటికే యిక్కడ ఋష్యాశ్రమాలు గూడ వెలసినవి. దానవగురువైన శుక్రాచార్యుడిక్కడనే ఉండేవాడు. దండుడొకనాడు వేటకు వెడలి శుక్రుని ఆశ్రమ ప్రాంతానికి వచ్చి అక్కడ శుక్రుని కూతురైన 'అరజ' - అనగా మాచకమ్మ - ఒంటరిగా కనిపించగా కామపరవశుడై బలవంతంగా ఆమెను భోగించి వెళ్లినాడు. అంత కార్యార్థమై ఆశ్రమం విడిచి వెళ్లిన తండ్రి రాగానే అరజ దుఃఖంతో జరిగిన విషయం చెప్పింది. దానితో అతడు క్రుద్ధుడై నీరాజ్యం పొంసువర్షం శిలావర్షం కురిసి నిర్మానుష్యమై పోవుగాక ! అని శపించినాడు. ఆ శాపంతో దండునిరాజ్యం నిర్మానుష్యమై అరణ్యంగా మారింది.

బహుశా ఆనాడు దండుడు చేసిన అక్రమానికి శుక్రశిష్యులతని రాజ్యంపై దుమ్మెత్తిపోసి రాళ్లు విసిరి నాశనం చేసి వుంటారు. ఇది ఈశాపం వెనుక గల చరిత్ర.

పురాణ పరిశోధకులు వైవస్వత మనుయుగం క్రీ.పూ. 3100 అని అంగీకరిస్తున్నారు. కాబట్టి అతని కుమారుడైన ఇక్ష్వాకువు. దండుడు క్రీ. పూ. 3200 కాలంలో ఒడుగుతారు.

దండుని పిమ్మట దక్షిణా పథానికి వచ్చిన ఆర్య బుుషి అగస్త్యుడు. అతడు వశిష్ఠుని సోదరుడు.

వింధ్యపర్వతం ఒకప్పుడు మేరువుతో పోటీపడి విపరీతంగా పెరిగి సూర్యగమనాన్ని అడ్డగించగా మహర్షులందరూ బ్రహ్మదగ్గరకు వెళ్ళి మొరొపెట్టినారు. అంత అతడు వారితో మీరు అగస్త్యుని దగ్గకు వెళ్ళమని పంపినాడు. అప్పుడు వారు వచ్చి అగస్త్యునితో “మహర్షీ! వింధ్యుడు విపరీతంగా పెరిగి సూర్యగమనాన్ని నిరోధించినాడు. దక్షిణా పథమంతా అంధకారబంధుర మయింది. ఈ యాపదనుండి మీరే కాపాడవలెనని” ప్రార్థించినారు. అంత అగస్త్యుడు దక్షిణ దేశయాత్రకు బయలుదేరి వింధ్య పర్వతం దగ్గరకురాగా ఆ పర్వతరాజు తనరూపాన్నంతా కుంచించుకుని నమ్రుడై ఆ మహర్షికి నమస్కరించినాడు. అప్పుడగస్త్యుడతనితో ‘ఓయీ పర్వతరాజా! నేను దక్షిణ దేశయాత్రకు వెళ్ళుతున్నాను. నీవు అంత ఎత్తగా ఉంటే నేనెక్కలేను కనుక తిరిగి వచ్చేవరకు ఈలాగే వినమ్రంగా ఉండు’ అని కోరినాడు. వింధ్యుడు ఆమహర్షి కోరిక నంగీకరించి తన రూపాన్నంతా ఉపసంహరించుకొని నిలిచినాడు. పిమ్మట అతనిని దాటి దక్షిణదేశం వచ్చిన అగస్త్యుడిక మళ్ళీ ఉత్తరానికి వెళ్ళలేదు. ఆ తరువాత మళ్ళీ వింధ్యుడు విజృంభించ లేదు.

వింధ్య పర్వతాన్ని ఈ విధంగా అణచినాడు కాబట్టి ‘అగం వింధ్యాచలం స్త్రాయతి స్తంభయతి యితి అగస్త్యః’ అని ఆనాటినుండి ఆ మహర్షికి అగస్త్యుడని రూఢి అయింది. అగస్త్యబ్రాతకు పేరు లేదు గాని వింధ్యను అణచే కంటే మొదలు అతని పేరుగూడ ఏదో మనకు తెలియదు.

వింధ్యకు పారియాత్రమని వ్యవహారం. ఆర్యులు దాని ఔన్నత్యాన్ని చూచి దాటలేమని శంకించి ఆర్యవర్తానికి సీమాపర్వతంగా అంగీకరించిన కాలంలో అగస్త్యుడు ధైర్యంచేసి మొదలుగా ఆ పర్వతాన్ని దాటి అంధకారబంధురమైన దక్షిణా పథంలో కాలుపెట్టి ఆర్యనాగరికతను విస్తరింపజేసినాడని ఈనాటి పరిశోధకులు అంగీకరిస్తారు.

దక్షిణా పథానికి వచ్చిన పిమ్మట ఇక్కడి సముద్ర జలాన్ని త్రాగి దానిలో దాగిన కాలకేయులనే దస్యులను బయలుపరచి ఇంద్రునికి వారిని వధించే అవకాశం కల్పించినాడు. అనగా ఈ దేశంలోని సముద్రపు దొంగలజాడను కనిపెట్టి ఇంద్రునికి తెలిపినాడు. ద్రావిడ భాషకు లిపిని రూపొందించి దానికొక వ్యాకరణం కూడా రచించినాడు. ఇక్కడి దేశంలో

గల విదర్భరాకుమారియైన లోపాముద్రను వివాహమాడి గృహస్థుడై శ్రుతపర్వడు - బ్రధ్నశ్వుడు - త్రిసదస్సుడు - అనే ఆర్యరాజులను దర్శించినాడు. ఇల్వలుడనే దానవ ప్రభువును తన యుక్తితో జయించి అతని యొక్క అపారమైన ధనాన్ని పొంది భార్యతో కొంతకాలం సుఖించి అనంతరం మలయపర్వతంపై ఆశ్రమం ఏర్పరచుకొని నిలిచిపోయినాడు.

ఇక్కడా కుమారుడైన దండుడు అగస్త్యునికంటే యిక్కడ మొదట వచ్చినవాడూనే కనిపిస్తాడు. కనుక ఆమహర్షి దర్శించిన శ్రుతపర్వడు మొదలైన రాజులు అతని సంతతికి చెంది చిన్న చిన్న రాజులై ఉంటారు.

దక్షిణా పథంలో ఆనాడు అగస్త్యుడు స్థలదర్శనార్థమై సంచరించిన స్థలాలన్నిటిలో శివప్రతిష్ఠలు చేసినాడు. కాబట్టి అవన్ని యిపుడతని పేర అగస్త్యేశ్వరాలయాలూగా పిలువబడుతున్నవి.

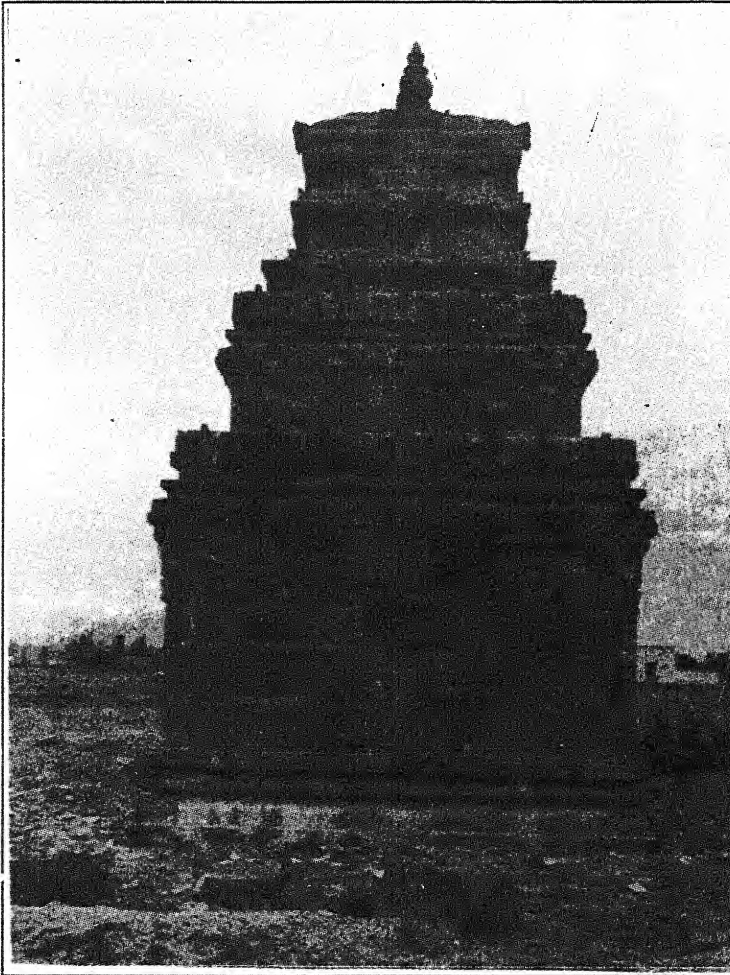
అగస్త్యేశ్వరాలయాల రెండురకాలుగా కనిపిస్తున్నవి. ఒకటి ఆ మహర్షియే స్వయంగా ప్రతిష్ఠించినది. రెండవది ఆయన సంచరించి వెళ్ళిన పీఠుల ఇతరులతని జ్ఞాపకంగా చేసినవి. అటువంటి వానిలో కృష్ణాతీరంలోని ఈ అగస్త్యేశ్వరం మొదటి తరగతికి చెందిందిగానే చెప్పబడుతుంది.

అగస్త్యుని పీఠుల దక్షిణ దేశానికి వచ్చిన రెండవ మహర్షి వ్యాసుడు. శివుడు కాశినుండి వెళ్ళగొట్టిన పీఠుల అతడిక్కడికి వచ్చి దాక్షారామాన్ని ఆశ్రయించినాడు.

దక్షిణ భారతంతో కృష్ణ గోదావరి, కావేరి పుణ్యనదులు కాబట్టి మహర్షులందరు ఎప్పుడో ఒకపుడు వానిని దర్శించి వెళ్ళినవారే. అందుచేతనే యిపుడాయా నదుల తీరాలలో వారుచేసిన ప్రతిష్ఠలు కనిపిస్తుంటవి.

మహర్షులేగా అరణ్యవాస సందర్భంలో శ్రీరాముడు, పాండవులు, దక్షిణ దేశానికి వచ్చిన వారే. అందుచేత ఇక్కడ శ్రీరామునిపేర, పాండవుల పేర వెలసిన ప్రతిష్ఠలు గూడ అనేకం మనకు దర్శనమిస్తుంటవి.

ఇప్పుడు మనం జలప్రోలు అని చెప్పబడే క్షేత్రం అగస్త్యేశ్వరానికి పశ్చిమంగా గవ్యూతి దూరంలో ఉన్నట్లు పులపురాణంలో చెప్పబడింది. 'గవ్యూతిః క్రోశయుగం' అని ద్వైర్ద్యమానం కనుక అగస్త్యేశ్వరం మూడు యోజనాల విస్తారం కలదికాబట్టి స్థానికులు కృష్ణాతీరంవెంట బెత్తెం నుండి మారుముసుగాల వరకుగల ప్రాంతమంతా దాని క్రిందికే వస్తుంది అంటారు. అందుచేత యిప్పుడు బెత్తెంలోని మూకుళ్ళు, పంచేశ్వరాలు, అమరగిరి అన్నీ దానిలోని విగనే చెప్పవలసి ఉంటుంది.

జలప్రోలు ఆలయం

జటప్రోలు చరిత్ర

శ్రీశైలం ప్రాజెక్టు పుణ్యంగా జటప్రోలు సీమలో మునిగి పోతున్న గ్రామాలలోని ప్రాచీనాలయాల తరలించడానికి చేపట్టిన పథకం క్రింద జరిపిన త్రవ్వకాలలో కృష్ణాతీరం వెంట నవీన శిలాయుగం నాటి అవశేషాలన్నీ బయల్పడి ఈ ప్రాంతంలో క్రీస్తుపూర్వం ఎంతో మొదటి నుండియే చరిత్ర ప్రారంభమై మానవ నాగరికత వికసించిందని తెలుస్తుంది.

కృష్ణాతీరంలోని అగస్త్యేశ్వరానికి మల్లేశ్వరమనే మరో పేరు గూడా ఉంది. అక్కడ అగస్త్యేశ్వరుడు, మల్లేశ్వరుడు అనే శివ ప్రతిష్టలేకాక అగస్త్యేశ్వరానికి క్రోసెడు దూరంలో పూర్వం మల్లేశ్వరం అనే గ్రామం కూడా ఉండేది.

కళ్యాణి చాళుక్యులలో యుద్ధ మల్లులు ముగ్గురు, ఆహవ మల్లులు యిద్దరు, భువనైక మల్లు, త్రిభువనమల్లు, భూలోక మల్లు, జగదేకమల్లు అని మల్లు బిరుదాంచితులు పలువురున్నారని కనుక మొదట యిక్కడ అగస్త్యేశ్వరుడుండగా అతని ప్రక్కగా ఈ మల్లేశ్వరుని వారిలో యెవరు ప్రతిష్ఠించి గ్రామాన్ని స్థాపించిరో తెలియదు.

శాతవాహనుల పిమ్మట వచ్చిన ఇక్ష్వాకులకు ఇక్ష్వాకువంశంతో సంబంధముందని పరిశోధకులంటున్నారు. తెలంగాణంలోని అయిజెనాడు - అయోధ్య - కాసలనాడు - కోసల - అనేపేర్లు యిక్ష్వాకువంశ సంబంధాన్నే సూచిస్తవి. కాబట్టి దక్షిణ దేశంలోని స్థలాలపై రామాయణ సంఘటనారోపాలు ఎక్కువగా ఇక్ష్వాకుల కాలంలోనే రూపుదిద్దుకోని ఉండవచ్చు.

ఇప్పుడు జటప్రోలులో ఉన్న కోటను పల్లవులు కట్టించినట్లు స్థానికుల విశ్వాసం. ఇదేవిధంగా నాగర్‌కర్నూల్ చెరువు కేసరి సముద్రం అమరాబాదు పీఠభూమిపై గల పదరగ్రామంలోని పరశురామేశ్వరాలయం గూడా పల్లవుల నాటివే అని చెప్పుకుంటారు.

పల్లవులకు తెలింగాణంతో అందునా పాలమూరు జిల్లాతో సంబంధం బొత్తిగా తక్కువ. క్రీ.శ. 6వ శతాబ్దినాటికి నేటిపాలమూరు జిల్లాకు వంగూరువాటి అని పేరు. అది చాళుక్య విషయంలో ఒక భాగం. అయితే చాళుక్యరెండవ పులకేశిపై పల్లవ నరసింహవర్మ దండెత్తి వంగూరు విషయాన్ని వశపరచుకున్నాడు. వారిపాలనలో అది సుమారుగా యిరువ దేండ్లున్నది. కాబట్టి అది ఈ జిల్లాకు పల్లవుల కాలంగా చెప్పవలె.

పులకేశి తరువాత రాజ్యానికి వచ్చిన విక్రమాదిత్యుడు పదమూడేండ్లు పల్లవులతో పోరాడి తండ్రి పోగొట్టుకొన్న రాజ్యాన్ని తిరిగి వశపరచుకున్నాడు. ఈ విషయం మనకు శ్రీగడియారం రామకృష్ణశర్మగారు పరిష్కరించిన ఆముదాల పాడు శాసనం వల్ల తెలుస్తుంది.

పూర్వం ప్రభువు లెక్కడ కోటలు గట్టినా, నూతన గ్రామాలు నెలకొల్పినా అక్కడ మొదట ఏదో ఒక దైవ ప్రతిష్ఠ చేసిన పిమ్మటనే తక్కిన నిర్మాణ కార్యక్రమం ప్రారంభించే వారు. కాబట్టి జటప్రోలు కోటలో ఉన్న జటేశ్వర ప్రతిష్ఠ మొదట ఆనాడు కోటను ప్రారంభించిన వారే చేసి ఉండవచ్చు.

జటప్రోలు కోటను ఈనాడు మనం చూస్తే అది అంతా ఒక్కరిచేత మీదుగానే పూర్తియైనట్లు తోచదు. అందుచేతదాన్ని పల్లవులు ప్రారంభించగా చాళుక్యులు పూర్తి చేసి ఉంటారు.

ఆనాటి చాళుక్య విషయంలో నేటి మహబూబ్ నగర్ జిల్లా గూడ ఒక భాగం. చాళుక్యులలో మొదటివారు జైనులు. జైనంనుండి వైదికానికి మారినారు. ఈ జిల్లాలోని అలంపురంలోని ఆలయాలు, మంచాలకట్ట మాధవస్వామి, పెంట్లవెల్లిలోని వేంకటేశ్వర-చిన్నమర్లూరులోని కేశవ - జటప్రోలులోని మదనగోపాల ఆలయాలన్ని వారికాలంలోనే వెలసినవి.

వారు మొదట జైనులు కనుక ఆనాటికి ఈ ప్రాంతంలో గూడ జైనమే ఉన్నది. అందుకు ప్రస్తుతం జటప్రోలు సమీపంలోని సింగోరంలో గల జైన మూర్తి ఒక నిదర్శనం. బహుశా సిద్దేశ్వరం గూడ జైనులదే కావచ్చు. అందుచేతనే దానికి ప్రతిగా వారి ప్రాంతంలో యిన్ని వైదికాలయాలు కట్టించినారనిపిస్తుంది.

జటప్రోలు సంస్థానంలో వచ్చిన కావ్యాలు: మంచాల కట్ట మాధవస్వామి ఆలయం, జటప్రోలు మదనగోపాల స్వామి ఆలయం, సురభి మాధవరాయలు కట్టించినట్లు చెబుతవి కాని ఆనాడు చాళుక్యులు కట్టించిన ఆలయాలు మొదట వైభవంగా వెలిగి కొంతకాలానికి వాని నడక కుంటుపడగా ఆదేశతో వాటిని సురభివారు చేతికి తీసుకుని పునరుద్ధరించి ప్రాకారాది నిర్మాణాలు చేయించి ఉంటారు. అందుచేత ప్రజల దృష్టిలో అవి వారి నిర్మాణాలుగా నిలిచిపోయినవి.

జటప్రోలు మొదట ఆమనగంటి సీమలోని ఒకసామాన్యగ్రామం. క్రీ. శ. 12 వ శాబ్దిలో దాన్ని రేచెర్ల బేతిరెడ్డి ఎరుక సానమ్మల కొడుకు మల్లానాయడు దాన్ని ఒక పరగాణకు

కేంద్రంగా చేసి కామినేని గోపయ్యకు వ్రాసియిచ్చినట్లు ఒక సనదు ఉంది. ఆ తర్వాత అది మరికొందరి చేతులు గూడ మారి ఉండవచ్చు.

చివరిసారిగా క్రీ. శ. 16వ శతాబ్ది ప్రథమ భాగంలో ఆనెగొంది ప్రభువైన అరవీటి రామరాయల చేత కుమారమా దానాయనికి ఈయబడింది. ఈ సనదును క్రీ. శ. 1629లో అబుల్ హసన్ తానీషా ప్రభువు పునరుద్ధరించినాడు. అంతవరకు సురభివారి పాలన యింకా యిక్కడ కుదురుకోనట్టే లెక్క.

చంద్రికా పరిణయకర్తయైన మాధవరాయలు క్రీ.శ. 17వ శతాబ్ది ప్రారంభంలో సింహాసనానికి వచ్చినాడు. ఆయన కవి, పండిత పోషకుడు, కళాభిమాని, దైవభక్తుడు కనుక సన్నుదు ప్రకారం జటప్రోలు పరగణా తమచేతికి వచ్చిన పిమ్మట దాదాపు వందసంవత్సరాలకు మళ్ళీ అక్కడి ఆలయాలకు వైభవ దశ అందుకున్నది. జటప్రోలు సురభివారికి విజయనగర ప్రభువులతో ఈయబడింది. కాబట్టి అంతవరకు ఆలయ మాత్రంగా ఉన్న మంచాలకట్ట - జటప్రోలు గుడులకు విజయనగర శిల్పంతో మంటపాలు కట్టించి గోపురాలెత్తించినాడు.

వీరు పునరుద్ధరించిన వానిలో చిన్నమర్రూరు కేశవాలయం, మంచాలకట్ట వేణుగోపాలాలయం, జటప్రోలు మదన గోపాలాలయం, పెంట్లవెల్లి శివకేశవాలయాలు ముఖ్యమైనవి. క్రీ.శ. 1565 నుండి రామరాయలు జటప్రోలు సీమను చిన్నమర్రూరు నుండి పాలించినాడు. ఆ కారణంగా అపుడక్కడ కోట కట్టించి కేశవాలయాన్ని పునరుద్ధరించినాడు. క్రీ.శ. 1700 నుండి మాధవ రాయలు జటప్రోలు నుండి పాలించి అక్కడి మదనగోపాలాలయాన్ని పునరుద్ధరించినాడు. మంచాల కట్ట అయ్యవారిపల్లె వీరు బ్రాహ్మణులకిచ్చిన అగ్రహారాలు కాబట్టి అక్కడి ఆలయాలు పునరుద్ధరింప బడినవి. మాధవ రాయల పిమ్మట చిన్నమాధవరావు పెంట్లవెల్లి నుండి పాలించినాడు. కాబట్టి అపుడక్కడి ఆలయాలు బాగుచేయబడినవి. ఈ విధంగా వీరిన్ని ఆలయాలు పునరుద్ధరించిన వానిలో జటప్రోలుది మాత్రమే చెప్పదగింది.

పంచేశ్వరాలు

జటప్రోలు సీమలోని కృష్ణాతీరం వెంట సిద్దేశ్వరం, సంగమేశ్వరం, కపిలేశ్వరం, అగస్త్యేశ్వరం, సోమేశ్వరం అని అయిదు ఈశ్వర స్థానాలు ప్రసిద్ధి - ఈ అయిందింటికి కలిపి పంచేశ్వరాలని వ్యవహారం.

ఇక్కడ కృష్ణానది పశ్చిమ దిశనుండి వచ్చి తనకు అడ్డంగా ఉన్న ఒక కొండ కనుమను తొలుచుకొని ఉత్తరంగా తిరిగి ముందుకు సాగింది. అది ఉత్తరవాహినీయైన మలుపు పైననే సరిగా ఈ పంచేశ్వరాలు వెలసినవి.

కృష్ణకు కుడివైపు అనగా తూర్పుతీరంలో సిద్దేశ్వరం, సంగమేశ్వరం, కపిలేశ్వరం అనేమూడు క్షేత్రాలు ఎడమవైపు అనగా పశ్చిమతీరంలో అగస్త్యేశ్వరం, సోమేశ్వరం అనే రెండు క్షేత్రాలు వెలసినవి.

కృష్ణానదికి సరిగా ఈ మలుపు పైననే అహోబలం కొండలలో పుట్టిన భవనాశిని పశ్చిమ వాహినిగా వచ్చి కలుస్తుంది. మన పురాణాలలో సింధు, శోణ, నర్మద, భిద్య, బ్రహ్మపుత్ర, భైరవి, దామోదర అనే నదులు మాత్రమే పశ్చిమ వాహినులుగా చెప్పబడినవి. కాబట్టి యిక్కడ యిది పశ్చిమ వాహినిగా ఉండటం ఒక విశేషం. ఈ నది యొక్క తూర్పుతీరంలోనే కపిలేశ్వరం అనే క్షేత్రం ఉంది. ఇక్కడ దీనితో కృష్ణలో కలిసే వానిలో ప్రసిద్ధమైన నదులు ఏడయినవి. కనుక దీన్నిక్కడ సప్తనదీసంగమం అని పిలుస్తారు.

సాధారణంగా నదుల వెంట ద్వివేణి, త్రివేణి, వతుర్వేణి సంగమాలు పంచనదీ, షణ్ణదీ సంగమాలేగాని సప్తనదీ సంగమాలు తక్కువ. అందుచేత సంగమ క్షేత్రాలలో దీనికి ఎక్కువ ప్రాముఖ్యం ఉంది.

ఇక్కడి సప్తనదులలో కృష్ణవేణి, భీమరధి, తుంగభద్ర - ఈ మూడు ఏకత్వ రూఢిని పొందిన ద్వంద్వ వాచకాలు. ఘటప్రభ, మలప్రభ - (మలాపహారిణి) కుందేరు ఈ మూడు ఏకవాచకాలు.

తూర్పువాహినులకు నదులని, పశ్చిమ వాహినులకు నదాలని వ్యవహారం కనుక భవనాశి చిన్నదైనా యిక్కడ నదం అనే గౌరవాన్ని పొందిన వాహిని. ఈ విధంగా యిది సప్తనదీ

సంగమమే కాక నదీనద సంగమ స్థానమనే విశేష ఖ్యాతిని గూడ సంతరించుకున్న స్థలమయింది. అందుచేతనే కాబోలు యిక్కడ యిన్ని క్షేత్రాలు ఒక్క పెట్టున వెలిసినవి.

ఇక్కడ కృష్ణానదికి తూర్పుతీరంలో ఉండే క్షేత్రాలలో సంగమేశ్వరానికి విశేషఖ్యాతి ఉంది. దానికి నివృత్తి సంగమమని పురాణ వ్యవహారం. స్కాందపురాణంతర్గతమైన ఉమామహేశ్వరసంవాదంలో ఈ నివృత్తి సంగమ క్షేత్ర మహాత్మ్యం సప్తాధ్యాయ పరిమితంగా చెప్పబడింది.

ఇక్కడ సంగమ క్షేత్రాలు రూపాల సంగమం, నివృత్తి సంగమం, కూడలి సంగమం అని మూడున్నవి. అందుచేత ప్రజలు నివృత్తి సంగమాన్ని చిన్న సంగం అంటారు.

కృష్ణానదిలో ఘటప్రభ కలిసే చోటును కన్నడులు కూడలి సంగమం అంటారు. బసవేశ్వరుని వచనాలన్ని ఆదేవుని పేరనే ఉంటవి. ఇక్కడ కృష్ణలో కలిసే వానిలో భీమరథి పిమ్మట తుంగభద్రనదే పెద్దది కాబట్టి అది కలిసే స్థలాన్ని తెలంగాణా వారు పెద్ద సంగం అని పిలిచినారు. దీన్ని గూడ వారు కూడలి సంగమం అనే అంటారు. ఇదిపుడలంపూరు తాలూకాలో ఉంది.

ఇప్పుడు కృష్ణానది యొక్క తూర్పుతీర క్షేత్రాలన్ని కర్నూలు జిల్లాకు, పశ్చిమ తీర క్షేత్రాలు పాలమూరు జిల్లాకు చెందుతున్నవి. వానిలో

బిలంకామాక్షమ్మ	-	నరసింహుని కోన
సంగమేశ్వరం	-	అగస్త్యేశ్వరం
సిద్ధేశ్వరం	-	సోమశిల

అనేవి కృష్ణా తీరంలో పూర్తిగా ఎదురెదురుగా ఉన్నవి. పూర్వం సిద్ధేశ్వరం సంగమేశ్వరం నడుమ కేవలం కాలిబాట మాత్రమే ఉండగా మాణిక్యస్వామి అనే అతడు సిద్ధేశ్వరం నుండి సంగమేశ్వరం వరకు కృష్ణవెంట బలమైన రాతిగోడ కట్టించి ఉద్దిపోయించి సంగమేశ్వరానికి బండ్లు వెళ్లేదారి చేయించినాడట. దాని అవశేషా లిప్పుడున్నవి. కాని యితడే కాలం వాడో తెలియదు.

సంగమేశ్వర క్షేత్ర మహాత్మ్యంలో కపిలేశ్వరం యొక్క ప్రసక్తి ఉంది గాని సిద్ధేశ్వర ప్రసక్తి లేదు. స్థానికులది సిద్ధులు కట్టించినట్లు చెబుతారు. సిద్ధులు దేవయోనులలో ఒకరు. వారణి మాది అష్టసిద్ధులు కలవారు. వారుకాక నాథ సంప్రదాయకులకు, జై సన్యాసులకు

గూడ సిద్ధులనియే వ్యవహారం. నాధ సంప్రదాయకులు ఆస్తికులు. వారు యోగనాథుడైన పరమశివుని ఆదిసిద్ధునిగా భావించి పరంజ్యోతి స్వరూపాన్ని ధ్యానిస్తారు. కాని భాగవతంలోని నాభికుమారుడైన ఋషభుడు వారి కాది తీర్థంకరుడైన జైనులు మాత్రం ఆస్తికులుగా లేక్కింపబడలేదు.

ఇక్కడి రూపాల సంగమేశ్వరాన్ని కర్నూలు దగ్గర తిమ్మాపురంరోడ్డుకు జగన్నాథం గట్టుకు తరలించినారు. అప్పుడా శిథిలాలలో అలంపూరులోని జోగులాంబాలయ ద్వారా పాలికను పోలిన ప్రతిమకూడ ఒకటి అక్కడికి చేరింది. అది తెల్లని రాతిది. సగం వరకు విరిగింది. కాని పరిమాణంలో కాస్త చిన్నదిగా అనిపించినా ఆ ప్రతిమ పూర్తిగా అలంపుర శిల్పాన్నే పోలి ఉంది.

అలంపురం గూడ ఒకప్పుడు జైన క్షేత్రమేనని అక్కడి జోగుళాంబ జైనులయొక్క యోగినీ దేవత అనిగూడా ఒక వాదం ఉంది. ఇప్పుడు సోమేశ్వరం నుండి కృష్ణను దాటగానే మొదట సిద్ధేశ్వరమే వస్తుంది. అక్కడికి రూపాల సంగమేశ్వరం ఫర్లాంగు దూరంలోనే ఉంది. కాబట్టి జగన్నాథం గట్టుకు చేరిన ఈ యోగినీ శిల్పం ఆనాటి సిద్ధేశ్వరానికి చెందిందే నేమో అనిపిస్తుంది.

శైవులు జైనానికి బద్ధ విరోధులు. జైనం ఎంతగా అహింసను పాటించిందో వారిపై శైవులంతగా హింసను ప్రయోగించినారు. జైనమతాన్ని వారు నాశనం చేసే నంతగా మరెవరూ చేయలేదు. కాబట్టి సిద్ధేశ్వరం జైనక్షేత్రం కావటం వల్లనేమో దాని మహిమలేవి సంగమేశ్వర స్థలపురాణంలోని కెక్కులేదు.

పురాణకర్తలు చెప్పుకున్నా అక్కడి సిద్ధుల కథలు కొన్ని అక్కడక్కడ ప్రజల నాలుకలపై ఉన్నవి. సిద్ధేశ్వరంలో పూర్వం నాగిరెడ్డి స్వామి అనే ఒక సిద్ధుడుండెనట. ఆయన కృష్ణాతీరంలో కూర్చున్నప్పుడు పడవవారు స్వామి ఆవతలిస్తావుకు వస్తారా ! అని అడిగితే మీరు పదండి నేను వస్తానూని అని చెప్పి పడవ వారావలి తీరం చేరే వరకు ఆయన వారి స్వాగతాని కక్కడ సిద్ధంగా ఉండేవాడట. ఆకాలంలో అక్కడికి ఒక గొడుగు గ్రంపై తిత్తులతో కల్లు తెచ్చేవాడట. అతడు నాగిరెడ్డి స్వామికి కనిపిస్తేనాలు ఒరేయ్ ! దప్పి వేస్తుంది కాసీంత కల్లుపోయిరా ! అని అడిగి తిత్తులమూతి విడిచిపించుకొని రెండు తిత్తుల కల్లు మట్టగా గులకాయస్వాహా చేసేవాడట. కల్లువాడు ఏంస్వామీ ! కల్లుమొత్తం త్రాగితేరే అని అంటే ఆలాగా మళ్ళిమూతులు కట్టి గుగ్రంపై వేసికోవోయ్ ! అనేవాడట. అతడు వాటిని గుగ్రంపై

వేసికోగానే అవి యధా ప్రకారంగా నిండి ఉండేవట. ఇటువంటి మహిమలింకా అతనివి చాలా ఉన్నవి. అక్కడ వారింకా అతనిని మరిచిపోలేదు. ఏటా ఏరువాక పున్నమాడు బిలంకామాక్షమ్మ ముందతని పేర సమారాధన చేస్తున్నారు.

అక్కడ ఉన్న మరోసిద్ధుడు కుక్కలస్వామి. ఆయనగ్రామంలో భిక్షాటన చేసి తనకు లభించిన అన్న మంతా వీధి కుక్కలను పిలిచి పెట్టేవాడట. ఆనాడతడు నివసించిన గుడినిపుడు ప్రజలతని పేర కుక్కలస్వామిగుడియనియే పిలుస్తున్నారు. అది రూపాల సంగమేశ్వరానికి పైన ఉంది.

సిద్దేశ్వరంకంటే సంగమేశ్వరం ఎత్తుపై ఉంటుంది. ఆ రెంటి నడుమ మైలున్నర దూరం ఉంది. ఈ నడుమ రూపాల సంగమేశ్వరం ఉంది. అక్కడ స్వామివారి ఆలయం రథాకారంలో ఉంది.

శివుని కెక్కడైనా లింగాకారమే కాని విష్ణువు వలె అర్చామూర్తి ఉండదు. కాని కౌచిత్రంగా అక్కడక్కడ శివునికి ప్రతిమా రూపాలు గూడ లేక పోలేదు. అటువంటి వానిలో ఈక్షేత్రం ఒకటి. ఇక్కడి ఆలయంలో శివ పార్వతులొకే శిలలో మలువమడి యుండిరటగాని యిప్పుడవి లేవు. ఎవరు తీసికు వెళ్లినారో తెలియదు. ఈ ఆలయంలో ఎవరో భక్తులిప్పుడొక సామాన్యమైన శివలింగాన్ని ప్రతిష్ఠించినారు. ఈ ఆలయానికే మంటపస్థానంలో రథాకారమైన గుడి ఉండేది. దాన్నే యిప్పుడు జగన్నాథం గట్టుకు తరలించినారు.

కోణార్కలో సూర్యాలయం పూర్తిగా రథాకారంలో ఉంది. మహాబలిపురంలో హంపి, విజయనగరాలలో రాతిరథాలున్నవి గాని ఆలయమే రథాకారంగా యిక్కడ తప్ప మరెక్కడలేదు. ఈ రథం గూడ ఒకే సారి గర్బాలయానికి కరుచుకొని ఉంది.

జానపదులు చెప్పే పురాణం ప్రకారం ఈ రథం మొదట నివృత్తి సంగమేశ్వరంలో ఉండేది. ఆ ఆలయంలోని దుర్గాశివులు దినదినం రాత్రివేళ స్వస్వరూపంతో దాన్నెక్కి శ్రీశైలం వెళ్లి విహరించి కోడికూసేలోపల మళ్ళీ యధాస్థానం చేరి ఎప్పటివలె నిలిచేవారు. అలా ఉండగా ఒకనాడొక తుంటరి వారి విహారాన్ని చూడగోరి ఆదారిలో పొంచి ఉండి వారి తేరక్కడికి రాగానే కోడివలె కూసినాడట. అప్పుడది వినగానే రథం తక్కిమని ఆగిపోయింది. ఇక కదలలేదు. ఆ జ్ఞాపకంగానే శిల్పలాతర్వాత ఆరథం మెనుక యిప్పుడున్న గుడిగట్టి అందులో అది దంపతులను ప్రతి మారురూపాలతో నిల్వినారు. జగన్నాథం గట్టుకు

పురవస్తుశాఖవారు ఆగర్బాలయాన్ని గూడ తరలించుకపోనుండగా ప్రజలడ్డుపడి దాన్ని మాత్రం నిలుపుకున్నారు. కృష్ణ నిండితే యిప్పుడానీరు దాన్ని తాకుతుంది.

ఆనాడు పామరులలోగాని, పండితులలోగాని ఏదో ఒక పురాణం పుట్టడమే ఆలస్యం శిల్పులు దానికి సాకార రూపమిచ్చి దాన్ని శాశ్వతం చేస్తు పోయినారు. ఇది ఆనాడు వారు ప్రజలలో మొలకెత్తిన భక్తిని స్థిరంగా నిలుపటానికి చేసిన ప్రయత్నాలలో ఒకటి అనవలె.

ఇక్కడి రాతినిండా ప్రతిమా శిల్పం ఉండటం చేత సామాన్యులారా రథాన్ని రూపాల సంగమేశ్వరం అని వ్యవహరించినారు. జగన్నాథం గట్టుపైకి తరలించిన ఈ ఆలయానికిపుడు చక్రాలు లేవు. అవి పాదపీఠంలోనికి పోయినవి. ఈ ఆలయంలోని శిల్పం సజీవమైన మూర్తులవలెనే అద్భుతంగా ఉంటుంది. ముఖ్యంగా ఆలయద్వారానికి రెండు వైపులలో నిలిచిన స్త్రీమూర్తులను చూచినపుడు కళాపూర్ణోదయంలోని సురాష్ట్రుడు విశ్రాంతి తీసుకున్న ఆలయం తలపిస్తుంది.

అసలైన సంగమేశ్వరం ఇక్కడికి రెండు ఫర్లాంగులుంటుంది. అక్కడి శివలింగాన్ని మొదట బ్రహ్మదేవుడే ప్రతిష్ఠించినట్లు. ధర్మరాజు వనవాసకాలంలో యిక్కడికి వచ్చి ఈ శివలింగాన్ని దర్శించినట్లు స్థలపురాణం చెబుతుంది. దీనికి నివృత్తి సంగమేశ్వరమని పేరు రావటానికి గల పురాణకథ ఈ విధంగా ఉంది.

పూర్వం కాశీ పట్టణంలో ఆయాచితుడనే యాయవర బ్రాహ్మణుడుండేవాడు. అతడు చాలాకాలం బ్రహ్మచర్యం పాటించి గృహస్థాశ్రమ మాహాత్మ్యం విని వయసుడగ్గే దశలో కళ్యాణి అనే ఒక కులమింటి యువతిని వివాహమాడినాడు. ఆమెనిండు యవ్వనంలో ఉండేది కాబట్టి యౌవనం దాటుతున్న పతితో ఆమెకు కామోప భోగం తీరకుండా ఉండేది.

ఆమె దిన దినం గంగానదికి నీళ్లకు వెళ్లేది. అప్పుడొకనాడు దారిలో ఒక పంచమ యువకుడు కనిపించినాడు. వాడు నిండువయసులో ఉన్నాడు కాబట్టి అతని శరీర సౌష్ఠ్యం కళ్యాణి నాకర్పించింది. కామం తలకెక్కి నపుడు వ్యక్తి యుక్తాయుక్త వివేకం కోలుపోతాడు. మానవుని హృదయంలో రామునికో కామునికో ఎవరికో ఒకరికే స్థానం కనుక ఆమె అతనితో కన్ను కలిపింది.

నాటినుండి ఆమె దినదినం మంచినీటికి వచ్చినపుడతనితో కామకేళిని దేలిగంగకువెల్లి మరల స్నానంచేసి మడినీళ్లు తీసికొని వెళ్లుతూ ఉండేది. అట్లా ఆమె చండాలసంపర్కంతో

దినదినం గంగలో స్నానం చేస్తుండగా ఆ దోషం చేత గంగకు వాయుస రూపం కలిగి ఆమె సత్యలోకం వెళ్లి బ్రహ్మతో మొరపెట్టుకోగా ఆయన ఆనదితో ఓ గంగా ! పూర్వం ఒక కల్పంలో దక్షప్రజాపతి కృష్ణాతీరంలో యజ్ఞం చేయగా దాన్ని భంగం చేయటానికి వెళ్లిన వీరభద్రుడక్కడ ఒక శిఖరంపై నిలిచినాడు.

కొంతకాలానికి కృష్ణానది తన బంధు బలగంతో కూడి అక్కడగల కొండ అడ్డమై మొరపెట్టగా అదిచూచి వీరభద్రుడు విష్ణువును ప్రార్థించినాడు. అంత అతని పంపున సుదర్శనం వచ్చి సుడి తిరుగుతు అక్కడ కొండను తొలిచి దారి చేసింది. కాబట్టి సుదర్శన స్ఫుర్యమైన ఆష్టలం కృష్ణానదిలో చక్రతీర్థమని ప్రశస్తి వహించింది. అది సకల పాపహర స్థలం. నీవక్కడ స్నానంచేసి నేను ప్రతిష్ఠించిన శివలింగాన్ని దర్శించు. అక్కడ శివపార్వతులెప్పుడు సన్నిహితమై ఉంటారు. వారి దర్శనంతో నీయొక్క యధారూపం మళ్ళీ కలుగుతుంది అని చెప్పినాడు. అదివిని గంగ దినదినం కళ్యాణి తనలో స్నానంచేయగానే కాకి రూపంలో అక్కడికి వచ్చి చక్రతీర్థంలో స్నానమాడి సంగమేశ్వరుని దర్శించి హంసరూపాన్ని పొంది వెళ్ళసాగింది.

గంగాదేవి ఆవిధంగా దినదినం కాకి రూపంలో అక్కడికి వచ్చి హంసామారి వెళ్ళతూ ఉండగా దాన్ని గమనిస్తున్న ఒక మహర్షి ఒకనాడొకాకాతో అమ్మా నీవెవరు ! దినదినం ఎందుకిట్లా వస్తున్నావు ? అని అడిగినాడు. ఆపుడా కాకి తన వృత్తాంతం చెప్పింది. అదివిని ఆ మహర్షికి గంగా దేవిపై జాలికలిగి నీయొక్క ఈ రూపానికి నిష్క్రూతిలేదా ! అని అడిగినాడు. ఆపుడామె తండ్రీ ! ఎవరైనా ఆకళ్యాణి నిపుట్టేనా చండాల సంపర్కం మాన్పించి పతివ్రతను చేయగలిగితే నాయొక్క ఈ రూపం తీరి పోతుందని చెప్పింది.

అది విని అపుడా మహర్షి కాశికి వెళ్లి ఆయాచితుని యిల్లు తెలిసికొని ఆ ఇంటికి భిక్షకు వెళ్లి ఏకాంతంలో కల్యాణితో నాకు దివ్యదృష్టితో నీ దుర్బుద్ధి తెలిసింది. కనుకనేను నీ చేతి భిక్ష స్వీకరించను. అనే వరకు ఆమె కన్నులు తెరచి తన తప్పు తెలిసికొని అతని పాదాలపై పడింది. అపుడా మహర్షి ఆమెకు అరుంధతి, అనసూయ, సావిత్రి, సుమతి మొదలైన పతివ్రతల కథలు వినిపించి పతివ్రత్య ధర్మం బోధించి చండాల సంపర్కం నుండి మరలించి పునీతను చేసినాడు. పై విధంగా యిక్కడ గంగాదేవి పాపం దినదినం నివృత్తి అయిపోతుండేది. కాబట్టి దీనికి నివృత్తి సంగమేశ్వరమని వ్యవహార మేర్పడింది.

ఈ కథ నక్కడి మహర్షులు ధర్మరాజుకు చెప్పగా అది విని ఆయనకు గూడ అక్కడ ఒక శివప్రతిష్ఠ చేయవలెనని బుద్ధి పుట్టి భీముని ఒక శివలింగాన్ని తెమ్మని కాశికి పంపినాడు.

కాని అతడు నిర్ణయించుకున్న ముహూర్తానికి రాలేక పోయినాడు. అప్పుడక్కడ ధౌమ్యుడు మొదలైన పురోహితులు ధర్మరాజును తొందరించూ ఆయన అంతవరక్కడ నరికి పడవేసిన వేపమొద్దకటి ఉండగా దాన్నే లింగంగా అక్కడ ప్రతిష్ఠించినాడు. ఆ ప్రతిష్ఠానంతరం భీముడు కాశినుండి శివలింగాన్ని తెచ్చి అన్నగారు చేసిన ప్రతిష్ఠ చూసి తాను తెచ్చిన దాన్ని కోపం కొద్ది ఏటిలోనికి విసరగా అది దేవద్రోణి అనే తీర్థంలో పడి ఒక రాతి చారికతో గట్టిగా యరుక్కుని నిలిచింది. అప్పుడు ధర్మజుడు భీముని కోపాన్ని చూసి ప్రజలు నేటినుండి నీవు తెచ్చిన లింగాన్ని పూజించిన పిమ్మటనే నేను ప్రతిష్ఠించిన దాన్ని పూజిస్తారని అతన్ని శాంతపరచినాడు.

ధర్మరాజుయొక్క ఆవచన ప్రకారం మొదట ప్రజలు దేవద్రోణిలో నిలిచిన భీమలింగాన్ని పూజించిన పిమ్మటనే ఆలయంలోని వేపలింగాన్ని పూజించేవారు.

కాని దేవద్రోణి కృష్ణా గర్భంలో ఉండి ప్రవాహవేగంతో అక్కడికి వెళ్లిన వారిని లోపలికి లాగుతూ ఉండేది. అది చూసి పురోహితులప్పుడు మరోపద్ధ శివలింగాన్ని తెచ్చి స్నానఘట్టంలో మెట్లపై నిలిపి ప్రజలతో అదేభీమలింగమని చెప్పుసాగినారు. ప్రజలు గూడ ఏటిలోకి దిగలేక దానినే పూజించేవారు. కాని యిప్పుడది అక్కడలేదు.

కృష్ణగూడ యిప్పుడు దేవద్రోణిని విడిచి చాలా దూరం వెళ్లింది. అందువల్ల వేసవిలో యిప్పుడు మనం దేవద్రోణిలోని శివలింగాన్ని చూడవచ్చు. అది నేలలోపలికి ఎంత ఉందో కాని పైకి మాత్రం చిన్నగానే కనిపిస్తుంది.

ఇప్పుడీ సంగమేశ్వరం వంటి దారువయ శివలింగాలు కళింగంలోని మధూకేశ్వరాలయంలో ఒకటి, కలకత్తా దగ్గరి వైద్యనాథంలో ఒకటి ఉన్నవి. కళింగంలోని మధూకేశ్వరలింగం యిప్పుమానుకాగా పర్షిలోని వైద్యనాథేశ్వరుడు వేపమొద్దుగా ఉన్నాడు.

ఈ సంగమేశ్వరంలో పాండవుల పేర అయిదు గుడులు ద్రౌపదిపేర ఒక దేవీ ఆలయం, అదిగాక శిఖరాలు లేనివి నాలుగు చిన్నగుడులు కూడ ఉన్నవి. వీనిచుట్టుగల ప్రాకారానికి ఉత్తరం వైపు రాజగోపురం దక్షిణం వైపు మామూలు ద్వారం ఉన్నవి. ఇక్కడి ఉత్తరగోపురాన్ని కొల్లాపురం ప్రభువులు కట్టించిరట. సంగమేశ్వరం తరలింపు కార్యక్రమంలో ఈ ఆలయాలను పడగొట్టి మంచి మంచి రాతినంతా జగన్నాథం గట్టుకు తీసికు వెళ్లినారు.

ఇక ఈ సందులో చుట్టు ప్రక్కల వారు గూడ తమ అవసరాలకొద్దీ కొంత తరలించుకు వెళ్ళినారు. అయినా యింకా చాలా భాగం ఆలాగే ఉండి పోయింది.

ఈ సంగమేశ్వరాని కల్లంత దూరాన మహాదేవుని పేర మరో ఆలయం ఉంది. సంగమేశ్వర ఆలయాలు కట్టిన పనివారు ప్రాద్దస్తమానం పని చేసి ఆగుడిముందుకు వెళ్లి ఇసుకకుప్ప చేసి - చేసికున్నంత వారికి చేసికున్నంత మహాదేవా ! - అని ఆ గుడిలోని స్వామికి మ్రొక్కుగా వారికా యిసుక కుప్పలో వారికష్టానికి తగినంత కూలి లభించేదని ప్రజలు చెప్పుకుంటారు.

ఈ సంగమేశ్వరానికి మరో రెండు ఫర్లాంగుల దూరాన భవనాశినీ తీరాన కపిలేశ్వరం అనే క్షేత్రం ఉంది.

జటప్రోలు ఆలయ దృశ్యం దూరం నుండి

సోమేశ్వరావిర్భావ పురాణం

మహార్షులలో వశిష్ట విశ్వామిత్రులిద్దరు పరా అపరావిద్యలకు ప్రతీకలు. వారిలో ఒకరు బ్రహ్మర్షి మరొకరు రాజర్షి. ఈ యిద్దరు సూర్యవంశానికి ముఖ్యులు. విశ్వామిత్రుడు శ్రీరామునికి విద్యాగురువుకాగా వశిష్టుడు జ్ఞానగురువైనాడు. అయితే వీరిద్దరికి ఋషిత్వ విషయంలో స్పర్ధ ఉండేది. విశ్వామిత్రుడంటే సామాన్యడుగాడు. ఆనాడు బ్రహ్మస్పృష్టికి ప్రతి స్పృష్టి చేయగలిగినంతవాడు. కనుకనే నేనిన్ని విద్యలు నేర్చినాను కాబట్టి నేను బ్రహ్మర్షిని ఎందుకుకాను అని అతనివాదం.

అతడొక పర్యాయం “అసివత్రీవ్రతం” అనగా చుట్టూమంగలి కత్తులవంటి వాడియైన కత్తులు నాలుకొని వానినడుమ కూర్చుని కఠినతపం చేసి ఎన్నో సిద్ధులు సాధించి ఇంద్రసభకు వెళ్లి తనను బ్రహ్మర్షిగా గుర్తించమని కోరినాడు. అయితే సిద్ధులు పొందినంతమాత్రంలో బ్రహ్మర్షికాలేదు కనుక ఇంద్రుడు శాపభయంతో అతనితో ఆ మాట చెప్పలేక సభలో ఉన్న నారదుని వైపు చూడగా అతడు “ఓ విశ్వామిత్రా ! బ్రహ్మర్షిత్వం నిర్ణయించగలిగిన వాడు బ్రహ్మనేగాని యీ యింద్రుడు గాడు. కాబట్టి నీవు వశిష్టుని వెంటబెట్టుకొని బ్రహ్మదగ్గరకే వెళ్లు” అని చెప్పినాడు.

అది విని విశ్వామిత్రుడు వశిష్టుని వెంటబెట్టుకుని బ్రహ్మ దగ్గరకు వెళ్లి తనను బ్రహ్మర్షిగా అంగీకరించమని కోరగా బ్రహ్మగూడ యింద్రుని వలనే సంశయించి సరేగాని నేను నిన్ను బ్రహ్మర్షిగా అంగీకరించినట్లు మధ్యవర్తులైన సాక్షులెవరైనా ఉండవలెదా ! కేవలం నేనొక్కని అంగీకరించినంత మాత్రంతో సరిపోదుకాబట్టి నీవు వెళ్లి సూర్యుని, శేషుని, అగస్త్యుని పిలుచుకొని రమ్మని చెప్పినాడు.

అంత విశ్వామిత్రుడు సూర్యుని దగ్గరకు వెళ్లి బ్రహ్మ ఆజ్ఞా చెప్పగా నేను ఇక్కడి నుండి కదిలితే లోకాలన్ని చీకటిలో మునిగిపోతవి. కాబట్టి రాలేనన్నాడు. శేషుని దగ్గరకు వెళ్లగా నాతలపై ఉన్న ఈ లోకాలన్ని తలక్రిందై పోతవి కాబట్టి నేను కదలలేనన్నాడు. ఆ తర్వాత అగస్త్యుని దగ్గరకు వెళ్లగా నేనిక్కడినుండి వస్తే భూమి ఉత్తరంవైపు ఒడ్డిగిల్లుతుంది కాబట్టి రాలేను ఏమీ అనుకోవద్దు అని చెప్పినాడు.

ఈ విధంగా బ్రహ్మసూచించిన వారంతా తమ అశక్తతను వెలిబుచ్చగా విశ్వామిత్రుడొక యేమి చేయలేక బ్రహ్మసభకు వెళ్లి ఆ విషయం చెప్పగా ఆయన వశిష్టుని అయితే నీవు వెళ్లి

ప్రయత్నించిమాడు అని చెప్పినాడు. అంత వశిష్టుడు సూర్యుని దగ్గరకు వచ్చి పిలువగా అతడు మొదటి సమాధానమే చెప్పినాడు. అదివిని వశిష్టుడు నీవు తిరిగి వచ్చేవరకు నాశాటి నీ పని నిర్వహిస్తుంది రమ్మని తన అంగవస్త్రాన్ని అక్కడుంచినాడు. పిమ్మట శేషుని దగ్గరకు రాగా అతడుగూడ మొదటి వలనే చెప్పగా నీవు తిరిగి వచ్చే వరకు నీ పని నా యోగదండం చేయగలదు రమ్మని దాన్ని అక్కడ నిలిపి వారిద్దరిని తోడ్కొని అగస్త్యుని దగ్గరకు రాగా అతడు మొదటివలనే అన్నాడు. అంత వశిష్టుడు నీవు తిరిగి వచ్చేవరకు నీ పని నాకమండలం చేయగలదు రమ్మని దాన్ని అక్కడ ఉంచి ఆ ముగ్గురిని తోడ్కొని బ్రహ్మసభకు వచ్చినాడు. అది చూచి బ్రహ్మ ఇప్పుడికనేను చెప్పవలసిందేముంది. మీ యిద్దరిలో బ్రహ్మర్షి ఎవరో తేలిపోయిందిగదా! అన్నాడు - అదివిని బ్రహ్మయొక్క మాటకు ముఖం చిన్న బుచ్చుకుని విశ్వామిత్రుడు వెనుదిరిగి వచ్చినాడు. అనంతరం సూర్యుడు, మొదలైనవారు తమ తమ స్థానాలకు యథావిధిగా వెళ్ళినారు.

సూర్యవంశంలో ఏబదవ మహారాజు మిత్రసహుడు. పురాణాలలో అతడు కల్మాష పాదుడుగా ప్రసిద్ధుడు. ఒకనాడతడు తమ యింటిలో పితృశ్రాద్ధం ఉండి వశిష్టుని భోజనానికి నిమంత్రించి నాడు. ఆసంగతి విశ్వామిత్రునికి తెలిసింది. అతని కేలాగైనా వశిష్టుని అవమానించవలెనని ఉండేది. అందుచేత ఈ సమయం బాగుందని మహారాజు దగ్గరకు వెళ్ళి మహారాజా నీవు క్షత్రియుడవు. కాబట్టి వశిష్టునికి క్షత్రియ పద్ధతితోనే భోజనం పెట్టుకాని శాకపాకాలతో వద్దని చెప్పినాడు. అంత ఆ మహారాజు సూపకారుని పిలిచి మాంసభోజనం సిద్ధం చేయమని చెప్పినాడు. అదివిని విశ్వామిత్రుడు రహస్యంగా సూపకారుని దగ్గరకు వెళ్ళి మాంసాలలో మనుష్యమాంసం శ్రేష్టం. దానికి మహామాంసమని పేర కాబట్టి నీవు వశిష్టుని కొరకు మహామాంసం సిద్ధం చేయి అని చెప్పినాడు.

ఆ సూపకారుడు ఒక దానవుడు మిత్రసహుడొకప్పుడు వేటకు వెళ్ళగా అతని కిద్దరు రాక్షసులడ్డు పడి అతని వేటను భంగం చేసినారు. అప్పుడు మహారాజు కోపించి వారిపై బాణాలు వేయగా ఒకడు మరణించి, రెండవవాడు తప్పించుకొని పోయినాడు. ఆ తప్పించుకొని పోయినవాడు తర్వాత ఆ రాజుగారిపై పగ తీర్చుకోవటానికి ఈ వంటలవాని రూపంలో అతని కొలువులో ప్రవేశించినాడు. కాబట్టి వాడు తనపనికి ఈ సమయం చక్కగా ఉందని బయటికి వెళ్ళి పట్టణంలో ఒకనిని పట్టుకొని చంపి అతని మాంసాన్ని వశిష్టునికొరకు వండినాడు.

భోజనం కొరకు వచ్చిన వశిష్టుడు సూపకారుడు శాకపాకాలన్ని వడ్డించిన తర్వాత పరిషేవనం చేసి అన్నం పై నీరు ప్రోక్షించి దివ్యదృష్టితో చూచుకోగా అది మనుష్య

హంసమని తెలిసింది. అంత అతడు క్రుద్ధుడై ఆమహా రాజును నీవు నాకు మనుష్యమాంసం పెట్టించినావు కాబట్టి రాక్షసుడవై పాముని శపించినాడు. ఆ శాపంతో మిత్రసహుడు దానపుడై వసిష్ఠుని కుమారు లందరిని మ్రింగినాడు. అపుడు వశిష్ఠుడు ఆదారుణానికంతా మూలమేమిటని ఆలోచించి దివ్యదృష్టితో మరల చూచుకోగా అదంతా విశ్వామిత్రుని పన్నాగమని తేలిపోయింది. దానితో అతని పై కోపించి విశ్వామిత్రుని కుష్టువ్యాధి గ్రస్తుడవు కమ్మని శపించినాడు.

ఆశాపంతో విశ్వామిత్రుడు కుష్టుగ్రస్తుడై దానితో వేగలేక సముద్రంలో పడగా సముద్రదళానికి ప్రత్యక్షమై కృష్ణానదిలోని చక్రతీర్థ మహాత్యాస్థిని వివరించి, వశిష్ఠుని శాపాన్ని త్రిప్పగలిగినవారు లేరు కనుక నీవు ఆ తీర్థానికి వెళ్లి దానిలో దినదినం స్నానంచేస్తూ సహస్ర గాయత్రిని జపించమని చెప్పినాడు.

అదివిని విశ్వామిత్రుడిక్కడికి వచ్చి యిక్కడ కృష్ణా తీరంలో ఉండే గాయత్రీ తీర్థంలో గాయత్రిని ప్రతిష్ఠించి దినదినం తాను చక్రతీర్థంలో స్నానం చేస్తూ ఆదేవి జపం చేసి కుష్టువ్యాధినుండి విముక్తిని పొందినాడు.

అనంతరం అతనికి తననిన్ని పాట్లకు గురిచేసిన వశిష్ఠుని ఏ విధంగా నైనా గెలువ వలెననే పట్టుదల కలిగి అక్కడనే అదే గుహలో మళ్ళి కఠినమైన తపం ప్రారంభించినాడు. అతడా విధంగా మరల తపస్సును ప్రారంభించేవరకు ఈతడవ యింద్రునికి భయం కలిగింది. ఎక్కడ ఎవరు తపంచేస్తున్నా వారో విధంగా తనపదవికి భంగం కలిగిస్తారో, ఏ హిరణ్యాక్ష వరాలు కోరుతారోనని అతని భయం. అందువల్ల అత డూర్వశిని పిలిచి నీవు వెళ్లి ఏ విధంగానైనా విశ్వామిత్రుని తపం భంగం చేసిరావలెనని ఆజ్ఞాపించినాడు. అపుడామె ఈ పర్యాయం తనకు మన్మథుని వసంతుని తోడుపంపమని కోరక “ప్రభూ ! మీ రక్కడ మొదట విశ్వకర్మను పిలిచి రెండు పట్టణాలు నిర్మించమని చెప్పి వానికి ప్రభువుల నేర్పరచి వారిద్దరికేదైన నెపంతో ఒక భీకరయుద్ధం కల్పించండి. అపుడక్కడ నా పని సులభ మౌతుంది” అని కోరింది.

అంత ఊర్వశి కోరిక ప్రకారం యింద్రుడు విశ్వకర్మను పిలిచి కృష్ణాతీరంలో చక్రతీర్థం దగ్గర రెండు పట్టణాలు సృజించమని చెప్పగా అతడు వచ్చి అక్కడి శ్వేతశిఖరి పై ఒకటి, రెండవవైపున భానుక తీర్థం ఎగువన ఒకటిగా పట్టణాలు కల్పించినాడు. అంతయింద్రుడా పట్టణాలకు సూర్యచంద్రులను ప్రభువులనుగా పంపగా ఒక వ్యతీ పాతయోగంలో వారిద్దరు భయంకరమైన యుద్ధానికి దిగినారు.

అప్పుడూర్వసి ఒకనాడు సామాన్య స్త్రీ వేషంతో విశ్వామిత్రుని గుహకు వచ్చి స్వామి! నా భర్త ఒక సేనాపతి, అతడే యుద్ధంలో మరణించి నేననాధనైనాను. యుద్ధం యొక్క అలజడితో అక్కడ నిలువలేక పోతున్నాను. కొంతకాలం మీ గుహ సమీపంలో తలదాచు కుంటానని కోరింది. విశ్వామిత్రుడామె మాటలు విని జాలిపడి సదేనని అంగీకరించినాడు. అట్లా ఉండగా కొంత కాలానికి ఒకనాటి రాత్రి ఆమె యచటి క్రూరమృగ గర్జనలకు భీతిల్లినట్లు నటించి విశ్వామిత్రుని గుహలో ప్రవేశించి యతనితో పాటుగానే నిలిచింది. పురుషుడు ఘృత భాండం, స్త్రీ అగ్నిగుండం అని భాగవతసూక్తి కాబట్టి స్త్రీ సహచర్యంలో ఎంతటి వారికైనా కామనిగ్రహం కష్టం కనుక విశ్వామిత్రుడామెకు వశపడి పోయి కామకేళిని దేలసాగినాడు. దానితో అతనికి కుష్టువు మళ్ళీ ప్రారంభమయింది. అపుడతడు కన్నులు తెరచి అది యింద్ర - ఇంద్రియ - మాయగా తెలిసికున్నాడు. ఊర్వశి తాను వచ్చిన పని నెరవేరింది కాబట్టి కుష్టువు మిషతో అతనిని విడిచి వెళ్ళింది. ఆమె వెళ్ళిన పిమ్మట అతడు మొదట కంటే శతాధికంగా మళ్ళీ గాయత్రి జపం చేసి వ్యాధి నిర్మూక్తుడైనాడు - ఇంతటితో ఈ కథ కంచికి వెళ్ళింది.

ఈ కథలో ఆనాడు విశ్వకర్మతో శ్వేతశిఖరివై నిర్మింప బడిన పట్టణమే ఈనాటి సోమశిల అంటారు. అపుడక్కడ చంద్రుడు ప్రభువై పుట్టి తమ యిష్టదైవమైన శివుని పార్వతీ దేవితో సహా ప్రతిష్ఠించుకొని పూజించినాడట. అందువల్ల ఆ దేవుని కప్పుడు స + ఉమ = సోమ; ఉమతో కూడిన ఈశ్వరుడు, సోమేశ్వరుడనే పేరు కలిగి అతడు వెలసిన క్షేత్రంగా అది సోమేశ్వరం అనబడింది. స్థానిక వృద్ధులు సోమేశ్వరాన్ని సోమనాథుడనే ప్రభువు కట్టించినట్లు చెప్పుకుంటారు. కనుక ఈ సోమనాథుడు పురాణకాలనాటి ఆ చంద్రుడే కావచ్చు. లేదా మరో ప్రభువు కావచ్చు, కృష్ణా తీరంలోని చంద్రగుప్తి పట్టణాన్ని పరిపాలించిన వారు సోమవంశీయులే కనుక ఈ సోమనాథుడు ఆ వంశంలో ఒకడు గూడ కావచ్చు.

ఆనాటి సోమేశ్వరమే యిప్పుడు సోమశిలగా మారింది. ఇప్పుడు కృష్ణాగర్భంలో మునిగిన ఈ సోమశిల ప్రక్కననే ఆనాడు విశ్వామిత్రుడు తపస్సు చేసిన గుహ ఉంది. దానిలో యిప్పుడు నృసింహ ప్రతిష్ఠ చేయబడింది. అందువల్ల అదిప్పుడు నృసింహకోన అంటున్నారు. కృష్ణాగర్భంలో మునిగిన ఈ సోమశిలకు తూర్పున కిలోమీటరుపై రామమ్మ గుట్ట ఉంది. దానిపై శివాలయం ఉండేది. గుడి శిథిలంకాగా యిప్పుడా శివలింగాన్ని తెచ్చి సోమేశ్వరాలయంలో ఉంచినారు. దక్షిణంలో రెండు ఫణంగులపై నరసింహకోన ఉంది. అందులో గూడ ఒక శివప్రతిష్ఠ ఉండేది. ఉత్తరంగా ఒక కిలో మీటరు పై మర్లబావి ఉండేది. అక్కడ గూడ రెండుగుడులు ఉండేవి కాని అవిగూడ యిప్పుడు శిథిలమైనవి.

శ్రీశైల గర్భం కృష్ణాతీరం అయిన ఈ ప్రాంతమంతా ఎటుచూచినా కొండలే. వానిలో గల శివ ప్రతిష్ఠలకు తెక్కలేదని జానపదులంటారు. ఇన్ని ప్రతిష్ఠ లేయే కాలాలలో వెలసినవో ఎందుకు వెలసినవో చెప్పలేం.

కాశి మొదలుకొని కన్యాకుమారి వరకు హిందువుల యొక్క ప్రతి ప్రసిద్ధ దేవాలయం దగ్గర ఎవరో ఒక మహమ్మదీయ మహాత్ముని సమాధి తప్పక చోటు చేసుకున్నది. ఇది ఆనాడు వారు చేసిన దండయాత్రలకు గుర్తుకావచ్చు లేదా వారువచ్చి నివసించిన దానికి చిహ్నంకావచ్చు. ఇప్పుడు కృష్ణా గర్భంలోని సోమశిలలో సోమేశ్వరాలయం ప్రక్కన బాబా కమాలుద్దీన్ సాహెబ్ గారి దగ్గ ఒక పెద్ద మసీదు ఉన్నది. మహమ్మదీయుల మతప్రకారం హిందువులు ఆలయాన్ని మార్చిమరొకచోట కట్టినట్లు దగ్గలను తరలించరాదు కనుక దాన్ని వారలాగే వదలినారు. ఈ దగ్గపై అరబ్బీ లిపిలో ఒక పెద్ద ఫలకం గూడ నిలిపి ఉంది. ఈ బాబాగారు హి. 1020 నాటి వాడని అక్కడివారంటారు. కాని ఈయన బాబాకాదు. ఇబ్రహీం కులీకుతుబ్ షా గారి అల్లుడు. గుంటూరు రాజులపైకి పోరాటానికి పంపబడి వీరమరణం చెందగా అతని కాయాన్ని తెచ్చి యిక్కడ కృష్ణాతీరంలో సమాధి చేసినారు.

ఈ ప్రాంతంలో అచ్చంపేట తాలూకాలోని నిరంజన్ వరీ, నాగర్ కర్నూలులోని బాలేశ్వరీద్ అనే వారుగూడ యోధులై వీరమరణం చెందినవారే. ఇప్పుడు బాబాల్నే పూజలందుకుంటున్నారు. ఇక్కడ కమాలుద్దీన్ గారి దగ్గ దగ్గరగల శాసన ఫలకం $31\frac{1}{2} \times 16$ అంగుళాలుంది. దానిపై అతని వివరం ఉబ్బెత్తుగా చెక్కబడింది.

చక్రతీర్థ మాహాత్మ్యం

ఇది కృష్ణ గర్భంలో ఎడమవైపు అగస్త్యశ్వరానికి దగ్గరగా ఉంది. ఉమా మహేశ్వర సంవాదంలోని శ్రీశైల ఖండంలో శ్వేతశృంగమనే పర్వతం ఒకటి చెప్పబడింది. అదియిక్కడ మల్లెగుండు గట్టు అని పిలువబడే కొండనేయని ప్రాచీనుల యభిప్రాయం. కృష్ణానది ఈ కొండనే తొలుచుకొని ఉత్తరావాహిని అయింది. స్థలపురాణం ప్రకారం ఆనాడు సుదర్శనం ఈ కొండకు గండికొట్టటానికే యిక్కడికి వచ్చింది.

ఇక్కడ నదిలో ప్రతి నీటి బిందువు కూడా సుడి తిరుగుతూనే ముందుకు సాగుతుంది. అందుచేతనే దీన్ని చక్రతీర్థం అన్నారు. చక్రతీర్థం నైమిశారణ్యంలో ఉంది. అక్కడ ప్రవాహం సుడి తిరుగుతూ ఉండటం మనం అన్ని కాలాలలో గూడ చూడవచ్చు. ఇక్కడ ఈ సుడి నదీగర్భంలో జ్యేష్ఠాషాఢాలలో చూడవచ్చు. నదినిండుగా ఉన్నపుడు కనిపించదు.

ఈ తీర్థం పితృకర్మలకు ప్రశస్తమైన స్థలం. ఇక్కడ నిమజ్జనం చేసిన ఆస్తులు శిలారూపాన్ని పొందుతుంటవి. కన్యాసంక్రమణంలో యిక్కడ పితృకర్మలు నిర్వహిస్తే ఆపితరులకు అక్షయమైన పుణ్యలోక ప్రాప్తి కలుగుతుంది.

ఇక్కడ ఉండే పంచేశ్వరాలలో ఏస్వామిని దర్శించినా వారీ చక్రతీర్థంలోనే స్నానం చేసి ఆ దేవుని దర్శించవలసి ఉంది.

ఈ తీర్థంలో స్నానం చేసి సిద్ధేశ్వరుని పూజించిన వారికి సర్వసిద్ధులు సులభంగా కలుగుతవి. ఇందులో స్నానం చేసి సిద్ధులు పొందియే యిక్కడ కపిల మహర్షి తనపేర కపిలేశ్వరాన్ని ప్రతిష్ఠించి నల్లు పురాణవచనం.

విశ్వామిత్రుడు ఈ తీర్థంలో స్నానం చేసియే తన యొక్క కుష్టువ్యాధినుండి విముక్తుడైనాడు.

ఈ తీర్థంలో స్నానమాడి సంగమేశ్వరుని దర్శించియే, ఆయాచితుని భార్యయైన కల్యాణి చండాల సంపర్కంతో పొందిన పాపాన్ని భరించినగంగా దేవి దినదినం పాపవిముక్త అయింది. ఈ విధంగా స్థల పురాణంలో ఈ తీర్థరాజానికి చాలా ప్రశస్తి ఉంది.

ఆనాడు అగస్త్య మహర్షి గూడ ఈ తీర్థంలో స్నానం చేసియే దీని తీరంలో తనపేర అగస్త్యేశ్వరాన్ని ప్రతిష్ఠించినాడు. యిక్కడ ఆయన ప్రతిష్ఠించిన శివలింగాన్ని దిన దినం అర్ధరాత్రివేళ దేవతలు వచ్చి స్వామిని మల్లెపూలతో పూజించి వెళ్ళుతుంటారట. అందువల్ల ఈ స్వామికి మల్లేశ్వరుడని మరోపేరు నిలిచింది అంటారు.

ఎవరైనా యిక్కడ చక్ర తీర్థంలో మూడు వేళలా స్నానం చేస్తూ అగస్త్యేశ్వరుని భక్తితో అర్చిస్తూ ఆ ఆలయంలోనే నిద్రిస్తే అర్ధరాత్రి వేళ వారికి మల్లెపూల వాసన వచ్చేదట. దీన్ని స్వానుభవంతో చూచిన వారున్నారు. కాని ఇప్పుడగస్త్యేశ్వరం ఇక్కడలేదు.

ఈ చక్ర తీర్థానికి తూర్పున చక్ర నారాయణ మని మరో తీర్థం ఉంది. దానిలో స్నానం చేసి యిక్కడ విశ్వామిత్ర గుహలో ఉన్న నృసింహుని పూజించిన వారికి విష్ణులోక ప్రాప్తి కలుగుతుంది.

ఈ తీర్థానికి తూర్పు తీరంలోనే నరసింహునికోన ఉంది. అక్కడ రంగనాథుని ఆలయం కూడా ఉంది. కాని ఈనాడక్కడ ఉండే నృసింహ - రంగనాథాలయాలు రెండు శిథిలమైనవి.

సోమేశ్వరం గూడ మొదట ఈ చక్రతీర్థ సమీపంలోనే ఉండేది. శ్రీశైలంలోని డాం నిర్మాణం వల్ల అదిపుడు ఎగువన నిర్మించ వలసి వచ్చింది.

స్థానిక చరిత్రలో సోమేశ్వరం

ఇక్కడ కృష్ణాతీరం వెంట ఉన్న గ్రామాలన్నింటికీ ఈశ్వరాలయాలనియే వ్యవహారం. బొల్లారానికి మొగులేశ్వరమని పేరు. అక్కడి స్వామి మొగులేశ్వరుడు. అమరగిరికి అమరేశ్వరమని వ్యవహారం. అంకాలేశ్వరి అమరేశ్వరులక్కడి దేవతలు. ఈస్వామికి ముక్తి అమరేశ్వరుడని మరోపేరు. మంచాలకట్టను మాంచాలేశ్వరం అనేవారు. మాధవస్వామి మల్లికార్జునులు అక్కడి దైవాలు. రామత్రిథానికి రామేశ్వరమని వాడుక. అక్కడి స్వామి రామేశ్వరుడు. జటప్రోలుకు జటేశ్వరమని పేరు. అక్కడి స్వామి జటేశ్వరుడు.

పూర్వం యిక్కడ గూడ ఒక మహేశ్వరం ఉండేది. పార్వతి ఉమా ఉమామహేశ్వరులక్కడి దేవతలు; ఇప్పుడిది అగస్త్యేశ్వరంలో కలిసి పోయింది.

అగస్త్యేశ్వరం మల్లేశ్వరం అనే రెండు క్షేత్రాలు ఏకం చేసి యిప్పుడు గోపాలపురం దగ్గర పునర్నిర్మించబడినవి. ఆ సముదాయంలో రుద్రుని యొక్క ఏకాదశ మూర్తులూ అన్నట్లు అగస్త్యేశ్వర - ఉమామహేశ్వర - కాళేశ్వర - గంగాధరేశ్వర - భీమేశ్వర - మల్లేశ్వర - రాజరాజేశ్వర - రామలింగేశ్వర - విశ్వేశ్వర - శంభులింగేశ్వర - సాంబశివ అనే పేర్లతో విడివిడి శివప్రతిష్ఠలున్నవి. ఇవిగాక ఇంకా భైరవ - వీరభద్ర - దేవీ ఆలయాలతో పాటు దానిలో అనంత పద్మనాభ స్వామి ఆలయం కూడా ఒకటి ఉంది.

ఆంధ్రదేశంలో అగస్త్యేశ్వర - సంగమేశ్వర - సోమేశ్వరాలు చాలా ఉన్నవి. శ్రీశైలానికి అష్టద్వారాలలో స్కందసోమేశ్వరం, సోమశిలా సోమేశ్వరం అని ఒకే పేర రెండు క్షేత్రాలున్నవి. ఇవిగాక ఈజిప్టులోనే అచ్చంపేట తాలూకాలోని అప్పర్ ప్లాటుపై మరో సోమేశ్వరం ఉంది.

స్కందసోమేశ్వరం పెన్నానదీ తీరంలో కడప, నెల్లూరు పట్టణాల నడుమ ఉంది. అది స్కందుడనే మహర్షి చేత ప్రతిష్ఠింపబడినట్లు స్థలపురాణాలు చెబుతవి. అది శ్రీశైలాని కాగ్నీయ ద్వారంకాగా సోమశిలాసోమేశ్వరం నైఋతి ద్వారంగా చెప్పబడుతుంది. ఇక్కడి ప్రధానాలయంలో మూడు తెల్లరాతి పానవట్టాలు అమర్చి శివలింగ ప్రతిష్ఠ చేయబడింది. ఆ తెల్లరాయి కారణంగా దీన్ని సోమేశ్వర మన్నారని స్థానికుల మతం. ఇది స్వతంత్ర నదీ సంగమ స్థానం. ఈ క్షేత్రాధి దేవత దుర్గాదేవి. ఆమెకు రాజరాజేశ్వరి అని మరోపేరు. ఇక్కడి క్షేత్రపాలకుడు భైరవుడు.

కృష్ణవేణి, తుంగభద్ర అలంపురం సమీపంలోని కూడలి దగ్గర కలిసినవి. అక్కడివారు కృష్ణవేణిని విష్ణురూపంగా తుంగభద్రను శివరూపంగా భావిస్తారు. వానికక్కడ 'కుందేరు' అనే మరో చిన్ననది కలిసి అది పల్లెదీ సంగమం అయింది. దాన్ని ప్రజలు 'చిన్న సంగం' అంటారు. బసవేశ్వరుడీ చిన్న సంగం దర్శించినాడట. ఆయన లింగైక్యం పొందిన స్థలం కప్పడి సంగమం. అది భీమా ఘటప్రభా సంగమ స్థానంలో ఉండి యిప్పుడు 'హిప్పరగ' డాం లోనికి వెళ్లింది.

కూడలి నుండి కృష్ణాతుంగలు కలిసి ముందుకు సాగగా వానికి సోమశిల దగ్గర 'భవనాశిని' కలుస్తుంది. అది పశ్చిమ వాహిని కాబట్టి పరిమాణంలో చిన్నదైతే అది 'నదం' అనబడింది. సంస్కృతంలో నదీ శబ్దం స్త్రీలింగం. నదం పుంలింగం కనుక భవనాశిని యిక్కడ ఆరుగురు కన్యలను వివాహమాడిన పురుషునిగా చెప్పబడి ఈ కళ్యాణంపై ఒక హరికథ గూడా వెలసింది. అది బెత్కిం నివాసి బలహరిసింగ్ రాకూరు రచించినాడు.

ఈ ఏడు నదులిక్కడ ఒక కొండను భేదించుకొని దాటిపోయినవి. ఆ సంఘటన కిక్కడొక స్థల పురాణం అతుకబడింది.

నివృత్తి సంగమానికి తూర్పున యజ్ఞేశ్వర ముంది. అది ధక్షప్రజాపతి యజ్ఞవేదికగా, దానికుత్తరంగా 1500 అడుగుల ఎత్తుగల కొండపై నిలిచిన వీరభద్రుడా యజ్ఞసందర్భంలో యిక్కడికి వచ్చిన వాడుగా ప్రజలు చెప్పుకుంటారు. అతని నిపుడు పిడిగుండ్ల వీరభద్రుడని పిలుస్తారు. విష్ణుమూర్తి అతని ప్రార్థన పైననే యిక్కడికి కొండను తొలువలానికి తన చక్రాన్ని పంపినట.

కృష్ణవేణిమతల్లి ముక్కుపోగు ఈపిడిగుండ్ల వీరభద్రుని దగ్గర ఉందట. ఆనదీమతల్లి దాన్ని తెచ్చుకోవటానికి అతని దగ్గరకు వెళ్లిననాడీ కలియుగం మునిగి పోతుందట. ఇది జ్ఞానపదులు చెప్పుకునే మాట.

కృష్ణవేణి తన బలగంతో కూడి చక్రంతో పాటు సుడి తిరుగుతూ కొండను దాటింది. కాబట్టి ఈ స్థలానికి చక్రతీర్థమని వ్యవహారమేర్పడింది.

ఇక్కడి కృష్ణానది కొండనుభేదించుకొని పోవటానికి జ్ఞానపదులు చెప్పుకునే కారణం వేరు. బోనాసి యిక్కడి వచ్చేవరకు ఆరునదులు కలిసి కొండ అడ్డంగా ఉండటం వల్ల ఎలూ వెళ్లేక త్రొక్కులాడుతున్నవట. అదిచూసి బోనాసికుందు కుండెడు నీళ్లది. అది

ఎంత దాని శక్తి ఎంతగాని నరాలబలం కలవారు మీరైదుగురున్నారు గదా ! ఓపల్లు పట్టుండి అని వాటిని పురికొల్పిందట. అపుడవి అన్ని కలిసి ఒక్కమూడిగా విజృంభించగా ఎదురుగా నిలిచిన కొండదొర గుండె పగిలి వానికి దారి యిచ్చినాడట. ఇల్లా యిక్క డిది పురుషకారానికి స్త్రీశక్తికి ఒక ఉదాహరణగా నిలిచింది.

గోదావరి పాపికొండలను, పెన్నానది వెలిగొండలను చీల్చుకొని దాటినట్లు ఇక్కడ కృష్ణానది మల్లె గుండు గట్టును కోసుకొని దాటింది. ప్రకృతి సిద్ధంగా కొండల వరుస తెగి లేదా ఏదో కారణం చేత కొండలు పగిలి ఆనడుమగుండా ఏర్పడిన లోయ దారులను కనుమలంటారు. ఇవి ప్రకృతిలోని మనోహరమైన దృశ్యాలలో ఒకటి.

సంకీర్తనాచార్యుడైన అన్నమయ్య అలివేలు మంగమ్మను

సాంపుల నీవదనము సోమశిల కనుమ

ఇంపులెల్ల చేకొనగ యిల్లు నీ పతికి

పల్లవి సం. 10-115

అని ఆమె ముఖాన్ని నెల్లూరి దగ్గరి సోమశిల కనుమతో పోల్చినాడు. అన్నమయ్య మహాకవి కనుక ఆయన ఆనాడాలపించిన ఈ పల్లవి ఈ నాడు మన సోమశిలలోని అలితా దేవికి గూడ సరిపోతుంది.

పండితాధ్యుని శిష్యుడు దోనమయ్య గురువుగారి యొక్క మొక్కులు చెల్లించటానికి వెళ్లగొండ నుండి శ్రీశైలం వెళ్లగా మల్లికార్జునుడతనికి వృద్ధ జంగమ రూపంలో దర్శనమిచ్చి ఒక శిఖరమెక్కించి అగస్త్యుడు వ్యాసమహర్షికి భీమఖండ దర్శనం చేయించినట్లు త్రింశద్యోజనపరితమైన శ్రీగిరిత్రేత్ర దర్శనం సోమశిలాది ఉమామహేశ్వరాంతంగా చూపినట్లు పాల్కురికి సోమన పండితాధ్య చరిత్రలో తెలిపినాడు. కాబట్టి ఈ విధంగా ఈ సోమశిలా ప్రసక్తి పురాణాలు మొదలుకొని కావ్యాలపైనుండి పదకవితల వరకు అక్కడక్కడ ప్రాకుతూనే వచ్చింది.

ఈ త్రేత్రం యిప్పుడు మన జిల్లాలోని కొల్లాపురం తాలూకాలో ఉంది. సోమశిలనుండి కొల్లాపురానికి ఇప్పుడుండే దారికి పూర్వం కాలిబాట. దానికి గాడిదలబాట అనిపేరు.

వైష్ణవ వాఙ్మయంలో తిరుమంత్రం కథ ప్రసిద్ధం. పూర్వం “కురుంగుడి” అనే గ్రామంలో మాధవ దాసు అనే వైశ్యుడుండెనట. అతనికి బాల్యం లోనే తల్లిదండ్రులనుంచి దిక్కులేని వాడై యాత్రలు తిరుగుతూ తిరుగుతూ గంగా తీరంచేరి అక్కడొక గురువు

నాశ్రయించగా ఒకనాటి సందారంలో ఆగుచున్నవారు యమునా తీరంలో శిష్యుని దాహం తెచ్చుని పంపి అతడు తెచ్చే లోపల తిరుమంత్రం అదటి యిసుకలో వ్రాసి మరణించెనట. ఈలోపల ఒక ఈటెసాని ఆ దారిని తనగాడిదల మందతో వచ్చి ఆ తిరుమంత్రాన్ని ఒక తాటి యాకుపై వ్రాసికొని దానిని చెరిపి వెళ్లెనట. అనంతరం మాధవ దాసు జలం తీసికొని వచ్చి గురువుగారు పరమ పదించి ఉండటం, ఆయన అక్కడ వ్రాసిన తిరుమంత్రాన్ని ఈటె సాని తాటి యాకుపై వ్రాసికొని పోవటం ఆసమీపంలోని ఫణుకాపరులతో విని అతడు వెళ్లి గురువు గారి మంత్రం కొరకై ఆదొమ్మరసాని నాశ్రయించెనట. అప్పుడా దొమ్మరి గుంపు దేశాన్ని తిరుగుతూ తిరుగుతూ ఈ సోమశిలా మార్గంగానే వోళదేశం వెళ్లెనని ఆమెగాడిదల మంద ఈదారిన వెళ్లినందుకే సోమశిల దారికి గాడుదుల బాట అని పేరేర్పడెనని ఒక దంత కథ ఇక్కడ వినిపిస్తుంది.

పూర్వం ఈ చక్రతీర్థం దగ్గర నిల్లపుడూ ప్రేతబంధువులు తమవారి అస్తినిమజ్జనాలు చేస్తు వారికిక్కడనే శ్రాద్ధ తర్పణాలు ఎక్కువగా చేస్తుండే వారని చెబుతారు. హిందువుల శ్రాద్ధ విధిలో కాకి నివేదనం ఒక అంగంగా ఉంది. కాకి మనవారికి యమదూతలకు పితృ దేవతలకు చిహ్నం కనుక ఆకారణంగా అపరకర్మలో కాకులకు అన్నంపెట్టడం ఒక ఆచారంగా నిలిచింది. అప్పుడు కాకులు అన్నం ముట్టుకుంటే ప్రేత బంధువులది తమకేదో కీడుగా గూడా శంకిస్తారు.

ఈ చక్రతీర్థం దగ్గర పూర్వం అపరకర్మలెక్కువగా జరుగుతూ ఉండటం చేత కాబోలు కాకులు విస్తారంగా నివసిస్తు అవి అపుడపుడిక్కడి మడుగులలో జలకాలాడుతుండేవట. కాకులలో అరుదుగానైనా తెల్లవి లేకపోలేదు కాబట్టి ఆ కాలంలో ఎప్పుడైనా ఇక్కడికి తెల్లని కాకి కూడా వచ్చిందేమో ! బహుశః ఇదియే తర్వాత గంగాదేవి కథగా రూపుకట్టవచ్చు.

స్తానికులిక్కడి ఆలయాన్ని సోమనాథ (ప్రభువు) కట్టించినట్లు చెబుతారు. అతడెవరయింది వారికి తెలియదు. బహుశః అతడు సంగమేశ్వర స్థల పురాణంలో చెప్పబడినట్లు అనాడింద్రుడు పుట్టించిన చంద్రుడు కావచ్చు లేదా కృష్ణానది కీవల చంద్రగుప్తికోట ఉంది. దాన్ని సోమవంశీయులే పాలించినట్లు పండితారాధ్య చరిత్ర చెబుతుంది. దాన్ని పాలించిన ఛంద్రగుప్తుని కూతురైన చంద్రవతియే శ్రీశైలంలోని వృద్ధ మల్లికార్జునునికి ఆలయప్రాకారాలు కట్టించిందని అంటారు కాబట్టి యిక్కడ ఈ ఆలయాన్ని ప్రతిష్ఠించిన సోమనాథుడు ఆ వంశానికి చెందిన ఒకానొక ప్రభువు కావచ్చు. ఈ వంశం జల్లపల్లి యుద్ధంలో అశీతి వరాల సింగమ నాయని కుమారుని చేత నిర్మూలం చేయబడింది.

శ్రీశైలం కృష్ణానదికి ఆనకట్ట వేయటం వల్ల కొల్లాపురం తాలూకాలోని చాలా గ్రామాలు ముంపుకు గురియైనవి. అందుచేత వాని నక్కడినుండి సురక్షిత ప్రాంతాలకు తరలించే ప్రయత్నంలో ప్రభుత్వం యిక యిక్కడ చిన్నమర్లూరు, అగస్త్యేశ్వరం, సోమశిల ప్రాంతాలలో త్రవ్వకాలు నిర్వహించింది. అప్పుడు వానిలో బయల్పడిన వస్తుసామగ్రిని బట్టి ఈ ప్రాంతంలో క్రీస్తుపూర్వం ఎంతో మొదలే చరిత్ర ప్రారంభమైనట్లు తెలుస్తుంది.

శ్రీ కోట వేంకటాచలం గారు కలియుగ రాజవంశాలనే గ్రంథంలో ప్రమర వంశ ప్రభువులు శకుల దాడికి ఉజ్జయినిని విడిచి (క్రీ.పూ. 377 నుండి 182 వరకు శ్రీశైలంలోనే ఉండి రాజ్యం చేసినారని చెప్పినాడు.

పురాతన వృద్ధులు తెలుగు దేశంలోని నందిమండలం నందరాజుల కాలనాటిదని కథలు చెప్పేవారు. మగధ సామ్రాజ్యకాలంలో దీని ఉనికి ఎట్లా ఉన్నదో తెలియదు కానీ శాతవాహనుల కాలంలో 'శ్రీధానం' అనేపేర శ్రీశైలం వారి రాజ్యంలోనే ఉన్నది.

వారి పిమ్మట వచ్చిన ఇక్ష్వాకులు తమను శ్రీపర్వతీ యాంధ్రులమని చెప్పుకున్నారు. వారు మహాసేనాని భక్తులు కనుక తెలుగు దేశంలోని కుమారస్వామి ఆలయాలకు ఈ కాలంలోనే శ్రీనారం చుట్టబడింది. ఇక్ష్వాకుల కాలంలో వీరపురుషదత్తుడు బొద్దాన్ని ఆవలించించి శైవాన్ని తిరస్కరించినాడు. అప్పుడు శ్రీశైలంలో బొద్దులకు శైవులకు పెద్ద ఘర్షణ జరిగి ఆ పోరాటంలో ఉభయ మతాల సంస్కృతులు నాశనమైనవి. ఆనాడు శ్రీశైలంలో జరిగిన ఆ మతవిప్లవ ప్రభావం దాని ద్వారాలు, అనుబంధాలు అయిన యితర క్షేత్రాలపై గూడ అంతోయింతో పడిఉండక పోదు.

ఇక్ష్వాకుల పిమ్మట వచ్చిన విష్ణుకుండినులు తెలంగాణం అందునా మహబూబ్ నగర్ జిల్లా ప్రక్కనుండియే అభ్యుదయమంది ఆంధ్రదేశం వరకు వ్యాపించినారు. వారు తమను శ్రీపర్వత పూర్వాపరక్షితివతుల మని చెప్పుకున్నారు. వీరుగూడ శాతవాహనులవలెనే వైదిక మతావలంబులు.

ఆంధ్రదేశంలో ఆలయ ప్రారంభం ఇక్ష్వాకుల నుండియే జరిగి విష్ణుకుండినుల కాలంలో విస్తరించింది. అంతేకాక ఆనాటి నుండియే ఆలయాలకు ప్రతి సంస్కారం గూడ ప్రారంభమైనట్లు శాసనాల వల్ల తెలుస్తుంది. ఇక్ష్వాకుల నాటి బౌద్ధ శిల్పులు ఈనాటికి క్రమంగా వైదిక శిల్పులుగా మార సాగినారు. విష్ణుకుండినుల తర్వాత వచ్చిన పల్లవులు ఆ తర్వాత చాళుక్యులు పూర్తిగా వైదిక మతానుయాయులు. వారు తమను మాతృగణ

పరిపాలకుల మని చెప్పుకున్నారు. ఎన్నో శివకేశవాలయాలు నిర్మించినారు. ఈ చాళుక్యుల కాలంలోనే ఊరూరా మాతృకా మూర్తులు నగరాలలో పెద్దపెద్ద గణపతి మూర్తులు వెలసినవి. సంగీత ప్రపంచంలో తొలి నుతులందుకొనే వాతాపి గణపతి ఈకాలంలోనే వెలసినాడు.

పశ్చిమ చాళుక్యుల పూర్వచాళుక్యులు, కళ్యాణీ చాళుక్యులు, బాదామీ చాళుక్యుల అనిష్టవహారాలు; రెండవ పులకేశి ఇందుపూరు శాసనంలో చాళుక్యవిషయం పేర్కొనబడింది. దాన్ని పరిష్కరించిన శ్రీ వేపా రామేశం పంతులుగారు ఆనాటి చాళుక్య విషయం నేటి మహబూబునగర్ రాయలసీమలకే పరిమితమై యుండెనని అభిప్రాయపడినారు.

ఈ జిల్లా వారిజన్నభూమి. కనుక వారి శాసనా లిక్కడ ఎక్కువగా వచ్చినవి. ఆలాగే వారి నిర్మాణాలు కూడా యిక్కడనే యెక్కువ జరిగినవి. అయితే చాళుక్యులు గూడ ప్రారంభంలో జైనులే. అందుచేత మహబూబునగర్ జిల్లాలో మొదటి దశలో జైనాలయాలే ఎక్కువగా వెలసినవి. ఆ అవశేషా లిప్పటికీ రామగిరి, ఇంద్రకల్లు, గోదలు, పోలెపల్లి గ్రామాలలో కనిపిస్తుంది. మూర్తి నిర్మాణకళ, ఆలయ నిర్మాణ కళ మొదలుగా ఈజిల్లాలో వారినుండియే మొదలయింది.

ఈ వంశంలో కీర్తివర్మ తర్వాత తెలుగు దేశం రాష్ట్రకూటుల వశమయింది. వారు జైనులు. ఈ కాలంలో మహబూబునగర్ జిల్లాలో ఇంద్రకల్లు, పోలెపల్లి పెద్ద జైన క్షేత్రాలుగా వర్ధిల్లినవి. ఈ ప్రభువులు వర్షాభిధానులు కనుక వరుణారాధకులని కొందరిమతం. వరుణుడు వైదికదైవం. పురాణాలలో త్రిమూర్తులను పరీక్షించిన భృగు మహర్షిది కావ్య నిర్మాత వాల్మీకి వరుణ పుత్రులుగానే చెప్పబడినారు.

పాలమూరు జిల్లాలో మొదటి దశకు చెందిన గుడులలో జైనాలయాలే ఎక్కువ. ఈ జిల్లాలో సుందరమైన దిగంబర జైనమూర్తులు చాలా వెలసినవి. జటప్రోలు సమీపంలోని సింగోరంలోని దిగంబర మూర్తిని పురాతత్వ శాస్త్రజ్ఞులు పార్శ్వనాథ మూర్తిగా గుర్తించినారు. కాని ప్రజలు దాన్ని భైరవునిగా పూజిస్తున్నారు.

జైనులకు నాభి పుత్రుడైన ఋషభుడు ఆదిదైవం. అతని చిహ్నమైన వృషభం శైవంలో శివుని వాహనమైన నంది అయింది. వారి దిగంబర మూర్తులు భైరవులైనారు. ఈ మార్పు కాకతీయుల కాలంలో ఎక్కువగా జరిగింది. వారు మొదట జైనులే అయినా అనంతర కాలంలో దాన్ని చాలా నిర్దాక్షిణ్యంగా అణచివేసినారు.

ఈనాడు తెలంగాణంలో కత్తి, ధాలు ధరించిన నరనాగమూర్తులు, తలలపై పెద్ద పెద్ద సిగరెట్, మెడలో రుద్రాక్షమాలతో చేతిలో ఏదో ఒక ఆయుధంతో కనిపించే వీరశిలలు: ప్రతిగ్రామంలోను ఒకటి అలా తప్పక దర్శన మిస్తుంటవి. ఈనాడు మన గ్రామాలలో ఒకటి- అలా - నాగమూర్తులుండని ఊరుండదు. ఈ నరనాగమూర్తులు ఊర్వకాయం మానవాకారంగా, అధఃకాయం సర్పాకారంగా ఉండితలపై మూడు లేదా అయిదు పడగలతో ఒక చేతకత్తి, ఒకచేత ధాలు ధరించి ఉంటారు.

ఇప్పుడు మన గ్రామాలలో జానపదులు 'నరసప్ప' అనే దైవాన్ని చాలామంది పూజిస్తుంటారు. ఈ నరసప్ప పేరు 'నరసర్ప' రూపమేనని కర్నూలు నివాసి హీరాలాల్ గారు అభిప్రాయపడుతున్నారు.

తెలంగాణంలోని పల్లెలలో ఈ నరసప్ప మూర్తులే గాక తలపై పెద్దపెద్ద శిగలతో కత్తి జూలం లేదా మరేదో ఒక ఆయుధంతో వీరులు కనిపిస్తుంటారు. వారందరూ ఆనాడు కొత్తగా శైవం స్వీకరించిన వీరులనవలె. ఆవీరగల్లులను బట్టి ఆనాడు మన సమాజంలో జైనశైవాలు ఎంతగా వ్యాపించి ఉండెనో ఊహించవచ్చు.

రాష్ట్ర కూటులు 220 సంవత్సరాలు తెలంగాణా భాగాన్ని ఏలినారు.

రాష్ట్ర కూటుల కాలంలో కుంజరయూధంబు దోమకుత్తుక సాచ్చినటుల అంతవరకు చక్రవర్తులుగా ఉన్న చాళుక్యులు వారికి సామంతులై ఒదిగి పోయినారు. ఆవంశ ప్రతిష్ఠను మళ్ళీ తైలవ చక్రవర్తి రాష్ట్రకూటవంశంలోని కర్పూరాజు నోడించి పునఃప్రతిష్ఠించినాడు. ఈ సుదీర్ఘకాలంలో చాళుక్యులలో తూర్పుపడమరల తారతమ్యం ఏర్పడింది.

పశ్చిమ చాళుక్యులకు బాదామి పిమ్మట తెలంగాణంలో మహబూబునగర్ జిల్లాలోని గంగాపురం రెండవ రాజధానిగా దానికి ఆవంశ, కందూరు శాఖానగరాలుగా ఉన్నవి.

ఈ చాళుక్య వంశంలో జగదేకమల్ల, త్రిలోక్యమల్ల, త్రిభువన మల్ల, భూలోకమల్ల చక్రవర్తులు తమ పేర్లకు తగినట్లు ఎంతో శౌర్యమూర్తులు. వారిరాణులు, రాకుమారికలు, సామంతులు, దండనాథులు ఈ జిల్లాలో ఎన్నో గుడులు కట్టించినారు. అంతవరకున్న వాటికిని ఎన్నోదానాలు చేసినారు.

ఇప్పుడు కృష్ణాతీరంలో కనిపించే అగస్త్యేశ్వరం, మల్లేశ్వరం, బెక్కేశ్వరంలోని మూకగుళ్లు తుంగభద్రాతీరంలోని అలంపురం, పాపనాశం అనేవి కేవలం ఒకొక్క-

గుడియేకాదు, ఒక్కొక్కటి ఒక ఆలయ సముదాయం. ఈ సముదాయాలన్ని చాలావరకు చాళుక్యుల కాలంలోనే ప్రారంభింప బడినవి లేదా రూపుదిద్దుకున్న వనవచ్చు.

ఇదంతా శ్రీశైలానికి పశ్చిమ భాగం. వాస్తుశాస్త్రాన్ననుసరించి ఇంటిలో దక్షిణ పశ్చిమాలు బరువులుండవలసిన స్థలాలు కనుక దాన్ననుసరించియేనేమా శ్రీశైలానికి దక్షిణ పశ్చిమ ప్రాంతాలైన ఈశ్వరాలను ఆలయ సముదాయాలతో నింపినారని పిస్తుంది.

ఇక్కడి మల్లేశ్వరం మల్ల బిరుదాంచితులు, సోమేశ్వరం సోమేశ్వర బిరుదాంచితులైన ప్రభువుల పేరనే రూపుదిద్దుకొనవచ్చు ననిపిస్తుంది. అంతేకాదు ఈసోమేశ్వర ప్రభావం నల్లగొండ జిల్లాలోని పానగల్లులో వెలసిన ఛాయా సోమేశ్వరాలయం. పచ్చల సోమేశ్వరాలయంపై గూడ ఉండవచ్చు.

అక్కడి ఛాయాసోమేశ్వరాలయంలో మార్మిక శిల్ప ముండగా పచ్చల సోమేశ్వరాలయంలో నిండుగా ప్రతిమా శిల్పం వెల్లివిరిసింది. దానిలో భారత భాగవతాలు, ఆనాటి నాట్యరీతులు మరెన్నో చోటు చేసుకున్నవి.

ఇకదైవంగా చూసినపుడు గద్వాల ప్రభువుల యొక్క తొలి దైవం కూడ సోమేశ్వరుడే. ప్రోలుకంటి సోమేశ్వరుని పేరు పెట్టుకొనియే ఆ వంశంలోని సోమనాద్రి, సోమభూపాలురు ప్రసిద్ధికెక్కినారు.

ఈ విధంగా యిక్కడ సోమేశ్వరుని ప్రభావం చాలా కనిపిస్తుంది. ఈ ఆలయ సముదాయాన్ని పైకి తరించినపుడిక్కడ శ్రీ రాయనిపల్లి విశ్వనాథాచారిగారు స్థపతిగా వ్యవహరించి లవణ మహాయజ్ఞం చేసి పునః ప్రతిష్ఠ చేసిన మూర్తులకు కళాకర్షణ గావించినాడు. ఆ సందర్భంలో ఆయన అన్నదానంగూడ చేసినాడు.

ఈ శ్మశ్రాంతికుడైన ఈశానుడు కృష్ణాగర్భంలో మునిగిపోగా క్రీ.శ. 1992లో వచ్చిన కృష్ణా పుష్కరాల సందర్భంగా ప్రధాన ఆలయాల కీశాన్యంలోగల స్నాన ఘట్టంలో త్రిముఖ దత్తాత్రేయుని, కృష్ణాపుష్కరేశ్వరుని పేర మరో శివలింగాన్ని ప్రతిష్ఠ చేయించి యజ్ఞం చేసి పూర్ణాహుతితో ముగించినాడు.

ఈ కృష్ణా పుష్కరేశ్వరుని ఆయన గ్రామస్తుల సహాయంతో పెంట్లవెల్లి నివాసి యం. నాగప్పగారి ధనసహాయంతో చేసినాడు. భవిష్యత్తులో ఈ ప్రతిష్ఠలకు గూడ ఆలయాలు నిర్మించవలసి ఉంది.

చరిత్రలో సోమశిల దేవాలయాలు

డా. సుబ్రహ్మణ్యం

ఇ. శిష్యాగిరెడ్డి

సోమశిలగ్రామం మహబూబునగర్ జిల్లాలో కొల్లాపురం మండలానికి దక్షిణంగా సుమారు పది కిలో మీటర్ల దూరాన కృష్ణానదీ తీరాన ఉంది. ఇక్కడ చరిత్రలో ప్రసిద్ధ తీర్థంగా పేర్కొనబడిన పదునాలుగు ఆలయాల సముదాయం ఒకే ఆవరణలో ఉంది. శ్రీశైలం యొక్క జలాశయం ముంపుకు గురియైన ఈ దేవాలయాలను తొలుత పరిశీలించిన నిపుణుల కమిటీ వదలి వేయగా వీనియొక్క చారిత్రక ప్రాముఖ్యతను గుర్తించి ప్రముఖ పురావస్తు శాస్త్రవేత్త మరియు రాష్ట్రపురావస్తు శాఖ సంచాలకులు డా. వి.వి. కృష్ణశాస్త్రిగారు మొక్కవోని పట్టుదలతో వీనిని సురక్షిత ప్రాంతానికి తరలించడానికి విశేష కృషి సల్పినారు.

ఈ ఆలయాల వద్ద ఎన్నో చారిత్రక విషయాలను వెలుగులోనికి తెచ్చిన శాసనాలు లభించినవి. ఇక్కడి ఒకటవ నెంబరు దేవాలయ సోమసూత్రం పైన తర్వాతి చాళుక్యరాజైన మొదటి సోమేశ్వరుని శాసనం వల్ల ఈ సముదాయంలోని కొన్ని ఆలయాలు అతనిచే నిర్మింపబడి ఉంటాయని చెప్ప వీలవుతుంది. అంతేకాక చోళచాళుక్య పోరాటాల తరువాత మొదటి సోమేశ్వరుడు (క్రీ. శ. 1042-68) అలంపూరు, కూడవెల్లి, సంగమేశ్వరం, సోమశిలల మీదుగా శ్రీశైల తీర్థయాత్ర సాగించినట్లు, మూడవ సోమేశ్వరుడు తన విక్రమాంకాభ్యుదయంలో పేర్కొనటం చేత ఈ గ్రామానికి సోమశిలయని దేవాలయానికి సోమేశ్వరమని చాళుక్య సోమేశ్వరుని పేరు మీదుగా ఆయా పేర్లు కలిగి ఉండవచ్చు.

త్రిభువన మల్లుని కాలంలో ఇచట భీమరసుచందల దేవి యని వారు ఒక ప్రతిష్ఠ చేసినట్లు, రెండవ జగదేక మల్లుని కాలమున గంగాపురంలోని కొందరు సెట్లు అచటి సురేశ్వరునికి సోమేశ్వరునికి కలిపి కొన్ని దానములు చేసినట్లు గంగాపుర శాసనముల వలన తెలియును. కనుక బాదామి చాళుక్యుల కాలమున గంగాపురము ఈ సోమశిలా క్షేత్రములు జతగా అభివృద్ధిలో నుండెనని తలపవచ్చును.

కందూరు చోళవంశీయుడైన తాండ అనే మహా మాండలికుడు కృష్ణాతీరంలో ఉన్న ఈ సోమశిలా తీర్థ క్షేత్రానికి క్రీ. శ. 1168 వైశాఖంలో

అచ్చంపేట తాలూకాలోని లింగాల అనే గ్రామాన్ని దానం చేసినట్లు* లింగాల శాసనంలో పేర్కొనబడింది.

కందూరు చోళుల తరువాత కాకతీయుల కాలంలో గూడ ఈ దేవాలయాలను వారు పోషించినట్లు జీర్ణోద్ధరణ చేసినట్లు తెలుస్తుంది. కాకతి గణపతి దేవుని రాజగురువైన విశ్వేశ్వర శివాచార్యుని శైవమత కార్యకలాపాలు సోమశిలవరకు విస్తరించినట్లు మల్కాపు శాసనం తెలియజేస్తుంది.

ఇంకా క్రీ. శ. 1295 సంవత్సరపు కాకతి ప్రతాపరుద్రుని కాలపు సోమశిలా శాసనంలో కాకతి సేనానాథునిగా చెప్పబడిన చెఱుకు బొల్లయరెడ్డి సోమనాథ దేవునికి కందూరు దేశంలోని ప్రోలయపురి అనే గ్రామాన్ని దానమిచ్చినట్లుంది. సోమశిలలోని ప్రతాపరుద్రుని కాలానికి చెందిన క్రీ.శ. 1297వ సంవత్సరపు వేముల శాసనంలో సోమనాథ దేవాలయాధికారులైన బాచన ప్రగడ, రుద్రయ్య, ఆయమల్ల ప్రగడ మొదలగువారు కామన యిమ్మడి కొమ్మన అనే యిరువురికి కొన్ని వృత్తులను దానమొసగినట్లు చెప్పబడింది. దానిలో రాచగురువు పుత్రుడైన శంకర శివాచార్యుడు గూడ పేర్కొనబడినాడు. ఆనాడిక్కడ ఒక గోళకీ మఠముండెనట.

ఇక దేవాలయాన్ని వాస్తురీతిగా పరిశీలించినట్లయితే, అలంపూరు సమీపంలోని పాపనాశనం, కొల్లాపూర్ మండలంలోని మల్లేశ్వరం గ్రామాల వద్ద ఉన్నట్లు ఇక్కడ గూడ దాదాపు అదేకాలానికి ఈ పెద్ద దేవాలయ సముదాయం చెందుతుంది. దీనిలో 1 నుండి 14 వరకు ఉపదేవాలయాలున్నవి. 1-2,3-5,6-7-8,12 దేవాలయాలను కలుపుతూ 34 స్తంభాలతో 13వ నెంబరు మంటపం మరియు 4,9,10,11-14 విడి దేవాలయాలూ ఉన్నవి.

ఈ దేవాలయాలన్నీ గర్భాలయ ఆర్థ మంటపాలలోను 11వ నెంబరు దేవాలయం మాత్రం మహామంటపంతోను ఉన్నవి. 2,5,6,8 ఆలయాల శిఖరాలు పాక్షికంగాను, 10వ నెంబరు ఆలయానికి విమానం పూర్తిగాను ఉన్నవి.

* అంతేకాక ఆ సందర్భంలోనే యితడు కారుపాముల అనే గ్రామంలో తమ తండ్రి కన్ననాయకుని పేర శివాలయం, భీమచోడుని పేర నిష్ణానాలయం, గోకర్ణచోడుని పేర సూర్యాలయం కట్టించి అక్కడ ఒక చెరువుగూడ త్రవ్వించినట్లు ఆశాసనంలో చెప్పబడింది.

ఈ తాండనే లింగాలలో గూడ ఒక శివాలయాన్ని, రాకొండ గుట్టపై రామేశ్వరాలయాన్ని కట్టించినట్లు ప్రజలు చెప్పవారు.

కొన్ని దేవాలయాలకు పంచకాధిష్ఠానాలు, మిగిలిన వానికి ఉపానాలు, జగతి, కుముదాలు, కపోతాలు మొదలైన వర్గాలతో ఉన్న పాదబంధ తరగతి అధిష్ఠానాలు, సాదాపాదవర్గం, ప్రస్తరం, కదంబ, నాగరపద్మతి విమానాలు కల్పించబడినవి. సాదా నుంచి అత్యంత రమణీయంగా మలచబడిన ద్వార బంధాలు, ఆ ద్వారాలకు గంగాయమునా, ద్వార లక్ష్మి, లతాపత్రాలు, యాళీ సింహాలు చెక్కబడినవి.

మంటపం కప్పుల మీద మధ్యనటరాజు చుట్టు వాహనారూఢులైన అష్టదిక్పాలకులు, కొన్నిచోట్లలో కోణపట్ట చదర పట్టములు పావి తాన మమరి యున్నవి.

ఈ సముదాయములో 6-7-8 దేవాలయాలు ఎదురుగా ఉన్న రంగమంటపంలో కలిపి త్రికూటంగా ఉండటం వాని ప్రత్యేకతగా ఉంది. తరువాత 8వ దేవాలయాన్ని 12వ దేవాలయాన్ని 5వ దేవాలయానికి 4వ దేవాలయాన్ని మోటించి కొట్టిన ఆధారాలున్నవి. 6-7-8 దేవాలయాలు కేవలం సాదా ఉపాన జగతీ వర్గాలలోను ఈ మూడు దేవాలయాలు ఒకే సారి నిర్మాణం జరిగియుండటం చేత సాదా ద్వార బంధాలు వానిపైగల పూర్ణకుంభాలను పరిశీలించిన మీదట తొలి పశ్చిమ చాళుక్యుల అంతిమదశలో అంటే క్రీ.శ. 8వ శతాబ్ది పూర్వార్థంలో అవి నిర్మింపబడి ఉండవచ్చుననే అభిప్రాయం కలుగుతుంది.

12వ నెంబరు దేవాలయం ద్వారం మీది శిల్పం మరియు దేవాలయానికి కెదురుగా ఉన్న మకర తోరణాన్ని బట్టి ఈ దేవాలయం రాష్ట్రకూటుల కాలంలో క్రీ.శ. 9వ శతాబ్దంలో నిర్మించబడిందని చెప్ప వీలవుతుంది. ఇంకా యీ ప్రాంతంలో భవనాశీ కృష్ణా సంగమ స్థానంలోను, మల్లేశ్వరం, మియాపూర్ గూడెములలోను ఇదేకాలానికి చెందిన రాష్ట్రకూటాలయాలున్నవి.

మూడవ దేవాలయం ముందున్న మంటప స్థంభాలు కరీంనగర్ జిల్లాలోని బెజ్జంకి దేవాలయ రంగమంటపంలోని స్థంభాలతో సరిపోలుతున్నవి. అంతటి శిల్పం లేదుగాని యోగవట్టమున్న శివుడు దేవి, ఉమా మహేశ్వర, బ్రహ్మ, విష్ణు, మహేశ్వర శిల్పాలు కాకతీయుల శిల్పకళానైపుణ్యానికి మచ్చ తునకలు.

1-4 దేవాలయాల అర్థమంటప స్థంభాల మధ్యభాగంలో పంచతంత్రంలోని దేవవర్మ ముంగీన సంఘటన, మహాభారతంలోని దృష్టద్యుమ్న శల్యుల మధ్య యుద్ధ సంఘటన అత్యద్భుతంగా శిల్పీకరించటం జరిగింది.

పై శాసన వాస్తుశాస్త్ర విషయాలను పరిశీలించిన మీదట సోమశిల తొలి పశ్చిమ చాళుక్య, రాష్ట్ర కూట తర్వాతి చాళుక్య, కందూరు చోళ-చెఱుకు ముఖ్యకాకతీయ రాజుల కాలంలో క్రీ.శ. 8వ శతాబ్దం నుండి 13వ శతాబ్దం వరకు గొప్ప పుణ్యతీర్థంగా భాసిల్లి ఉండవచ్చునని చెప్పవీలవుతుంది.

ఏనుగుల వీరాస్వామి తన కాశీయాత్రా చరిత్రలో క్రీ.శ. 1830 జూన్ 21నాడు నివృత్తి సంగమేశ్వరంలో విధులు ముగించుకొని సిద్దేశ్వరం దగ్గర కృష్ణను దాటి పెంట్లవెల్లికి చేరినట్లు చెప్పినాడు. సిద్దేశ్వరం నుండి కృష్ణను దాటగా సోమశిలనే వస్తుంది. కాని అతడు దీన్ని పేర్కొనక పోవటం వల్ల అప్పటికి దీని ప్రశస్తి తగ్గింది అనవలసి ఉంది.

శిథిలమై జీర్ణావస్థలో నున్న ఈ ఆలయాల గతవైభవాన్ని పునరుద్ధరించటానికి డాక్టర్ వి.వి. కృష్ణశాస్త్రి పురావస్తు యంజనీరు శ్రీ సత్యనారాయణ మిక్కిలి శ్రమకోర్చి సోమశిల గ్రామాన్ని ఎన్నో మార్లు పర్యటించి అన్ని పనులను స్వయంగా పర్వవేక్షించినారు. వారికి బృహత్తర కార్యక్రమంలో ఈ శాఖ సహాయ సంచాలకులు సర్వశ్రీ నారాయణరావు డి.యల్.యన్. శాస్త్రి, కె. లక్ష్మణమూర్తి, భాస్కర గౌరలు ప్రతి యంశమున ఆసక్తి కనబరచి దేవాలయాల పునర్నిర్మాణం సత్వరంగా జరగటానికి తోడ్పడినారు.

దేవాలయాల తరలింపుతో ఉత్పన్నమైన అనేక సమస్యలను సమయస్ఫూర్తితో పరిష్కరించి అనువైన స్థలాన్ని ఎంపిక చేసి తగురీతిలో పీఠం నిర్మించి సుందరతర ప్రదక్షిణా పథమేర్పరచి శిథిల శిఖర భాగాలను పునరుద్ధరించి కాకతీయుల కాలంలో విలసిల్లిన ఈ తీర్థక్షేత్రాన్ని జ్ఞప్తికి తెచ్చిన రాష్ట్ర పురావస్తు శాఖ రాష్ట్ర అధిల్లఖాగార శాఖ మరియు ప్రాచ్య వ్రాత ప్రతుల భాండాగార సంచాలకులు డా॥ వి.వి. కృష్ణశాస్త్రిగారిని సోమశిల ప్రజలు మేనోళ్లకొనియాడుచున్నారు.

సోమేశ్వరంలోని శిల్ప సంపద

పాలమూరు జిల్లాలో ఆలంపురంలోని నవబ్రహ్మాలయాలు, బెక్కంలోని మూకగుళ్ళు, కృష్ణా తీరంలోని పంచేశ్వరాలు అనేవి కేవలం ఒక్కొక్క ఆలయమే కాక ఒక్కొక్కటి ఒక ఆలయ సముదాయంగా ఉండి ఈ జిల్లాలోని చారిత్రక సాంస్కృతిక విశేషాలన్నీ ఇక్కడి శిల్పాలలో నిక్షిప్తమై ఉన్నవి.

ఈ సముదాయాలలో ఆలంపురంలోని నవబ్రహ్మాలయాలు కదిలించరాక తుంగభద్రలోనికి సేరిక్కినపుడు ముంపుకు గురికాకుండా అక్కడ పెద్ద రాతిగోడ కట్టినారు. అగస్త్యేశ్వర - మల్లేశ్వరాలయాలను గోపాల పురానికి, కూడలి సంగమేశ్వరాన్ని ఆలంపురానికి, సిద్దేశ్వరాన్ని నందికొట్టుకూరుకు, నివృత్తి సంగమేశ్వరాన్ని జగన్నాథం గట్టుకు తరలించి కపిలేశ్వరాన్నెటూ కదిలించలేక కృష్ణకే విడిచినారు.

సోమేశ్వరాన్ని అక్కడనే ఒక మైలు దూరంలో ఎత్తుప్రదేశంపై మళ్ళీకట్టినారు. మన ప్రభుత్వం భారత దేశంలో ఈ విధంగా ఆలయాలను తరలించి పునర్నిర్మించటానికిదే మొదటిసారియట.

సోమేశ్వరంలో ఒకే ఆవరణలో వన్నెండు శివాలయాలు, ఒక దేవీ ఆలయం ఉన్నవి. ఆ విధంగా ఒకే ఆవరణలో అనేకాలయాలండటం ఈ ప్రాంతానికి అపురూపమేమికాదు. ఉమామహేశ్వరంలోని పంచలింగాలగుడిలో ఒకే ఆవరణలో అయిదు; కందూరులోని రామలింగేశ్వరాలయంలో ఒకే ఆవరణలో ఆరు; మల్లేశ్వరం, సప్తకోటిశ్వరాలలోని ఒకే ఆవరణలో ఏడు; అలంపురం, సాలంకేశ్వరాలలో నవబ్రహ్మాల పేర ఒకే ఆవరణలో తొమ్మిది ఆలయాలున్నవి. అలాగే ఇక్కడ ఒకే ఆవరణలో వన్నెండు గుడులున్నవి. అవిపుడు ద్వాదశ జ్యోతిర్లింగాలకు సంతేతంగా భావించబడుతున్నవి. కాని ఈ ప్రతిష్ఠలకు పూర్వం ఏయే పేర్లుండెవో తెలిసిరాలేదు.

శిల్పాలిక్కడ ఈ ఆలయాలకు ఎఱ్ఱుని రాంబు శివలింగాలకు నందులకు నల్లసరపురాయి మరికొన్నిటికి తెల్లని పిండిరాయి, బండరాయిని ఉపయోగించినారు.

కాకతీయుల కంటే మొదట శిల్పంలోనికి నల్లసరపురాయి అడుగు పెట్టలేదట.

ఆలయాల కుపయోగించిన రాయి లేత వంకాయ రంగులో ఉంది. అదిక్కడి గట్టున లేదు. నల్లమలకొండలలో అమరాబాదు పీఠభూమిపై తిరుమలాపురం కురువలోను ఉంది.

అలంపురానికి గాని ఇక్కడికిగాని ఈ ఆలయాలరాయి జగన్నాథం గట్టునుండి తెచ్చినట్లు చెప్పుకుంటారు. తెల్లని పిండిరాయి ఇక్కడనే గల మల్లెగుండు గట్టుపై తీసి ఉంటారు.

ఇక్కడి ఆలయాలలో మూడు దశల నిర్మాణం కనిపిస్తుంది. అదిరాతి మలుపులోను, దాని నునుపుదనంలోను, ఆలయాల అధిష్టాన పీఠాలలోను, స్తంభాలు వానిపైగల కర్ణబిళ్లలోను, హంసపాదులలోను మనకు స్పష్టంగా కనిపిస్తుంది.

ఈ భేదాలయొక్క చారిత్రక విశ్లేషణ పురాతత్వ వేత్తలు చేసినారు. అది చరిత్రలో సహజం అనే వ్యాసంలో చూచినారు.

ఈ ఆలయాలన్నింటికి ముఖద్వారంపై గజలక్ష్మి చిత్రించబడింది. ఈమె మన ఆలయ ద్వారాలపై జైనుల కాలంనుండియే తిష్టవేసింది. ఖిల్లా ఘణపురం సమీపంలోని గట్టుకాడిపల్లెగుట్టలలో గల శివాలయ ద్వారంపై గజలక్ష్మివలెరెండేముగల నడుమ శివలింగం, ఎండవెల్ల భీమేశ్వరాలయ ప్రధాన ద్వారంపై ఆసీనులైన శివపార్వతులు చిత్రించబడినారు. ఇట్టివి నాకు మరో చోట కనిపించలేదు.

ఇక్కడ కొన్ని ఆలయాలకు ద్వారపాలకుల స్థానంలో చామర గ్రాహిణులున్నారు. ఈ సముదాయంలో 11వ నెంబరు ఆలయద్వారం అన్నిటికంటే విశేషమైన శిల్పంతో ఆలంకరించబడినది. మూడవ అయిదవ ఆలయాలపై గడపలకు పక్షుల వరుసలు తీర్చబడినవి. జటప్రోలు మదన గోపాలాలయంపై ఆ శిల్పి ఇక్కడి పక్షులను చూచియే ఆ వరుసలు తీర్చవచ్చు కాని ఆనాడే పక్షులకు జటలుంచి అది జటప్రోలు అని నిరూపించినాడు.

అదే ద్వారాల నిలుపు బాజాలకు ఒకరికింద ఒకరు నాట్యం చేసే పురుషులు మలచబడినారు. సాధారణంగా ఆలయంలోని మూర్తికి సరూపమైన శిల్పం ఈ బాజాలపై చూపబడుతుంది. మామిళ్ళ నృసింహాలయానికి ఈ స్థానంలో ఒక దానిపై ఒకటిగా సింహాలు మలచబడినవి. ఇంద్రకల్లులో బయటపడిన ఒక ద్వార శిలంపై ఈ స్థానంలో పద్మాసనాసీనులై కరతల కల పృష్ఠంతో ఉన్న ధ్యానమూర్తులు శిల్పించబడినారు. ఇప్పుడే ద్వారం గల ఆలయం లేదగాని, ఉన్న నాడది పార్శ్వనాథునిదే ఉంటుందని చెప్పవీలంది. కాబట్టి పై ఆలయాలలోని శివలింగాలు నటరాజ మూర్తులకు సంకేతాలేమో అనవలసి ఉంది.

గంగాపురంలో చెన్నకేశవాలయం యొక్క సింహద్వారానికి సింహాలు తీర్చబడినవి. ఇవి ఆనాటి శిల్పుల యొక్క శిల్పకావ్యంలోని ఔచిత్యాలకు నిదర్శనాలు.

ఈ ఆలయాలలో మొదటి దానిలో ఎనిమిదవ దానిలో తప్ప తక్కిన వాని అన్నిటిలోని సోమసూత్రాలు చతురస్ర పీఠాలు దేవతా మూర్తులు ఆసీన మూర్తులు ఉత్తాన మూర్తులు అని రెండు రకాలు. వైదిక సంప్రదాయంలో శివునికి లింగరూపమేకాని ప్రతిమా కల్పనం లేదు. అందుచేత శివాలయాలలోని చతురస్ర పీఠాలు శివుని యొక్క ఉత్తాన మూర్తికి వలయపీఠాలు, అతని ఆసీన మూర్తికి సంకేతాలగా నిర్ణయింపబడినవి అంటారు. ఈ చతురస్ర పీఠాలన్ని చాళుక్యులకాలంలోనే వచ్చినవి.

శివునికి లింగరూపంగా కనిపించటానికి విశ్వకర్మయొక్క శాపం కారణంగా చెప్పబడుతుంది.

ఆలయాలలోని విరాణ్మూర్తులు నల్లని రాతిచే చేయబడవలెనని శిల్ప శాస్త్రమతం. వాని అధిష్టాన పీఠం మాత్రం సామాన్య శిలతో కూడ చేయవచ్చు. కాని యిక్కడ సోమ సూత్రాలు శివలింగాలు అన్ని నల్లరాతితోనే చేసినారు. 1,2-12 ఆలయాల ముందుండే నందులు మాత్రం చిన్నవిగా ఉన్నవి. తక్కినవన్నీ పెద్దవి.

చిన్న నందులు పొట్టిగా, కుది మట్టంగా ఉండగా పెద్దవి జీవకళలుట్టిపడుతు మెడలో గజ్జల పట్టెడలతో వీపుపై నాగబంధముడులతో ఉన్నవి. శివాలయాల ముందు ఈనాడున్న నందులు ధర్మ దేవతకు చిహ్నం అవి యుగ ధర్మాన్ననుసరించి మూడు కాళ్ళు పొట్ట క్రిందికి ముడుచుకొని ఒక్కకాలు మాత్రం లేవటానికి నిలిపి ఉంటవి. ఈ నిలిపేకాళ్ళలో గూడా మళ్ళి సంప్రదాయభేదం ఉంది. సమాధులపై ప్రతిష్ఠించే నందులు ఎడమకాలు లేపినట్లు ఆలయాల ముందువి కుడికాలు లేపినట్లుంటవి.

తెలంగాణం లోని నందులన్ని అన్ని కాళ్ళు కడుపు క్రిందికే ముడుచుకొని ఉన్నవిగాని భైరవకోనలోని నందులు మెనక రెండు కాళ్ళు ఆలయం వైపు చాపుకొని ఉన్నవి. అటువంటివి నాకు మరెక్కడా కనిపించలేదు. అవి ఏకాండీ శిలలతో తీర్చవలసి వచ్చినందుకు శిల్పులల్లా చెక్కినారో లేదా మరేదైనా దేశాచార భేదమో తెలిసి రాలేదు.

ఇక్కడి త్రవ్వకాలలో ఆలయం వంటి రాతివే పెద్ద నందులు బయలు పడినవి. అవిపుడు శిథిలమైనవి కాని వానిని చూడగా ఇక్కడ ఆలయాల ముందు మొదలవియే ఉండెనని కాలక్రమంలో అవి తొలగించి ఇప్పుడున్నవి నిలిపినారనవలసి ఉంది.

ఇప్పుడు గూడ 9,10వ గుడుల ముందు అన్నిటి వంటి నందులు లేవు. 9వ దాని ముందు తెల్లని రాయిది, 10వ దాని ముందు బండరాయిది బోసాగుండా నిలిపినారు.

ఈ నందులు చాలా చిన్నవి. మునుముందని గూడ తొలగించ వలసినవే. ఆలయాలలో మంటపంలోని పైకప్పుకు పద్మంగాని నాగబంధంకాని తీర్చటం ఒక సంప్రదాయం.

ఆలయంలో ఒక స్తంభం

కాని ఇక్కడ 1-3, 5 వ ఆలయాలపై శివుడష్టదిక్పాలకులతో కొలువుదీరినాడు. 1-5వ ఆలయాలపై పార్వతీదేవితో అతడాసీనుడై ఉండగా 3వ దానిపై అతడు నాట్యం చేస్తూ త్రిభంగిలో నిలిచినాడు. బహుశా అతని యొక్క ఈ రూపాలు ఆయా ఆలయాలలోని శివలింగాలకు సంకేతాలేమో అనిపిస్తుంది.

ఈ పై కప్పులో ప్రతిచోట అతని చుట్టు అష్టదిక్పాలకులు తమతమ వాహనాలతో నిలిచినారు కాని మొదటి గుడి దగ్గర మాత్రం కుబేరుడు తగరుపై ఉన్నాడు. అతడు కుబేరుడేనా ! మరొకరా ! ఈ సాంప్రదాయం కూడా ఏదో తెలిసి రాలేదు. ఆలంపురంలో ఈ స్థానంలో నాగవలయాలున్నవి.

ఇక్కడి దేవికి "లలిత" అని పేరు. లలితాదేవికి ప్రత్యేకమైన ఆలయం నైమిశారణ్యంలో ఉంది. అక్కడ ప్రతి అమావాస్యకు పెద్ద ఉత్సవం సాగుతుంది. ఇక్కడి ఆలయంలోని మొదటి మూర్తి భగ్నం కాగా యిప్పుడున్న దానిని శ్రీ వి.వి. కృష్ణశాస్త్రిగారిప్పించారట. వీరి తాతగారు వేలూరి శివరామ శాస్త్రిగారు గొప్ప తాత్వికులు మరియు పండితులు.

లలితాదేవి, సోమశిల

ఇక్కడి మొదటి లలితాదేవి యొక్క భగ్నావశేషమైన శిరం కొల్లాపురంలోని జూనియర్ కాలేజీలో ఉందట.

ఇక్కడ ఎనిమిదవ ఆలయంలో ఒక అష్టభుజ మహిషమర్దిని ఉంది. ఈ మూర్తి విశ్వామిత్ర గుహ కెదురుగా గల బిలం ఉండెనట. అందువల్ల స్థానికు లీమెను బిలంకామాక్షమ్మ అన్నారు గాని ఆమె కామాక్షికాదు. కామాక్షి కంచిలోని దేవత. ఆమె ఆసీనురాలై ఉండి ఎడమకాలు క్రింద మూడు మానవ శిరస్సులుంటవి. పంచేశ్వరాలలోని

మహిశాసుర మర్దిని

సంగమేశ్వరంలో గల స్వామికి మహాదేవుడని అతని దేవేరికి మహాదుర్గ అని నామాంతాలు కాబట్టి ఈ దేవి మహాదుర్గ.

ఇక్కడి త్రవ్వకాలలో మరో మహిష మర్దిని మూర్తి గూడ బయలుపడింది. అది ఆలయావరణంలో ఉంచబడింది (నెం. 42). ఆ శిల్పంలో మహిషుడు పూర్తిగా మహిషమేగాని ఈ మహిషునికి తలమాత్రమే ఎనుముది.

మహిషుని రూపాలు ఈ జిల్లాలో ఐదు విధాలుగా కన్పిస్తున్నవి. ఇక్కడ అనగా ఈ సోమశిలలో బయటపడిన మహిష మర్దినిలో మహిషుడు పూర్తిగా ఎనుము, ఇంద్రకల్పలో అతని పూర్వకాయం నరుడు. ఉత్తరకాయం ఎనుము. రామగిరిలో మహిషునికి తలమాత్రమే ఎనుము. కందూరిలో మానవశిరస్సుకే మహిష శృంగాలు, తీగలపల్లిలో మహిషుని వెనుక ఉబ్బెత్తుగా ఎనుము రూపం మలచబడినవి. ఇవి ఆయా కాలాలలో శిల్పులలో కలిగిన భావ పరిణతికి గుర్తు అనవలె.

అలాగే ఎనుము కొమ్ములు తీర్చటం గూడ రామగిరిలో శృంగాలు అద్ద చంద్రాకారంగా ఉండగా తీగలపల్లిలో అవి తీర్థవలయంగా సాగినవి. ఇక ఈ సోమశిలలో మహిషునికి తలకు రెండు వైపులలో కొమ్ములు వ్రాలిపోయి అద్ద చంద్రాకారాలుగా తిరిగినవి. ఇది ఒరిస్సా పద్ధతియట, బహుశా శిల్పి అక్కడివాడు కావచ్చు లేదా ఆ పద్ధతితో ప్రభావితుడు కావచ్చు.

ఎనుములకు కొమ్ములు తీర్చటంలోని ఈ భేదాలు ఆయాదేశ రీతులను సూచిస్తువి అనవలె.

ఇక్కడి దేవీ మూర్తి మరొకటి బయటపడింది. ఆమె పద్మాసనాసీనయైన ప్రపత్తి మూర్తి. తలపై కేశ సంపద కిరీటం వలె తీర్చబడింది (నెం. 43). సరిగా యిటువంటి మూర్తులే రెండు తరణి కల్లులో ఉన్నవి. అది ఒకపుడు సౌరక్షేత్రం. అక్కడ పెద్ద సూర్యాలయం ఉండేది కాబట్టి అక్కడపడి ఉన్న ఆ దేవి మూర్తులు ఏదో దేవీ ఆలయం యొక్క ద్వారపాలికలు. బహుశా అక్కడ పూర్వం సూర్యునితో పాటు సంజ్ఞా - ఛాయాదేవతలకు గూడా ఏదైన ఆలయం ఉండేదేమో.

శంకరాచార్యుడు స్థాపించిన షణ్మూతాలలో శైవం, శాక్తేయం, గాణాపత్యం, కాపాలికం నాలుగు ఒకే కుటుంబానికి చెందినవి కనుక వానికి కౌమారం గూడ కలుపు కుంటె

శివపంచాయతనం పూర్తి అవుతుంది. కౌమారం తమిళంలో ఒక ప్రత్యేక శాఖగా వర్తిల్లింది. వారుకుమారస్వామిని “మురగన్” అంటారు.

ఇక్కడ త్రవ్వకాలలో మూడు గణపతి మూర్తులు బయటపడినవి. అవి ఎర్రరాతివే కాబట్టి (నె. 1.15.36) ఆలయం యొక్క మొదటి దశ నిర్మాణానికే చెంది ఉంటుంది అనవలసి ఉంది.

రెండు కుమారస్వామి ప్రతిమలు బయట పడినవి. (నె. 7-35) ఏడవ నెంబరు గలది తెల్లని రాతిది. అది ఆరుతలలు మాత్రమే లభించినవి. కబంధం దొరకలేదు. కాని యిది పరిమాణంలో పెద్దది - రెండవది శూలపాణియై కూర్చున్న ప్రతిమ. అతని తొడపై దేవసేన చేతిలో శూలాయుధం ఉన్నది. నెమిలి మెనుక నిలిచినట్లు ఉబ్బిత్తుగా మలచబడింది. ఇది వీరగల్లునంటి ప్రతిమ.

శివ మూర్తులు రెండు బయట పడినవి (నెం. 9). ఇవి ఆసీన ప్రతిమలు. ఎర్రనిరాతివి కనుక నిర్మాణాన్ని బట్టి మొదటి దశకు చెందుతవి. ఇవిగాక మరొకటి తెల్లని రాతిది దిగంబరమూర్తి బయటపడింది. అతని చేతిలో గద ఉంది. సంస్కృతంలో గదను లకుటం అనిగూడా అంటారు. కాబట్టి గదాపాణియైన శివునికి లకులీశుడని పేరు. గంగాపురంలో గూడ లకులీశ ప్రతిమ ఒకటి ఉంది. కాపాలికు లీదైవాన్ని ఆరాధిస్తారు. ఈ మూర్తిని బట్టి ఒకప్పుడిక్కడ లకులీశ సంప్రదాయం కూడ వర్తిల్లిం దనవలసి ఉంది.

వైష్ణవులు కోలాటాన్ని ‘లకుటరాసం’ అని పిలుస్తారు. అది శ్రీకృష్ణుని రాసక్రీడలో వస్తుంది.

ఈ దిగంబర శైవమూర్తియే గాక యిక్కడ సుందరమైన ఒక భైరవమూర్తి గూడ బయలు పడింది. అది నల్లరాతిది. కాబట్టి దాన్ని బట్టి యిక్కడ భైరవుని ఆరాధించే సంప్రదాయం కూడా ఉన్నదని చెప్పవచ్చు. దేవరకొండ వెలమల కాలంలో తెలంగాణంలో సుందరమైన భైరవ మూర్తులు చాలా వెలసినవి.

దేవీ వాహనం సింహం కనుక ఆమె ఆలయం ముందు యాళీసింహ ప్రతిమ నందిస్తానంలో ఉంటుంది. శ్రీశైలం, ఉమామహేశ్వరాలలో యిది చూడవచ్చు. ఇక్కడ ఎర్రరాతిది ఒక యాళీ సింహం బయట పడింది.

ఇవిగాక రెండు పెద్దపెద్ద సింహతలాటాలు బయట పడినవి (నెం. 18-19). ఇవి గూడ ఎర్రరాతివి. ఇట్టివే ఇంద్రకల్ప, కారువంగ గ్రామాలలో కూడ ఉన్నవి. కాని అవి

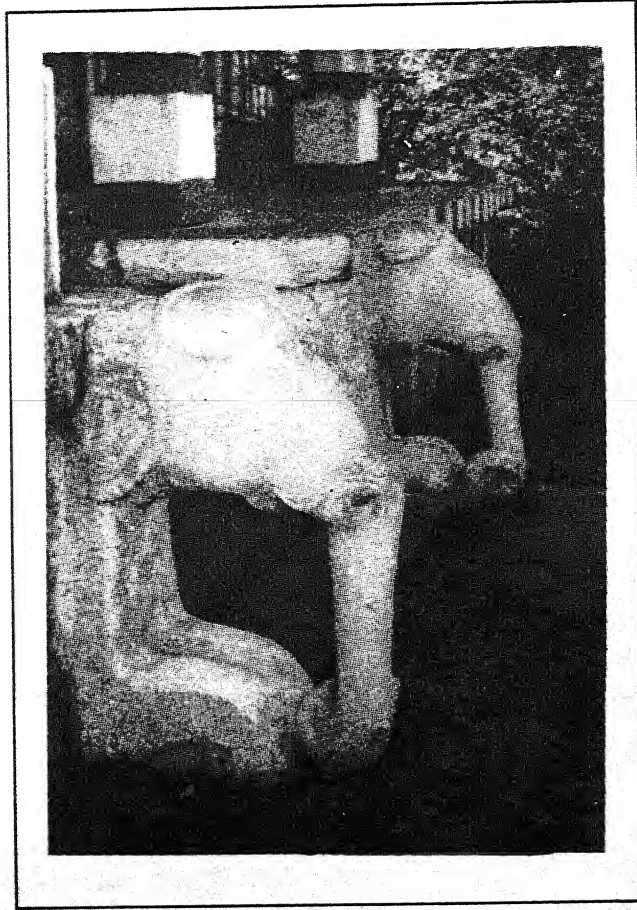

భైరవుడు, సోమశిల

బండరాతివి. బహుశః ఆనాడివి ఆలయం శిఖరస్థానంలో ఉండేవేమో. సింహతలాటాలు జైనాలయాలకు అమలక స్థానంలో ఉండేవట కాబట్టి ఇవి సిద్ధేశ్వరానికి సంబంధించినవి కావచ్చు. సోమసూత్రద్వారాలకు సింహతలాటాలుండటం కూడ జైన సంప్రదాయమేనట.

పశ్చిమ చాళుక్యులు తాముకట్టించిన ఆలయాలన్నిటి ముందు ద్వారాల దగ్గర యిరువైపులా ఏనుగులను నిలిపేసారు. ఇవి మనకు గంగాపురం, ఆవంచలోని రాజప్రాసాదాల

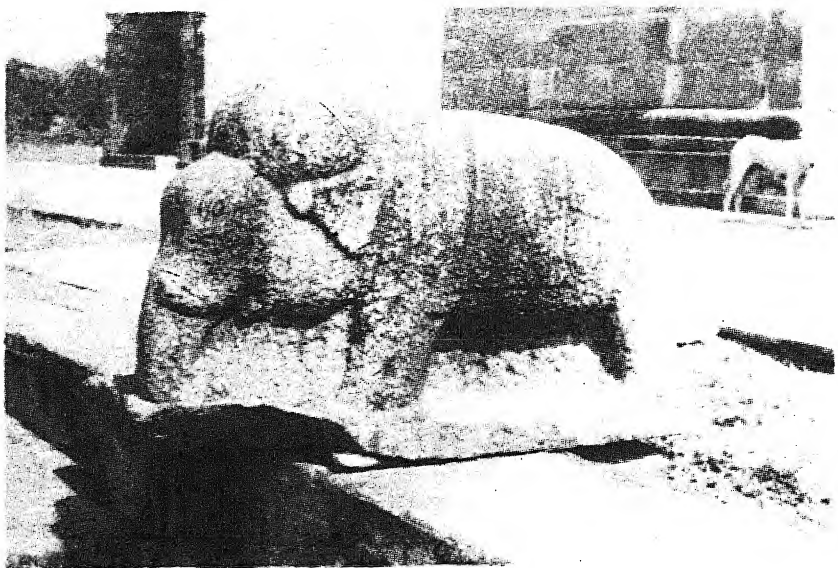
ముందు కనిపిస్తవి. ఆలయాలకు మెట్ల ప్రక్కన పిట్టగోడలలో ఏనుగులను హోయసల ప్రభువులు నిలిపివారు. గంగాపురంలో కోటద్వారానికి రెండువైపులా గూళ్లలో మావటీ లెక్కిన ఏనుగులున్నవి.

ముఖద్వారంలో ఏనుగులు, ఇంద్రకల్లు

ఆలయ ద్వారాలముందు ఏనుగులను నిల్విన సంప్రదాయం యిక్కడ కూడా కనిపిస్తుంది. యిక్కడ మూడు జతల ఏనుగులు దొరికినవి. అవిబండరాతివి. ఆవంశ, ఇంద్రకల్లు గ్రామాలలో గూడ బండరాతివేగాని పనితనంలో వానికి వీనికి చాలా భేధం ఉంది. ఇక్కడి ఏనుగులకు తలపై కుంభ స్థలాలు ప్రత్యేకంగా ఎత్తుగా చిప్పలు బోర్లించినట్లు మలచబడినవి.

ఆలయ ద్వారం దగ్గర గల ఏనుగు

శివతత్వ రత్నాకరంలో మల్లికార్జున పండితుడు సౌరాష్ట్ర దేశపు టేనుగులు పాట్టిగా ఉంటవి; వాని కుంభస్థలం ఎత్తుగా ఉంటుందని చెప్పినాడు. సోమనాథుడు సౌరాష్ట్రదైవం. చంద్రుడా దైవాన్నారాధించియే తనయొక్క క్షయవ్యాధిని పోగొట్టుకున్నట్లు పురాణ కథనం. కనుక ఈ సోమేశ్వరాలయం సౌరాష్ట్రస్వామి ఆలయానికి ప్రతిబింబమా ! దాన్ని శిల్పరీగజశిల్ప నిర్మాణంలో సూచిస్తున్నారా ! ఆలోచించవలసి ఉంది.

ఇక్కడ ఇంకా చాలా శిల్పాలు బయలుపడినవి. వానిలో చిత్ర శిల్పం గూడా విరివిగానే చోటు చేసుకున్నది. ఏనుగుతల ఉండే సింహాలు, రెండు ఎద్దులకు, రెండు సింహాలకు ఎద్దు ఏనుగుకు కలిపి ఒకే తల ఉండే శిల్పాలు, ఒకే దేహానికి రెండు తలలుండే గండభేరుండ పక్షులు ఇక్కడి చిత్ర శిల్పాలలో ముఖ్యమైనవి. ఇవిగాక జంతువుల వేట గూడ ఆలయకుడ్య ఫలకాలపై ఉంది. ఇవన్నిగూడ ఎర్రరాతి శిల్పాలే. శ్రీశైల ప్రాకారంపై యిటువంటి అనేక విధ శిల్పాలు దర్శనమిస్తవి. శిల్ప ప్రపంచానికి ఆ ప్రాకారం ఒక విశ్వం వంటిది. కనుక ఆ శ్రీశైలానికి ఇది కూడ ఒక ద్వారం కావటం వల్లనేమో అక్కడి శిల్పంవంటి శిల్పం యిక్కడ గూడ ఆనలు తొడిగింది. అందుచేత పరిశీలకులిక్కడి చిత్రశిల్పాన్ని, ప్రతిమా శిల్పాన్ని ప్రత్యేకంగా అధ్యయనం చేయవలసి ఉంది.

అష్టదిక్పాలకులు

దిక్పాలకుల యొక్క రూప విషయంలోను వారి వారి ఆయుధ, వాహనాల విషయంలోనూ మన పురాణాలకు ఆగమాలకు ఐక్యత లేదు. కనుక వాని భేదాలు చిత్తగించండి.

1. ఇంద్రుడు: నీలవర్ణుడు - పాలాక్షుడు, నుదుట ఇతని కన్ను అడ్డంగా వుంటుందని బృహత్సంహితకాదు నిలువుగానే ఉంటుందని అంశమధ్మేదాగమం చెబుతవి. ఇతడు చతుర్భుజుడు. అంకుశం, వజ్రం, కమండలం, నీలోత్పలం, అక్షమాల కమండలం అనేవి ఇంద్రుని ఆయుధాలు. వీనిలో ఏదైనా ఉండవచ్చు. కానితరుచుగా వజ్రాంకుశాలు రెండే చూపుతారు. ఐరావతం ఇతని వాహనం.
2. అగ్ని : ద్విముఖుడు - త్రినేత్రుడు, సప్త జిహ్వలు, ధూమకీరీటుడు. మహాభారతంలో ఇతని రథానికి ఏడు ఎర్రని గుర్రాలుండగా విష్ణుధర్మోత్తరంలో ఇతని వాహనం హంస, హయశీర్ష పంచరాత్రంలో ఇతని కేడుతలలు ఒకమెడ. శక్తి, అక్షసూత్రం, కమండలం (సుక్ష్మవాలు యితని ఆయుధాలు; పాణ్డేలు యితని వాహనం.
3. యముడు: మిక్కిలి నల్లనివాడు, భయంకరాకారుడు, చతుర్భుజుడు, గద, పాశం, ఖడ్గం, ఖేటం ఇతని ఆయుధాలు. మహిషం ఇతని వాహనం.
4. నిర్భతి: మిక్కిలి నల్లని వాడు, భీకరాకారుడు, చతుర్భుజుడు, ఖడ్గం, ఖేటం ఇతని ఆయుధాలు. ఇతడు నరవాహనుడు.
5. వరుణుడు: తెల్లనివాడు - పీతవస్త్రధరుడు, వజ్రకిరీటుడు, యజ్ఞోపవీతధారి, చతుర్భుజుడు, పద్మం, పాశం, శంఖం, రత్న పాత్రిక ఇతని ఆయుధాలు. మకరం ఇతని వాహనమైనా అంశమధ్మేదాగమంలో ఇతడు కరండ మకుటంధరించి. మత్స్యవాహనం కలవాడైనట్లుగా చెప్పబడింది. విష్ణుధర్మోత్తరంలో ఇతనికి ఏడుహంసలు లాగేరథం, తెల్లని గొడుగు చెప్ప బడినవి.

6. వాయువు : ఇతడు చతుర్భుజుడు, త్రినేత్రుడు. పతాకం, వజ్రం, అంకుశం, కమండలం ఇతని ఆయుధాలుగా చెప్పబడినవి. ఉత్తరభారతంలో ఇతనికి ఎలుక, గుర్రం కూడ వాహనాలుగా ఉన్నవి.
7. కుబేరుడు : చతుర్భుజుడు, కురూపి, పెద్ద బొజ్జ మీసం - గడ్డం కలవాడు. గదా, ఖడ్గం, శక్తి, శంఖం ఇవి ఇతని ఆయుధాలు, బృహత్సహితంలో ఇతడు గార్దభవాహనుడు. అగ్నిపురాణ అంశుమధ్విదాగమాలలో మేషవాహనుడు, మాన నోల్లాసంలో నరవాహనుడు, అట్లాగే పత్నీల విషయంలో గూడ ఇతనికి వృద్ధి, విభావ అని ఇద్దరు పత్నీలున్నట్లు చెప్పబడింది. ఉత్తరభారతంలో ఇతని వాహనం మేషం.
8. ఈశానుడు : తెల్లనివాడు, చతుర్భుజుడు, త్రినేత్రుడు. శూలం, ధమరుకం, పరశువు ఇతని ఆయుధాలు. వృషభారూఢుడై ఉండును.

సోమశిల శాసనాలు

సోమశిలను ప్రస్తావించిన శాసనాలింతవరకు శాసన వాఙ్మయంలో ఆరు లభించినవి. ప్రాచీన కాలంలో పుణ్యక్షేత్రాలకు సంబంధించిన శాసనాలు ఆ క్షేత్రంలోనే గాక వానికి దానంచేసిన గ్రామాలలోను లేదా దానకర్తలు తమ గ్రామాలలోను కూడా వానిని వేయించేవారు. ఇందుకు సోమశిలను ప్రస్తావించిన శాసనం ఒకటి గంగాపురంలో ఉండటమే నిదర్శనం. కాబట్టి ఈ క్షేత్రానికి సంబంధించిన శాసనాలు ఇంకా ఏమైనా ఎక్కడైనా ఉన్నాయేమో చెప్పలేం.

ఇంతవరకు లభించిన శాసనాల వివరాలు పురాతత్వశాఖ వారు ప్రచురించిన “సోమశిల దేవాలయాల చరిత్ర” అనే పుస్తకంలో ఉన్నవి. అయితే వానిలో శాసన వివరాలే ఉన్నవి కాని మూలపాఠాలు మాత్రం వారందులో ప్రచురించలేదు.

ప్రస్తుతం నాకు లభించిన మూల పాఠాలు కొన్ని యిక్కడ యిస్తున్నాను.

1. లింగాల శాసనం

1. శ్రీయం పుష్కాతువో విష్ణుర్వరాహమధి కోన్నతిం
భువనోత్తం భవోస్తంభ శుంభద్దంష్ట్రాంకురం వపుః
2. ... .. సమద్రువ శుంభగుణ గ్రామస్య రామోపమో
భూపాలః కరికాల యిత్యభిహితః తిగ్మాంశువంశోద్భవః
యద్వేదం డకులై స్సతల సలిల త్క్రిడావ తీర్థోరభూ
ద్యుయో దక్షిణ వారిధౌ క్షితిధరై తత్సేతు బంధాద్యుతం

3. తద్వం శోజని సజ్జన స్తుతయశో కక్షద్గుణానాం నిధి
స్తాండ్ మండలికా చలేంద్ర కులిశం గండాంక కాలా నలం
చిత్రేషు జ్జ్వలితం యదీయ విపుల ప్రోష్ట ... ..
4. xమల్లనాసి రుజ్జ్వల యశో, వల్లీ సమావర్తతో
సంసీక్తత మహీసురకర, ప్రక్షిప్త ధారాజ లైః
5. పౌలస్తస్య చమూపతిః పతిహితా ప్రారంభ శుంభద్భుజా
దండస్తన్నుత కన్ననాయక సుత స్తాండ ప్రచండోదయః
దత్తేయాస్య శివశ్శిరస్యధిపతే రాజ్ఞా జయశ్రీ ర్భుజే
సత్యంవాచి యశాంసిదిక్షు సుగుణాస్తస్య ప్రతాపారిషు
6. తేనస్వఖాని తా గాధ తటాక కులశాలినీ
గ్రామే భూరి ఫలారమే కారుపాముల నామని
7. భీమనామ్నా మురరిపుః పితానామ్నా మహేశ్వరః
గోకర్ణ నామ్నా తిగ్మాంశుః స్థాపిత ష్టిర కీర్తినా
8. తేభ్యో హరిహరాద్వేభ్యస్స గోకర్ణ మహీతిః
బ్రహ్మణేభ్యశ్చ వింశత్యే రతే ఛ్యశ్చత కర్మసు
9. వైశాఖ రసదిగ్భామి . సమ్మితే శకవత్సరే 1090
తీర్థ స్సోమశిలా నామ్ని క్షప్తవేణ్యా తటాశ్రయే
కందూరి మండలాం తస్థం. శ్రీశైలాపత్య కాగతం
గ్రామం లింగాల ... .. దద్యాత్ ... ..

అసంపూర్ణం

చూ. కందూరు చోళుల శాసనాలు సం. 40

ఈ శాసనమును వేయించినవాడు మహామాండలికుడైన తాండ. ఇతడు మల్లసాని కన్నర దేవుల కుమారుడు. వర్తమాన పురాన్ని పాలించిన భీమ గోకర్ణుల సామంతుడు. శ.సం. 1090 అనగా క్రీ.శ. 1168 కాలానికి చెందినవాడు.

ఇతడు కారుపాముల గ్రామంలో కందూరి భీమదేవచోడునిపేర విప్లవాలయం గోక్షర్ణదేవుని పేర సూర్యదేవాలయం తమ తండ్రియైన కన్నరదేవునిపేర శివాలయం నిర్మింప జేసినాడు. అంతేకాక ఇతడు కందూరు మండలంలోని లింగాల గ్రామాన్ని కృష్ణాతీరంలోని సోమశిలకు దానం చేసినట్లు ఈ శాసనంలో చెప్పబడింది.

ఇతఁడాలయాలు కట్టించిన కారుపాముల యిపుడు లింగాల అచ్చంపేట తాలూకాలో చేరి ఒక మండలంగా ఉంది.

2. గంగాపుర శాసనం

స్వస్తిశ్రీ మత్రప్రతాప చక్రవర్తి జగదేకమల్ల వర్షదల దుర్మతి సంవత్సర మార్గశిర బహుళ అమావాస్య ఆదివార దద్యకోడూరు నవపురదస్థానపతి సందేవ సంది యర్మకుడె బసమరికం యదలాగలా X తుకూడి తమ ప్రీతి యెళగె హాలకుండెయ హెఱగెయు మత్తరు గట్టి ముం మత్తరు త్తాం దలంతు మారు మత్తరు వయ్య XXXX సాగర నాయక నర్యలు XXX సలమని XX తన్నద్ర తర్య యందగడిద సాగరి XXX రిగ XXXX ముద్రస్థాపిత యాగికో XXXXXX పడి XXXX యుంచెంకణాదిత్య సోమిశెట్టి యుం X లదం కరద కీర్తి నారాయణ సెట్టియు, గొనిసెట్టియు హెర్మాడి బూదపూర యళ బాది సెట్టియుం కొట్టి X సెట్టియు త్రైలోక్యమల్ల సెట్టియుం

విసెట్టియుం అళప్రజె నామ్మరయకు మతమా XXXX సెట్టి యుం బోనగియ దాసిసెట్టియుంత్రిభువన మల్ల బేతినాయకునుం పాణనాయకునుం ఒళప తిమ్మనాయకరుం మూవత్తూరుం బిడినసెట్టి కఱరుం సమస్త ప్రజయుం కూడి సాగరేశ్వర దేవర్గె సోమేశ్వర దేవర్గం అప్పురద X హన X వ్షదే ౧౦౦౦ యిర హెరగి గహ ౮౧ దుగ్గి ధారాపూర్వకం మాడి XXX కొట్టిదం తిథం.

స్వదత్తాం పరదత్తాం వాయో హరేతి వసుంధరాం
పృథ్వివర్ష సహస్రాణి విష్ణాయాం జాయతే క్రిమి
మద్యంశజాః పరమహీ పతి వంశ జావా
పాపాడ పేత మనసో భువి భూమి పాలాః

యే పాలయంతి యమధర్మ మిదం సమస్తం
తేషాం మయా విరచి తోం జలిరేష మూర్ధ్ని

శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ

తెలంగాణా శాసనములు భా. 0, పు. 106

గంగాపుర శాసనం నెం. 2

ఈ కన్నడ శాసనం చాళుక్య ప్రభువు జగదేకమల్లుని ఎనిమిదవ రాజ్య సంవత్సరం నాటిది. ఈ వంశంలో జగదేకమల్లులు యిద్దరున్నారు. మొదటి వాడు ఇతని కాలం క్రీ.శ.1015 - 45. రెండవవాడు ప్రతాప చక్రవర్తి - ఇతని కాలం క్రీ.శ. 1138-49.

దీనిలో గంగాపుర స్థానికులైన కొందరు సెట్టి కులజులు మరియు ప్రజలు సాగర్వరునికి సోమేశ్వరునికి కలిపి చేసిన దానాన్ని తెలుపుతుంది.

సోమేశ్వరంలో గంగేశ్వర ప్రతిష్ఠ ఉందిగాని, గంగాపురంలో సోమేశ్వర ప్రతిష్ఠలేదు. చాళుక్యుల కాలంలో గంగాపురం సోమేశ్వరం జతగా అభివృద్ధి పొందుతున్న క్షేత్రాలు. అందువల్ల ఈ శాసనం గంగాపురంలో ఉన్నా దీనిలో సోమేశ్వరుడు పేర్కొనబడినాడు కాబట్టి ఇది సోమేశ్వరానికే సంబంధించి ఉంటుందని దీనిలో చెప్పినాను.

3. సోమశిలా శాసనము

స్వస్తి మస్త భువనాశ్రయ, పృథివీ వల్లభ మహారాజాధి రాజ పరమేశ్వర పరమ భట్టారక సత్యాశ్రయ కులతిలక చాళుక్యాభరణం “శ్రీమత్రి భువన” మల్ల దేవర విజయ రాజ్య ముత్త రోత్తరాభి వృద్ధి ప్రవర్తమాన మాచంద్రార్క తారంబరం సలుత్తమిరె కండుర సోమల దేవియ రెమ్మ మత్తయ్య రం-భీమరసను గంగా దేవియుం మాడిద ప్రతిష్ఠ గంగేశిరమ దేవర ధర్మ మాగి సహాయసులు దెంబదు కొట్టి పాకెయ ఉప్పయణ దనాలె పదిసుళు బిండ పరయె తమ్మ ధర్మ మంకై కొడు చాళుక్య విక్రమ వర్ష ౪౧ నెయ దుర్ముఖి సంవత్సర x x శుద్ధ ౯ సోమవార దందు వమావర x వన్నెరద తోళగ ణవడ్డి కోడూరు మహామండల నెలెయలి

ఈకెటయు మ అస్తరిక x కల్పెయుమ xx పుట్టా భరోళు వనజళెయ లొకిసు కొడలు జాటడ లెయ్యు మం భీమ సముద్రద ౧౨ రొత్తతుగళెయ్య మం తొండెయన కుండెయు మం ౧౫౦ గాణంగళుమని x వెల్ల మంచక్రవర్తి పెర్మాడి రాయ త్రిభువన మల్ల దేవరు సోమశిల య ప్రతి జ్ఞప్తు గంగేశ్వర ధూప దీప నివేద్య విద్య దానక x కంత్రి భోగాభ్యం తరమాగి వాగీశ్వర పండితల్ల వమశ్య వాగి బిట్ట.

తెలం. శా.భా. ౧. పుట 132 గంగాపుర శాసనం నెం. 32

ఈ కన్నడ శాసనం పశ్చిమ చాళుక్య ప్రభువు ఆరవ సోమేశ్వరుని కాలం నాటిది. దీని కాలం క్రీ. శ. 1118.

ఇది కందూరు చోళ వంశానికి చెందిన భీమరసు భార్యయైన సోమలదేవితో గూడి సోమేశ్వరంలో గంగేశ్వరుని ప్రతిష్ఠించి అతని పూజా నైవేద్యాలకు ధూప దీపాలకు చేసిన దానాన్ని యిది తెలుపుతుంది. ఈ భీమరసు సోమేశ్వరుని సామంతుడు.

ఈ శాసనంలో శైవ మతాచార్యుడైన వాగీశ్వర పండితుడు పేర్కొనబడినాడు. అతడు శ్రీశైల స్థానాధిపతియట. భీమరసు బహుశః అతని చేతుల మీదుగా తాను చేసిన దానం ఈ దేవునికి చెల్లించి నడిచే అట్లు ఏర్పాటు చేసి ఉంటాడు.

4. దర్గా శాసనం

తానీజ్ మజార్ సయ్యద్ కమాలద్దీన్ దామాద్ ఇబ్రాహీం కుతుబ్షాహి హి. 1020
క్రీ.శ. 1602.

సయ్యద్ కమాలద్దీన్ కు మహమ్మద్ కులీకుతుబ్షానే సర్ లక్ష్మర్ ముర్తజానగర్ గుంటూర్ రాజావంకే ముఖాబిలేకే లియే భేజాథా వహీ యే షహీద్ హుయే.

సయ్యద్ కమాలద్దీన్ దర్గాపై గలతేఖనం గూడు రూపంలో మలిచిన ఫలకంపై మొదలు అరబీ యొక్క గుజిలీ వ్రాతలో అల్లాస్మరణ పిమ్మట సయ్యద్ కమాలద్దీన్ గారి మరణకాలం ఈ విధంగా వ్రాయబడింది.

శాసనం - తెలుగు పాఠం :

“మహమ్మద్ కులీకుతుబ్ షా అల్లుడైన కమారుద్దీనును నాయకునిగా ముర్తజానగర్ గుంటూరు యొక్క రాజులపైకి పోరాటమునకు పంపగా నతడక్కడనే వీరమరణము పొందెను”.

ఈతని సమాధి కృష్ణానదీ తీరంలోగల సోమశిలలోని మసీదు దగ్గర ఉంది.

ఈ కాలం నాటికి జబ్బప్రోలుసీమను కటారిరామనగాని లేదా అతని సోదరుడు సురభిష్కాధవరాయలుగాని పాలిస్తు ఉండి ఉంటారు.

ద్వాదశ జ్యోతిర్లింగాలు

1. ఆంధ్ర ప్రదేశ్	శ్రీశైలం	మల్లికార్జునం
2. బీహార్	చితాభూమి	విద్యానాథం
3. గుజరాత్	సౌరాష్ట్రం	సోమనాథం
4. హిమాచల్	హిమాలయం	కేదారం
5. మధ్య ప్రదేశ్	ఓంకారం	పరమేశ్వరం
6. మధ్య ప్రదేశ్	అవంతి	మహాకాళం
7. మహారాష్ట్ర	ధాకినీ	భీమశంకరం
8. మహారాష్ట్ర	దారుకావనం	నాగేశ్వరం
9. మహారాష్ట్ర	నాసిక	త్రియంబకం
10. మహారాష్ట్ర	శివాలయం	ఘృష్ణేశ్వరం
11. తమిళనాడు	సేతుబంధం	రామేశ్వరం
12. ఉత్తర ప్రదేశ్	వారణాసి	విశ్వేశ్వరం

ఈ జ్యోతిర్లింగాలు మధ్యప్రదేశ్‌లో రెండు, మహారాష్ట్రలో నాలుగు, ఆంధ్రప్రదేశ్ - బీహార్ - గుజరాత్ - హిమాచల్ ప్రదేశ్ - తమిళనాడు, ఉత్తర ప్రదేశ్‌లలో ఒక్కొక్కటి ఉన్నవి.

అష్టాదశ శక్తిపీఠాలు - పట్టిక

1. ఆంధ్ర ప్రదేశ్	అలంపురం	జోగులాంబ
2. ఆంధ్ర ప్రదేశ్	పిఠాపురం	పురుహూతిక
3. ఆంధ్ర ప్రదేశ్	దాక్షారామం	మాణిక్యంబ
4. ఆంధ్ర ప్రదేశ్	శ్రీశైలం	భ్రమరాంబ
5. అస్సాం	హరిక్షేత్రం	కామరూప
6. బీహార్	గయ	సర్వమంగళ
7. శ్రీలంక	సిలోన్	శాంకరి
8. గుజరాత్	ప్రద్యుమ్నం	సింహల
9. హిమాచల్	జ్వాలాక్షేత్రం	వైష్ణవి
10. కాశ్మీర్	కాశ్మీరం	సరస్వతి
11. కర్ణాటక	కంసపట్టణం	చాముండి
12. మధ్యప్రదేశ్	ఉజ్జయిని	మహాకాళి
13. మహారాష్ట్ర	కొల్హాపూర్	మహాలక్ష్మి
14. మహారాష్ట్ర	మాహూర్యం	ఏకవీర
15. ఒరిస్సా	ఉద్యానం	గిరిజా
16. తమిళనాడు	కంచి	కామాక్షి
17. ఉత్తర ప్రదేశ్	ప్రయాగ	మాధవి
18. ఉత్తర ప్రదేశ్	వారణాసి	విశాలాక్షి

సోమశిలలో ప్రస్తుతం జరుగవలసిన నిర్మాణాలు

ఇక్కడ జరుగవలసిన పనులలో మొదటిది రోడ్డు. ఇంతవరకది మెటల్ రోడ్డు అయింది కాని అది అంతా చిట్లుతుంది కాబట్టి అర్జంటుగా పక్కాతారు రోడ్డు కావలసి ఉంది. అప్పుడే యాత్రికులకు సోమశిలయాత్ర ఆహ్లాదకరంగా ఉంటుంది.

ఇక్కడి ఆలయాలలో యింకా నాలుగింటికి శిఖరాలు లేవు. రెండాలయాలలో శాస్త్రీయమైన ప్రతిష్ఠగూడా లేదు. 11వ నెంబరు గుడి కప్పులేక అసంపూర్ణంగానే నిలిచిపోయింది. ఇవి యిక్కడికి తరలించే నాటికే అట్లా అసంపూర్ణంగా నిలిచివున్నవి. వాని శిఖరాలు మరియు ఏకాదశాలయ నిర్మాణం పూర్తి చేయవలసి వుంది.

అట్లాగే శాస్త్రీయమైన ప్రతిష్ఠలు లేనివానిలో తక్కిన ఆలయాల స్థాయికి సమానంగా శివప్రతిష్ఠలు నందీశ్వర ప్రతిష్ఠలు చేయించవలసిన అవసరం ఉంది.

ఈ పనులన్నిటికీ ఉదారస్వభావులైన భక్తులు ముందుకు రావలసివుంది. యశ శృరీరాన్ని కాంక్షించే ఏ మహానుభావులు ఈ పుణ్యాన్ని పంచుకుంటారో యిప్పటికైతే వేచి చూడవలసిందిగానే వుంది కాని ఒకప్పుడు మన దేశంలో ఇటువంటి దైవకార్యాలకు, ధర్మకార్యాలకు దాతలు కొద్దువలేరు. కాబట్టి మనగత చరిత్ర నుండి నేటివారు ఈ స్ఫూర్తిని పొందవలసి వుంది.

ప్రభుత్వం యిక్కడ సోమేశ్వరునితో పాటు వేంకటేశ్వరాలయాన్ని గూడ పునర్నిర్మించిందికాని ఇంతవరకింకా దానిలో ప్రతిష్ఠమాట తలపెట్టలేదు. ప్రభుత్వం తొందరలోనే శ్రద్ధ వహించి అందులో మూలస్వామిని ప్రతిష్ఠించి నిత్యార్చనా ప్రబంధం చేయగలదని ఆశించుదాము.

ఇవిగాక యిక్కడ ఈ అలయ సముదాయాన్ని తరలించినపుడు శ్రీ కృష్ణ శాస్త్రీ గారికిక్కడ ఆలంపూరులో వలె ఒక శిల్ప ప్రదర్శన శాల గూడ ఏర్పరచవలెనని ఉండి, దానికొరకు భవనం కూడ ఒకటి నిర్మింపజేసారు. కాని వారు సేకరించిన శిల్ప సంపద యింకా దానిలో ఉండటానికి నోచుకోలేదు. ఆరుబయలు అలాగే పడివుంది కాబట్టి

ప్రభుత్వం యిక్కడ శిల్ప ప్రదర్శన శాలను గూడ తొందరగానే ఏర్పాటు చేయవలసిన అవసరం ఉంది. ఎందుకంటే యిక్కడ పవిత్రమైన కృష్ణానది, దానివెంట కొండలు అడవులు ఉండి ఇదొక మనోహర దృశ్యకావ్యంగా ఉంది కాబట్టి శిల్ప ప్రదర్శనశాల గూడ దీనికి తొడైతే సాంస్కృతికంగా గూడ యిది వన్నెకెక్కుగలదు. అందువల్ల దీన్నొక యాత్రా కేంద్రంగా గూడ చేయవలసిన అవసరం ఉంది.

ఇంత వరకీ క్కడ ద్వాదశ జ్యోతిర్లింగాలకు ప్రతినిధులుగా పన్నెండు శివాలయాలెటూ ఉన్నవి కాబట్టి వేంకటేశ్వరాలయం గూడ ప్రతిష్ఠ జరిగి నిత్యోత్సవంగా అలరారుతున్ననాడు యాత్రికుల కిచట తిరుపతి; కృష్ణానది తీరంగా బట్టి శ్రీశైలం రెండూ ఒకే చోట దర్శనమీయగలవు. అంతే కాక యిది శివకేశవ క్షేత్రమై గంగాయమునల సంగమంవలె పవిత్రమై, శిల్ప ప్రదర్శనశాల అనే సరస్వతి దీనికి అంతరంగంగా చేరినపుడీ క్షేత్రం మళ్ళీ తన పూర్వవైభవాన్ని పొంది త్రివేణి సంగమం వలె ప్రసిద్ధి నొందగలదు.

ఈ నిర్మాణాలతో పాటు యిక్కడ యాత్రికులకు ఒక వసతి గృహం గూడ అవసరం. అన్నదాతలెవరైనా తమ పూర్వులపేర యిక్కడ సత్రపుగదుల నిర్మాణానికి తలపెడితే మంచిది. సోమేశ్వరుడు అట్టి వారికే ప్రతిఫలాన్ని ఈయకుండా ఊరుకోలేడు.

“ధర్మోరక్షతి రక్షితః” - కనుక కలియుగంలో దైవం కూడా అంతే - తనను చూచేవారిని తాను చూస్తాడు కనుక అచిరకాలంలోనే ఈ క్షేత్రం మరల పూర్వవైభవాన్ని పొందగలదని ఆశించుదాము.

